

Avrupa Birliğı tarafından
finanse edilmektedir.

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Vaka ve Dava İzleme

Eğitim Materyali

F. CEREN AKÇABAY

2025

Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi:

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz III

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Vaka/ Dava İzleme

Eğitim Materyali

Dr. F. Ceren Akçabay

CEİD YAYINLARI

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Dava/Vaka İzleme

Kaynak gösterilmek kaydıyla yararlanılabilir.

ISBN: 978-625-7666-35-0

Tel: 0 312 440 04 84

www.ceid.org.tr

www.ceidizler.ceid.org.tr

Kapak/İç Tasarım: Hasan Kürşat Akcan

Bu yayın Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir. İçeriği yalnızca Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği sorumluluğundadır ve her zaman Avrupa Birliği’nin görüşlerini yansıtmaz.

F. CEREN AKÇABAY: Lisans eğitimini Ankara Hukuk’ta tamamlandıktan sonra, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi alanında Ankara Üniversitesinde yüksek lisans ve Marmara Üniversitesinde doktora derecesi aldı. “Hukuk Eliyle Talim ve Terbiye: Toplumsal Değişme ve Hukuk İlişkisi Çerçevesinde Zorunlu Eğitim” başlıklı bir kitabı, çok sayıda kitap bölümü ve makalesi bulunuyor. Akçabay’ın çevirisi olan Ann Scales’in “Hukuki Feminizm: Aktivizm, Savunma ve Hukuk Kuramı” kitabı Dost Kitabevi Yayınlarından 2019 yılında çıkmıştır. Çeşitli sivil toplum örgütleri ile hak temelli ve toplumsal cinsiyet odaklı çalışmalar yapan Akçabay 2019 yılında “Yoksulluk Nafakası, Sosyo-Hukuki Bir İnceleme” raporunu hazırlamış, 2022 yılında ise Ivana Roagna ile birlikte “Handbook on Strategic Litigation in the Area of Human Rights for Legal Practitioners in Türkiye”yi yazmıştır. Halen Dr. Öğretim Görevlisi olarak İstanbul Okan Üniversitesinde çalışmakta olan Akçabay’ın araştırma alanları; toplumsal değişim ve hukuk, feminist hukuk yaklaşımı ve eleştirel hukuk çalışmalarıdır.

İçindekiler

TABLolar LİSTESİ	7
KUTULAR LİSTESİ	7
EKLER LİSTESİ	7
KISALTMALAR	8
I. GİRİŞ:	9
NEDEN BÖYLE BİR EĞİTİM MATERYALİ HAZIRLADIK?	9
1. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı İzleme	10
2. Hak Temelli İzlemede Aktörler ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	12
3. Durum İzleme ve Vaka/Dava İzleme	15
II. TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI VAKA/DAVA İZLEMENİN TEMELLERİ	19
1. Genel Olarak Vaka/Dava İzleme	19
2. Dava İzleme Şekilleri	21
3. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Vaka/Dava İzleme	25
4. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Vaka/Dava İzlemenin Dayanakları: Adil yargılanmaya ilişkin uluslararası norm ve standartlar	26
5. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Vaka/Dava İzlemede Geçerli İlkeler	29
III. VAKA/DAVA İZLEMENİN AŞAMALARI:	33
1. Hazırlık Aşaması	34
2. İzleme Aşaması	39
3. Raporlama Aşaması	43
4. Savunuculuk Aşaması	49
5. Uygulamanın Takibi Aşaması	50
IV. TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI VAKA/DAVA İZLEMEDE SINIR VE OLANAKLAR	52
1. Deneyimler Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Vaka/Dava İzleme	52
2. Uygulamaya İlişkin Değerlendirme ve Öneriler	61
V. SONUÇ YERİNE:	63
VI. EKLER:	65
EK 1: ADİL YARGILAMA STANDARTLARI	65
EK 2: CEZA YARGILAMASINDA KULLANILACAK ÖRNEK KONTROL LİSTESİ	67
EK 3: CEZA YARGILAMASI İÇİN ÖRNEK ANKET SORULARI	75
1. Vaka/dava izleme bilgileri:	76
14. Kamuoyuna açık ve gerekçeli karar hakkı ile duruşma tutanağı:	94
15. Karar duruşması ve kararın beyanı:	95
16. Dava öncesi haklar:	96

17. Tutukluların bilgiye erişim hakkı:	97
18. Kovuşturma öncesinde avukata sahip olma hakkı ve savunma hazırlamak için yeterli zaman ve kaynak hakkı:.....	98
19. Dış dünyaya erişim hakkı:	99
20. Bir an önce hâkim veya yargı görevlisinin önüne çıkarılma hakkı ve tutuklamaya itiraz hakkı: 99	
21. Sorgu aşamasındaki haklar:	100
22. İnsani gözaltı koşulları ve işkence yasağı hakkı:	100
23. Mahkemenin bağımsızlığı ve tarafsızlığı:	100

KAYNAKÇA.....	104
----------------------	------------

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Hak Temelli İzlemenin Aktörleri ve İzleme Faaliyetleri

Tablo 2 : Vaka/Dava İzleme Raporunun Yapısına İlişkin Örnek

KUTULAR LİSTESİ

Kutu 1: Hak olarak dava izleme

Kutu 2: Tematik dava izlemede dava seçimi

Kutu 3: Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 14. Maddesi

Kutu 4: Gözlemcilerin genel nitelikleri

Kutu 5: Görüşmelerde Dikkat Edilmesi Gerekenler

Kutu 6: Mahkemeye sunulacak bilgilendirme yazısında dikkat edilmesi gerekenler

Kutu 7: Yargılama sırasında kamuoyuna açıklama yapılıp yapılmayacağına karar verirken sorulabilecek sorular

Kutu 8: Vaka/dava izleme çalışmasında dikkate alınabilecek hususlar

Kutu 9: Gözlemcilerin mahkeme salonunda bulunma hakkını içeren hukuki düzenlemeler

Kutu 10: Duruşma salonlarında kayıt alınmasına ilişkin kurallar

Kutu 11: Kontrol listeleri, anket ve şablon için hatırlatma

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Adil yargılama standartları

Ek 2: Ceza yargılamasında kullanılacak örnek kontrol listesi

Ek 3: Ceza yargılaması için örnek anket soruları

Ek 4: Raporlama için ceza yargısı şablonu örneği

KISALTMALAR

§	Paragraf
AB	Avrupa Birliği
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK	Avrupa Konseyi
AYAM	Anayasa
BİANET	Bağımsız İletişim Ağı
BKZ	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi)
CEİD	Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği
ESHİD	Eşit Haklar İçin İzleme Derneği
GREVIO	Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence
HRC	Human Rights Council (İnsan Hakları Konseyi)
İHD	İnsan Hakları Derneği
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
ILO	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
KADEM	Kadın ve Demokrasi Derneği
KASAV	Kadın Sağlıkçılar Eğitim ve Dayanışma Vakfı
KCDP	Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu
LGBTİ+	Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transgender Plus
MSHUS	Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
OHRCH	The Office of the High Commissioner for Human Rights (İnsan Hakları Yüksek Komiserliği)
OSCE	Organization for Security and Cooperation in Europe (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı)
SEGBİS	Ses ve Görüntü Bilişim Sistemleri
STÖ	Sivil Toplum Örgütleri
UNDP	United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
WHO	World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

I. GİRİŞ:

NEDEN BÖYLE BİR EĞİTİM MATERYALİ HAZIRLADIK?

Uluslararası veriler, son yıllarda Türkiye’nin hukukun üstünlüğü bakımından önemli bir gerileme içinde olduğunu göstermektedir.¹ Oysa vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması ancak hukukun üstünlüğünün sağlanması ile mümkündür. Hukukun üstünlüğü, devletin bütün işlem ve eylemlerini hukuk kurallarına bağlı olarak gerçekleştirmesi ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin korunması anlamına gelir. Bu nedenle hukukun üstünlüğün sağlanmasında insan hakları mücadelesinin önemli bir etkisi söz konusudur.

Günümüzde insan hakları mücadelesi Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) aracılığıyla kurumsallaşmıştır. Kurumsallaşma mevcut insan hakları mücadelesinin örgütlediği ve farklı alanlarda yaygınlaştırdığı gibi önemli savunma ve önleme tekniklerinin de geliştirilmesini sağlamıştır. Bu tekniklerden birini de insan haklarının ihlaline ilişkin iddialar ile ilgili gerçeklerin olabildiği ölçüde tam ve doğru şekilde belirlenmesi için yapılan izleme çalışmaları oluşturmaktadır. İnsan hakları kuruluşları, geçerli raporlar hazırlamak için birinci elden bilgi toplama yolunu seçer. Böylece, belgeledikleri bilgilerin kaydını da tutarak bilginin yaygınlaştırılmasını kolaylaştıran bir sistem oluşturulur. İzleme çalışmaları insan hakları hareketinin son yüzyılda geliştirdiği en önemli savunma ve önleme tekniklerinden biri kabul edilmektedir (IHD, 2022).

Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD), toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için hak temelli izleme çalışmalarının yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır. Aynı zamanda eğitim materyali olarak kullanılmak üzere hazırlanmış olan bu çalışmada ise hak temelli izleme türlerinden biri olan dava izleme konusuna odaklanılmıştır. Dava izleme, insan haklarının güvence altına alınması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması bakımından yargı erkinin önemi nedeniyle dünyada yaygınlaşan izleme türlerinden biridir. Türkiye’de de çeşitli STÖ’ler ve gruplar farklı dava izleme çalışmaları yürütmektedir. Bu çalışmada ise dava izleme geniş anlamıyla ele alınarak konu sadece duruşmaların ve dava dosyalarının değil, aynı zamanda davaya konu olayın incelenip değerlendirilmesini içeren vaka/dava izleme başlığı çerçevesinde incelenmiştir.² Çalışmada esas olarak, vaka/dava izleme çalışmalarının çoğalması için bu izleme türünün dayanakları, ilkeleri, aşamaları ayrıntıları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma özelinde asıl hedeflenen ise CEİD’in diğer çalışmalarına paralel olarak vaka/dava izleme çalışmalarının toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakışla sürdürülmesine katkıda bulunmaktır.

¹ World Justice Project (Dünya Adalet Projesi) 2012 yılından bu yana ülkelerin uygulamada hukukun üstünlüğüne ne ölçüde bağlı olduklarını gösteren nicel bir değerlendirme aracı olan Hukukun Üstünlüğü Endeksine göre 2023 yılında Türkiye 142 ülke arasında 117. sıradadır. Bu sıralama ile Türkiye, Nijer, Siena Leone, Guatemala, Madagascar, Angola, Kolombiya gibi ülkelerin altında yer almaktadır. Söz konusu veriler için bkz. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023> (erişim tarihi: 10.01.2024)

² İleriki bölümlerde açıklanmaya çalışılacağı gibi vaka izleme çalışmaları her zaman davaya konu olayla sınırlı değildir. Ancak bu çalışmada vaka izleme dava konusu olayla sınırlı şekilde ele alınmıştır.

1. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı İzleme

Toplumsal cinsiyete duyarlı izlemeyi tanımlamadan önce izlemenin ne olduğundan söz etmek gerekir. İzleme, bir durum, vaka ya da bir performansın belli bir süre boyunca yakından gözlenerek o konuya ilişkin bilgi toplanması anlamına gelir. İzleme çalışmaları, genelde sürekli veya periyodik inceleme ile gelişmelerin belgelenmesi ile mevcut bilgi ve belgelerin konuya ilişkin genel olarak kabul görmüş standart ve normlar aracılığıyla analiz edilmesine ilişkin sonuçların raporlanmasını içerir (Guzman ve Verstappen, 2003).

İzleme birçok alanda yapılabilir. Örneğin, STÖ’ler sıklıkla proje faaliyetleri ve bu faaliyetlerin etkinliğinin değerlendirilmesi için izleme yapmaktadır. Bununla birlikte, izlemenin en fazla öne çıktığı alan insan haklarıdır. İnsan haklarının izlenmesi; insan hakları sorunlarını veya uygulamaları ele almak için bilgi toplanması, doğrulanması ve kullanılmasını tanımlayan geniş bir terimdir (OHCHR, 2001). İnsan haklarının izlenmesi zamansal bir niteliğe sahiptir. İzleme süreci olaylar hakkında bilgi toplamayı, olayları gözlemlemeyi (seçimler, duruşmalar, gösteriler vb.), gözaltı yerleri ve mülteci kampları gibi yerleri ziyaret etmeyi, bilgi edinmek ve çözüm yollarını takip etmek için hükümet yetkilileriyle görüşmeyi ve diğer takipleri içerir (Jacopsen, 2008).

İnsan haklarının izlenmesinde, toplumsal olaylar insan hakları hukukundaki normlar, ilkeler ve standartlar kapsamında analiz edilir. İnsani kalkınma ve toplumsal değişime ilişkin güncel tartışmalarda insan hakları izleme yerine “hak temelli izleme terimi” kullanılmaya başlanmıştır. Hak temelli izleme, insan hakları hukukundaki standart ve normları içermekle birlikte bunları aşmayı hedefleyen bir anlayış barındırır. Hak temelli izleme, genel olarak, insan haklarının korunması ve eşitlik, hesap verebilirlik ve katılımın teşvik edilmesi için bilgi toplamak, toplanan bilgileri doğrulayarak yaygınlaştırmak olarak tanımlanır (Theis, 2003).

Hak temelli izlemede, insan haklarının yanı sıra yoksulluk, adaletsizlik, çatışma ve marjinalleştirme gibi insan onuruna ve iyilik haline zarar veren meseleler bütünlüklü şekilde ele alınır. Toplumsal sorunların çözümünde kullanılan politika veya hukuki çerçevenin ihtiyaç ve talepler doğrultusunda katılımcı bir yolla geliştirilmesi gereği vurgulanır (Kirkemann Boesen ve Martin, 2007). İnsan haklarını bütünlüklü bir şekilde ele alan bu yaklaşım toplumsal cinsiyet eşitliğini hak temelli izlemenin bir bileşeni olarak görür (Ecevit ve Bayrakçıken Tüzel, 2019). Bu nedenle, her ne kadar güncel izleme çalışmalarında insan hakları izleme ve hak temelli izleme terimleri eş anlamlı şekilde kullanılsa da toplumsal cinsiyete duyarlı izleme çalışmalarında ayrımcılık yasağı ve ortak etik değer gibi çoğu kez insan hakları hukuku tartışmalarının dışına itilen ilke ve değerlerin vurgulanması için “hak temelli izleme” terimi tercih edilmektedir.

İnsan hakları belgelerinin temeli sayılan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) başta olmak üzere bütün insan hakları belgeleri ayrımcılık yasağı üzerine kurulmuştur. Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesi ayrımcılık yasağının en önemli kısımlarından birine karşılık gelir. Buna rağmen, insan haklarının ulusal ve uluslararası düzeyde yaygınlaşıp kabul edilmeye başlanması, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın sona ermesini sağlayamamıştır. Bu nedenle, Birleşmiş Milletler (BM) düzeyinde

konuya ilişkin ayrı bir insan hakları düzenlenmesi hazırlanmıştır. Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW) bugün dünyada en fazla sayıda devletin taraf olduğu ikinci insan hakları sözleşmesidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği, bugün insan hakları normlarının bir parçası olsa da dünyada giderek yayılan hak temelli izleme çalışmalarının tümü toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla sürdürülmemektedir. Bunun temel nedeni, liberal hak anlayışı içinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve insan haklarının hiyerarşik bir ilişki içinde ele alınması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini insan haklarının bir değişkeninden ibaret olarak görülmesidir (Kurtoğlu, 2015).

Toplumsal cinsiyet eşitliğini insan haklarına içkin bir ilke olarak benimsenmemesi toplumsal cinsiyet eşitliği tartışmasının diğer hak alanlarından ayrı tutulmasına, izleme faaliyetleri sırasında da toplumsal cinsiyetin, kadın hakları alanı dışında, değerlendirmelere katılmamasına sebep olmaktadır. Oysa toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin tarihselliği ve toplumsal normlar üzerindeki gücü düşünüldüğünde toplumsal cinsiyetin insan haklarının tümü bakımından belirleyici olduğu açıktır. Bu nedenle, insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin gelişiminde toplumsal cinsiyete dayalı hak temelli izleme çalışmalarının yaygınlaştırılması özellikle önemlidir.

Toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme, geleneksel olarak izlemede daha yaygın olarak kullanılan nicel verilerle sınırlı değildir. Amaç toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması olduğu için, toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme, yapıları, süreçleri ve sonuçları dikkate alan daha kapsamlı bir izleme faaliyetine karşılık gelir (Yüksel-Kaptanoğlu vd., 2021). Hak temelli izlemenin toplumsal gelişmenin yönüne, etkilerine, sonuçlarına dair bilgiyi ortaya koyarak toplumsal gerçekliği insan hakları açısından değerlendirdiği ve toplumsal değişimi yönlendirip hızlandırma olanağı sağladığı (Batliwala ve Pittman, 2010) düşünüldüğünde, hak temelli izleme çalışmalarının toplumsal cinsiyete duyarlı şekilde yapılması mevcut toplumsal cinsiyet ayrımcılıklarının teşhis edilmesini ve toplumsal cinsiyet eşitliği için hukuki ve siyasi alanda mücadeleye katkı verilmesini kolaylaştırır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini ve insan haklarını geliştiren en önemli kaynaklardan biri, hak talepleridir. İzleme ve raporlama çalışmaları değişen toplumsal dinamiklerin sonucunda ortaya çıkan yeni ihtiyaç ve talepleri sorumluluk sahiplerine ulusal ve küresel düzeyde iletilmesini sağlar. İzleme ve izleme sonucu yapılan raporlama kadınların deneyimi de dahil olmak üzere dışlanmış, görünmez kılınmış yaşam deneyimlerini görünür hale getirmek için bir savunuculuk potansiyeli taşımaktadır (Ecevit ve Bayrakçıken Tüzel, 2019).

Toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli bir izleme toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve haklara ilişkin taleplerin karşılanması konusunda atılan adımları incelediği gibi; değişim talebinin vurgulanmasını sağlar, mevcut iyi örnekleri ve uygulamaları ortaya koyar. Haklar çerçevesinde eşitlikçi, sürdürülebilir, kapsayıcı ve barışçıl bir toplum kurmayı amaçlayan politikaların, stratejilerin, kaynakların etkin biçimde işleyip işlemediği ve tüm bunların arzu edilen değişimi yaratma düzeyi toplumsal cinsiyete duyarlı izleme ile ele alınabilir (Batliwala ve Pittman, 2010). Bu yüzden, toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme sadece kadınlara ya da LGBTİ+’lara yönelik hak ihlallerini konu almaz. Bu izleme çalışmasında, toplumsal cinsiyet

eşitliğini içeren insan hakları standartlarına erişilebilmesi için mevcut hak ve özgürlüklerin hukuki düzenleme ve politikalar aracılığıyla hayata geçirilip geçirilmediği izlenir. Bu sayede toplumun her kesiminin eşitlikten, temel hak ve özgürlüklerden daha etkin biçimde faydalanması için toplumsal değişim sağlanmaya çalışılır (Jacopsen, 2008).

Ancak sanılanın aksine ana akım izleme planına toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin sınırlı sayıda gösterge eklenmesi izlemeyi toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirmez. Hak temelli bir izleme çalışmasının toplumsal cinsiyete duyarlı şekilde gerçekleştirilmesi için insan haklarının gelişiminde verdiği mücadele ile önemli bir rol oynayan feminist hareketin bu süreçte ortaya çıkardığı bilgi birikimi ve yöntemlerden yararlanılmalıdır (Kurtoğlu, 2015). Hak temelli izlemenin toplumsal cinsiyete duyarlı olabilmesi için çalışmanın toplumsal cinsiyet eşitliği bakışı ile hazırlanması ve çalışmanın hedefi, planlaması ve uygulama yöntemleri açısından toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetmesi gerekir. Toplumsal cinsiyete duyarlı izleme yapmak için izleme ve değerlendirme yapılacak alanın cinsiyet ayrımcılığıyla doğrudan ilişkili olması, kadına yönelik şiddet, insan ticareti gibi bir alan olmasına gerek yoktur. Toplumsal yaşamı etkileyen her konu ve uygulama toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde değerlendirilebilir (Ecevit ve Bayrakçeken Tüzel, 2019).

2. Hak Temelli İzlemede Aktörler ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

İzlemenin genel amacı, politikalarda, kaynak tahsislerinde ve yetkililerle hak sahiplerinin tutum ve uygulamalarında değişiklik sağlanarak insan haklarının gelişmesine katkıda bulunmaktır (Theis, 2003). İzleme, konusuna ve kapsamına bağlı olarak farklı şekillerde ve farklı aktörler tarafından gerçekleştirilen çeşitli faaliyetleri ve hedefleri kapsar. Bu aktörler uluslararası kurumlar, devlet kuruluşları ve bağımsız sivil örgütler olabilir (Ecevit ve Bayrakçeken Tüzel, 2019). Öte yandan, bağımsız gözlemciler, akademisyenler, öğrenciler, medya mensupları, kamu yararına çalışan meslek örgütleri ve insan hakları aktivistleri gibi birçok taraf hak temelli izleme yapabilir. Örneğin, izlemenin bireysel vakaları takip ederek ve kaydederek insan hakları ihlallerini önlemek gibi somut ve özel bir hedefi olabileceği gibi izlemeyle daha uzun erimli şekilde istatistiksel veri toplanarak insan haklarının uygulanmasındaki gelişim belgelenmeye çalışılabilir. Daha önce nicel araştırmanın yapılmadığı ya da sınırlı yapıldığı alanlarda nitel araştırma yapılarak hangi soruların sorulacağını belirlenmesi yoluna da gidilebilir (Yüksel-Kaptanoğlu vd., 2021).

Hak temelli izleme çalışmalarıyla, nicel veri ile belgeler aracılığıyla insan hakları ihlali iddiaları yetkililere, bölgesel ve uluslararası kurumlara kanıtlamakta ve sivil toplum örgütleri ve medya tarafından insan haklarının iyileştirilmesi için savunuculukta kullanılabilir. Bu nedenle, günümüzde temel insan hakları sözleşmeleri, taraf devletlerin yükümlülük ve taahhütlerini yerine getirip getirmediğine yönelik izlemeler yapan mekanizmalar içerir. Bazı ülkelerde ise yerel düzeyde insan hakları ihlallerini izlemek için Kamu Denetçiliği Kurumu (ombudsmanlık) ve ulusal insan hakları kurumları kurulduğu gibi (Theis, 2003), yerel düzeyde çok sayıda sivil toplum örgütü izleme çalışmaları yapmaktadır. İnsan haklarının izlenmesinde uluslararası

kurumlar, kamu kurumları, sivil toplum örgütleri gibi farklı aktörlerin faaliyetleri genel itibariyle Tablo 1’de özetlenmiştir:

TABLO 1: Hak Temelli İzlemenin Aktörleri ve İzleme Faaliyetleri (Woldegiorgis, 2015):		
Aktörler	Örgüt türleri/meکانizmalar	Faaliyetler
Uluslararası Kurumlar	-Sözleşme izleme mekanizmaları (İnsan Hakları Komitesi, Çocuk Hakları Komitesi, CEDAW, GREVIO vb.) -Özel Raportörler ve Çalışma Grupları - Uzmanlaşmış kuruluşlar (ILO, WHO, UNDP vb.) - Bölgesel Kurumlar (Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik Konseyi vb.)	-Standart belirleme -Hükümetlerin antlaşma yükümlülüklerine uyumunu izleme -İhlalleri içeren belirli durumları izleme
Kamu Kurumları	-Uluslararası sözleşme raporlardan sorumlu devlet kurumları veya bakanlıklar -Ulusal insan hakları kurumları -Politika izleme yürütme organları -Uzmanlaşmış komisyonlar/ajanslar	-Kendi hükümetlerini uluslararası standartları benimsemeye teşvik etme -Kendi hükümetlerinin antlaşma yükümlülüklerine uyumunu izleme -İhlalleri izleme
Sivil Toplum Örgütleri (STÖ)	-Uluslararası savunuculuk grupları ve örgütleri, -Ulusal insan hakları STÖ’leri	-Standartların belirlenmesi için uluslararası kurumlarda lobi yapma -Uluslararası standartların benimsenmesi için hükümetlerle lobi yapma -Hükümetlerin antlaşma yükümlülüklerine uyumunu izleme -İhlalleri izleme

Daha önce de vurguladığımız gibi, cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi, ayrımcılık yasağı kapsamında insan hakları müktesebatının bir parçasıdır. Dolayısıyla ulusal ve uluslararası aktörlerin yaptığı insan haklarına ilişkin izleme çalışmalarında, ayrımcılık yasağına, toplumsal cinsiyet eşitliğine ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesine ilişkin düzenleme, içtihat ve tavsiyelerin dikkate alınması gerekmektedir. İşkence yasağından mülkiyet hakkına kadar çeşitli hak ve özgürlük başlıklarında yahut savaş, insan kaçakçılığı ve seçimler gibi farklı olaylar çerçevesinde toplumsal cinsiyet göz önünde bulundurularak izleme yapılabileceği gibi, doğrudan cinsiyete dayalı ayrımcılık ve şiddetin önlenmesi gibi konularda da hak temelli izleme çalışmaları yapılabilir.

Cinsiyete dayalı ayrımcılık ve şiddetin önlenmesi için uluslararası sözleşmeler çerçevesinde oluşturulmuş kurumsal mekanizmalar söz konusudur. Örneğin, CEDAW çerçevesinde sözleşme tarafından öngörülen CEDAW Komitesi, sözleşme doğrultusunda yapılan uygulamaları içeren raporları inceleyerek Taraf Devletleri her dört yılda bir izlemekte ve ulaştığı bilgilere dayanarak teklif, genel tavsiye ve raporlar hazırlamaktadır (CEDAW, md. 18). Benzer bir şekilde Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İç Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi) de bir izleme mekanizması içerir. İstanbul Sözleşmesine Taraf Devletler, Sözleşme gereği üstlendikleri yükümlülükleri ne ölçüde yerine getirdiklerine ilişkin raporları periyodik olarak Sözleşmenin uzmanlar grubu olan GREVIO’ya sunarlar. GREVIO da bu raporlardan yararlanarak ulusal uygulamalara yönelik bir izleme yapar ve sözleşmenin uygulanmasındaki aksaklıkların giderilmesi için bir dizi öneri içeren geri bildirim raporları hazırlar (İstanbul Sözleşmesi, md. 68).

CEDAW ve GREVIO, söz konusu raporlamaların sivil toplum örgütlerinin de dahil olduğu bir yaklaşım içinde gerçekleştirilmesini önemsemektedir. CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu tarafından Taraf Devletlerin raporlama sürecinde sözleşmenin tümüne yönelik Gölge Raporlar Komiteye sunulduğu gibi³ STÖ’ler farklı zamanlarda sözleşmenin geneline ya da farklı tematik alanlara ilişkin çeşitli hak temelli izleme raporları hazırlamaktadırlar. GREVIO’da İstanbul Sözleşmesinin uygulanmasına ilişkin olarak farklı STÖ’ler ve insan haklarını korumaya yönelik ulusal kuruluşlardan bilgi talebinde bulunabilmektedir.⁴

Kadınlara karşı ayrımcılığı ve şiddeti önlemek için hazırlanmış bu düzenlemeler kapsamında yapılan ve STÖ’ler tarafından desteklenen bu izleme çalışmaları toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması bakımından önemlidir. Ancak, eşitlik açısından gerçek bir farkın yaratılabilmesi için 1995’te Dördüncü Dünya Kadın Konferansında onaylanan Pekin Deklarasyonunda belirtildiği gibi diğer insan hakları düzenlemelerinin izleme organlarının da inceledikleri uygulamaları toplumsal cinsiyet eşitliği analizine tabi tutmaları ve toplumsal cinsiyetin anakımlaştırılmasına katkıda bulunmaları gerekmektedir (BM, 1995). BM düzeyinde farklı insan hakları sözleşmeleri bünyesinde periyodik raporlar hazırlayarak hak temelli izleme yapan CEDAW dışında dokuz ayrı komite bulunmaktadır. İnsan Hakları Komitesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Çocuk Hakları Komitesi, Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi ve Engelli Hakları gibi tüm bu komitelere, STÖ’ler de ülkelerindeki durumun daha iyi anlaşılması ve değerlendirilmesi için gölge raporlar sunabilmektedir. Dolayısıyla, bu gölge raporların ve Komitelerin nihai raporlarının toplumsal cinsiyete duyarlı şekilde hazırlanması toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Hak temelli izleme çalışmalarına verilebilecek bir diğer örnek, Bolivya, Meksika, Zimbabve ve Tunus’ta, devletler tarafından siyasette kadınlara yönelik şiddetin izlenmesine yönelik olarak

³ Yirmi bağımsız kadın ve LGBTİ+ örgütünün katkısı ile hazırlanan CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu’nun Türkiye’nin Sekizinci Periyodik İzlemesi gölge raporu için bkz. <https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2022/02/CSO-Shadow-Report-for-8th-Periodic-Review-of-Turkey.1.pdf> (erişim tarihi: 07.01.2024)

⁴ Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesine taraf olduğu dönemde GREVIO tarafından yapılan inceleme için farklı sivil toplum örgütleri tarafından beş ayrı rapor sunulmuştur. Bu raporlardan biri, 81 örgütün üyesi olduğu İstanbul Sözleşmesi İzleme Platformu tarafından hazırlanmıştır. Diğer raporlar ise Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM); Kadın Sağlıkçılar Eğitim ve Dayanışma Vakfı (KASAV); Gökkuşluğu İstanbul Kadın Dernekleri Platformu ve BİANET’e aittir.

kurulan gözlem evleridir. 2014 ile 2020 arasında bu ülkelerde ayrı ayrı kurulan gözlem evlerinde kadınların siyasi hakları ve kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda toplumsal cinsiyete duyarlı izleme çalışmaları yapılmaktadır (Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi, 2023). Türkiye’de izleme bakımından en önemli kamu kurumları ulusal insan hakları kurumları olan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) ve Kamu Denetçiliği Kurumudur (Ombudsmanlık). Bu insan hakları kurumları kendilerine yapılan bireysel başvuruları değerlendirmenin yanı sıra insan hakları konusunda idari yetkilerin çalışma ve faaliyetlerine ilişkin raporlar da yayınlar. Bu kurumlar dışında TBMM düzeyinde oluşturulmuş İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ve Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK) insan hakları konusunda uzmanlaşmış komisyonlar olarak çalışmalarını yürütür. Türkiye’de insan hakları konusunda çalışan kamu kurumları söz konusu olduğunda özellikle toplumsal cinsiyete duyarlı izleme bakımından anılması gerekli bir diğer kurum ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde politika izleme konusunda çalışmalar yapan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğüdür.

Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin de yaptığı çok sayıda izleme çalışması mevcuttur. Örneğin, Hafıza Merkezi, zorla kaybedilme davaları ve 90’lı yılların ağır insan hakları ihlallerine ilişkin davaları izlemiştir (Hafıza Merkezi, 2017). Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (ESHİD) ise ayrımcılık, toplantı ve gösteri hakkı ve seçimler gibi çeşitli başlıklarda çok sayıda hak temelli izleme ve dava izleme çalışması yapmıştır.⁵ CEİD ise toplumsal cinsiyete dayalı kamu politikalarının oluşturulma ve uygulama süreçlerinin ve sonuçlarının etkin, sistematik ve sürekli izlenmesi için farklı alanlarda çok sayıda haritalama ve izleme raporları hazırlamış ve benzer çalışmaların yaygınlaşması için hak temelli izleme ve raporlama eğitimleri vermiştir.⁶

Diğer yandan, uluslararası insan hakları hukukunun kurumsallaşmasıyla ortaya çıkan izleme mekanizmaları hak temelli izleme çalışmalarını yaygınlaştırsa da bu çalışmalar izlemenin giderek artan şekilde bir uzmanlık olarak algılanmasına da neden olduğunun altı çizilmelidir. Gerçekten de izleme çalışmalarında, yaklaşım ve yöntemler giderek çeşitlenmekte; veri toplama, ölçme ve analiz aşamaları daha teknik formatlar içinde yapılmaktadır. Ayrıca izleme çalışmalarının sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihi bağlam hakkındaki bilgilerle ülkenin taraf olduğu uluslararası ve bölgesel insan hakları sözleşmelerin ve bu sözleşmelere uyumunu gözden geçiren sözleşme organlarının tavsiye ve kararlarına dayanması gerekir (Jacopsen, 2008). Gelişen bu uzmanlık bilgisi ve ortaya çıkan yeni gereksinimler kaynak kısıtlamalarıyla nedeniyle STÖ’lerin izleme çalışmalarını zorlaştırsa da demokrasi ve insan hakları kültürünün gelişimi için sivil toplumun hak izlemeye dahil olması önemlidir (Kurtoğlu ve Bayrakçeken, 2015). Bu nedenle, sivil toplumda hak temelli izleme çalışmalarının artması ve bu çalışmaların toplumsal cinsiyet eşitliğini insan haklarının bir parçası olarak gören bir anlayış ile yapılabilmesi için izleme yöntem, teknik ve dayanaklarına ilişkin bilgilerin daha fazla yaygınlaştırılması gereklidir.

3. Durum İzleme ve Vaka/Dava İzleme

İnsan haklarına ilişkin izleme çalışmalarında çeşitli aktörler tarafından benimsenen yaklaşımlar, neyin izlendiğine, tematik kapsamın ne olduğuna, odağa ve amaçlanan hedeflere bağlı olarak

⁵ ESHİD’in izleme çalışmaları ve yayınladığı raporlar için bkz. <https://www.esithaklar.org/yayinlar/> (erişim tarihi: 07.01.2024)

⁶ CEİD’in izleme çalışmaları ve yayınladığı raporlar için bkz. <https://www.ceid.org.tr> (erişim tarihi: 07.01.2024)

farklılık gösterebilir (Woldegiorgis, 2015). İnsan hakları sorunların hangi kapsamda, ne şekilde ortaya çıktığına ilişkin bakış açısı, izleme çalışmalarında sorunların kaynağını görünür kılmak amacıyla topladığımız veriyle birlikte bu veriyi doğrulama ve yaygınlaştırma biçimimizi belirler. İzlemenin toplumsal cinsiyete duyarlı şekilde yapılması için toplumsal cinsiyet hiyerarşisini gösteren toplumsal cinsiyet verilerinin izleme çalışmalarına dahil edilmesi ve eril olmayan kişilerin deneyimlerini yansıtan bilgilerin eril toplumsal değerlerin değişmesini sağlayacak şekilde yaygınlaştırılması için önemlidir.

Diğer yandan uluslararası insan hakları metinlerinde pek çok farklı hak ve toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılık yasağı gibi çeşitli ilkelerin bulunması ve farklı düzenlemelerde bunların farklı bağlam ve kapsamlarda ele alınması, hak temelli izleme için bütünüyle tamamlanmış ve evrensel olarak kabul görmüş hazır reçeteler oluşturulmasını imkansızlaştırır. Üstelik insan haklarının gelişime açık yapısı, insan haklarında veya toplumsal çerçevede amaçlanan değişim de izleme araçlarının ve yöntemlerinin çeşitlenmesini gerektirmiştir (Kurtoğlu ve Bayrakçeken, 2015).

Genel açıdan bir değerlendirme yapıldığında, insan hakları alanında yapılan izlemelerin, odak noktalarına bağlı olarak iki genel türde olduğu söylenebilir. Bunlar; durum izleme ve vaka izleme olarak adlandırılır. Her ikisi de toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakış açısı ile sürdürülebilen durum izleme ve vaka izleme çalışmaları arasındaki temel fark durum izlemede göstergeler aracılığı ile veri toplanırken, vaka izlemede insan haklarına ilişkin bir sorun hakkında belli bir olay aracılığıyla veri toplanmasıdır (Kurtoğlu ve Bayrakçeken, 2015).

Durum izleme, insan hakları ihlalleri, insan hakları mevzuatındaki ilerlemeler ve insan hakları kurumlarının performansları açısından genel bir duruma odaklanır. Bu izleme biçimi, hükümetin antlaşma yükümlülüklerine uyup uymadığının izlenmesi ve ulusal izleme için yararlıdır (Woldegiorgis, 2015). Birçok insan hakları grubu bu kapsamda bir ülkede meydana gelen ihlalleri tanımlayan ve analiz eden raporlar hazırlar. Bir durum raporu, olayların belgelenmesinin yanı sıra, bir ülkenin ilgili insan hakları mevzuatı ve insan hakları kurumlarının performansı açısından kaydettiği ilerlemenin değerlendirmesini de içerebilir (Guzman ve Verstappen, 2003). Durum izlemede, özellikle, taraf devletlerin sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini izleyebilmek için yetkililerin eylemleri ve attıkları adımlar incelenmektedir⁷ (Jacobsen, 2008). Farklı hak alanlarında yapılan durum izleme çalışmaları toplumsal cinsiyete duyarlı veriler ekseninde yapılabileceği gibi CEDAW Komitesi ve GREVIO’nun izleme raporları gibi doğrudan toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve şiddeti izlemek için de yapılabilmektedir.

Vaka izlemede, durum izlemede olduğu gibi genel durum değil, tekil bir olay ele alınır. Bir mağdur⁸ ya da mağdurlar grubu için dava konusu olmuş bir hukuki sürecin; sunulan destek ve

⁷ Performans izlemesi olarak da anılan bu durum izleme çalışmalarının insan hakları sözleşmeleri kapsamında oldukça yaygın şekilde sürdürülmesi nedeniyle performans izleme, durum ve vaka izlemenin yanı sıra üçüncü bir izleme türü olarak anılabilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtoğlu ve Bayrakçeken, 2015.

⁸ Feminist hukuk çalışmaları içinde toplumsal cinsiyete dayalı şiddet başta olmak üzere farklı hak ihlalleri ile karşı karşıya kalan kişiler için güçlendirici yahut faile işaret eden terimler tercih edilmektedir. “Maruz kalan”, “maruz bırakılan” ya da “hayatta kalan” benzeri

rehabilitasyon hizmetlerinin, bir olaydaki diğer müdahale biçimlerinin izlenmesi vaka izlemesi olarak ele alınır (Guzman ve Verstappen 2003, Jacobsen 2008). Dolayısıyla, vaka izleme daha çok mağdur odaklıdır ve bireysel bir mağdur ya da bir grup mağdur için veya onlar adına çalışmayı içerir. İster bireysel bir mağdur, isterse bir grup mağdur olsun, bir müvekkil için ya da onun adına, adalet arayışı ya da tıbbi yardım sağlama gibi çalışmalar vaka takibi olarak görülür (Guzman ve Verstappen, 2003).

Belli bir olayın takibi ve belgelenmesi, vaka izlemenin önemli ve ayrılmaz bir parçasıdır (Woldegiorgis, 2015). Bunun temel nedeni, hak ihlaline neden olan ayrıntıların anlaşılması için mağdura ve hak ihlalinin gerçekleştiği koşullara ilişkin tüm bilgilerin detaylı bir biçimde kayıt altına alınması ve incelenmesi gerekliliğidir. Bu nedenle, vaka izleme sistematik ve dikkatli bir kayıt altına alma sürecine karşılık gelir ve süreç odaklı bir yaklaşımla ilerler. Vaka izlemede mevcut hak ihlaline ilişkin tüm sürecin dikkatle ele alınması, sorumluluk sahiplerinin ve bu süreçteki tüm uygulamaların insan haklarını gözetten bir biçimde gerçekleşip gerçekleşmediğinin değerlendirilmesi, yaşanan hak ihlallerinin tespit edilmesi ve belgelenmesi esastır. Bu nedenle, vaka izleme çalışmalarının aynı zamanda birer destek mekanizması işlevi gördüğü de kabul edilir (Kurtoğlu ve Bayrakçıken, 2015).

Bir vakanın ne olduğu, izleme yapan kurum tarafından belirlenmekle birlikte genelde izleme çalışmasına konu edilen husus belli bir olaydır. Örneğin bir kişinin sağlık durumu nedeniyle karşı karşıya olduğu hukuki sorunlar izleme çalışmasına konu edilebilir. Vaka izleme yapan kurum bu olayı başından sonuna kadar takip etmeye çalışır. İzlenen olay kapsamında bir dava söz konusu ise davadaki gelişmelerin takibi ve belgelenmesi vaka takibinin önemli ve ayrılmaz bir parçasıdır (Guzman ve Verstappen, 2003). Dolayısıyla dava izleme aslında vaka izlemenin bir alt türüne karşılık gelir. Ancak gelişen dava izleme çalışmalarından vakanın dava açısından önemi, vaka nedeniyle açılan farklı davaların eş zamanlı takibinin gerekliliği ve davaların hak ihlallerindeki etkileri nedeniyle vaka ve dava izleme birbirinden ayrılamaz hale gelmiştir. Her ne kadar teoride, davadan ayrı bir vaka izleme çalışması yahut sadece yargısal süreci ele alan bir dava izleme çalışması yapılması mümkünse de pratikte özellikle tekil bir olaya ilişkin bir davanın ya da davaların izlenmesi söz konusuysa vaka ve dava izleme iç içe geçen süreçlerdir⁹.

Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer husus ise hak temelli izlemenin çerçevesini belirleyen bu izleme tekniklerinin kendiliğinden toplumsal cinsiyete duyarlı olmadıklarıdır. Hak temelli izlemenin toplumsal cinsiyete duyarlı olabilmesi için bu tekniklerin de toplumsal cinsiyet eşitliği bakışıyla geliştirilmeleri gerekir (Kurtoğlu, Bayrakçıken, 2015). Bunun için, anaakım yaklaşım ve yöntemler toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden eleştiriye tabi tutulmalı; izleme çalışmasının amaçları, odağı, kurgusu, zaman planlaması, araçları, bilgi toplama yöntemleri ve raporlama cinsiyete duyarlı bir bakış açısı ile gözden geçirilerek, izlemenin toplumsal cinsiyete

bu terimler politik olarak mağdur ifadesinden çok daha açıklayıcı olmakla birlikte, bu çalışmada hukuki tartışmalarda kafa karışıklığına sebep olmamak için hukuki terminolojiye bağlı kalınarak yer yer “mağdur” ifadesi kullanılmıştır.

⁹ Dava izlemeden ayrı şekilde gerçekleştirilen vaka izleme çalışması bir anlamda insan haklarını izleme alanında yapılan vaka inceleme çalışmalarına benzetilebilir. Vaka inceleme, insan hakları ihlaline uğrayan kişilerin başvuruları sonucu insan hakları örgütlerinin yaptığı ihlale inceleme çalışmalarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İHD, İnsan Hakları İhlallerini İzleme ve İhlallere Müdahale Etme Başvuru Kitabı, 2022.

duyarlılığı sağlanmalıdır (Ecevit ve Bayrakçeken Tüzel, 2019). Örneğin, durum izleme çalışmalarında gündelik yaşam içindeki olayların, politikaların, değer yargılarının kadınların, erkeklerin ve LGBTİ+’ların deneyimleri doğrultusunda toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımı ile değerlendirilmesi önemlidir. Vaka ya da dava izleme süreçlerinde ise toplumsal cinsiyete duyarlı bir izleme için mağdurun ihtiyaçlarını dikkate alan, onun deneyimini ve bakış açısını yansıtmaya, mağduru güçlendirmeye çalışan bir bakışın benimsenmesi zaruridir.

Toplumsal cinsiyete duyarlı bir durum izleme ile toplanacak büyük ölçekli veriler ile doğrudan toplumsal cinsiyet eşitliği mevzuatı veya toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık değerlendirilebileceği gibi, farklı başlıklardaki kanun tasarıları ve kanunlaşma süreçleri, kanun ve politika uygulamaları, insan hakları kurumlarının kuruluş ve gelişmelerinin izlenmesi ve değerlendirilmesi toplumsal cinsiyete duyarlı bir durum izlemesine konu edilebilir (Ecevit ve Bayrakçeken Tüzel, 2019). Yahut toplumsal cinsiyete duyarlı dava izleme ile cinsiyet temelli hak ihlallerine ilişkin bir dava ve bu süreçte sunulan destek hizmetleri ve diğer müdahale biçimleri değerlendirilebilir; yargı kararlarının ya da sürecin cinsiyetçi yargıları ya da cinsiyet rollerini yeniden üretip üretmediği izlenebilir (Egbatan, 2015).

Farklı hak ihlallerine ilişkin tüm izleme çalışmalarının mutlaka toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısı taşıması gerektiği unutulmamalıdır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı ilişkilerin görünmez hale gelmemesi için bir hak ihlalinin hem kişisel ve politik hem ekonomik, kültürel ve sosyal olabileceği akılda tutulmalıdır. Örneğin, ekonomik kriz nedeniyle işten çıkarmalarla ilgili hak ihlalleri durum ya da vaka/dava izleme süreçlerine konu edilirken kadınlar ve erkeklerin işten çıkarmadan nasıl etkilendikleri değerlendirilmelidir (Ecevit ve Bayrakçeken Tüzel, 2019). Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin göz ardı edildiği istihdam, eğitim, barınma, medya ve basındaki ifade özgürlüğü gibi konularda ayrımcılık yasağının insan haklarının ayrılmaz bir bileşeni olduğu vurgulanarak bu alanlarda yapılan toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme çalışmaları artırılmalıdır.

II. TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI VAKA/DAVA İZLEMENİN TEMELLERİ

1. Genel Olarak Vaka/Dava İzleme

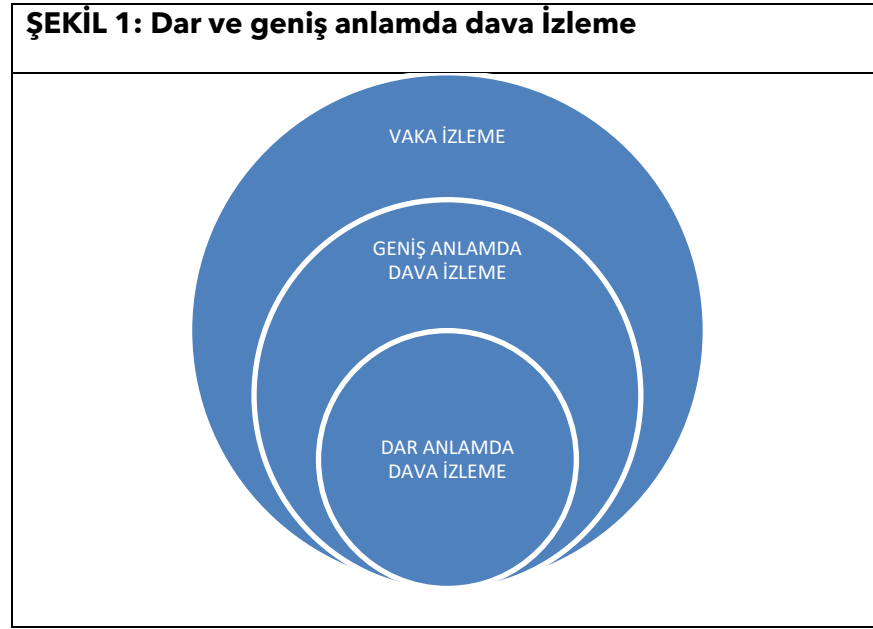
Genel olarak vaka/dava izlemede, birbirine benzetmekle birlikte farklı kavramlar kullanılmaktadır: (1) Duruşma seyretme (court watch) (2) Dava gözleme (trial observation) ve (3) Dava izleme (trial monitoring).

Duruşma seyretme yerel mahkemeler üzerinde demokratik baskı sağlamak için ABD ve Kanada yargı geleneği içinde geliştirilip kullanılan bir kavramdır. Duruşma seyretme sıradan vatandaşların (özellikle hukukçu olmayan kişilerin ve öğrencilerin) bir ya da birkaç günlüğüne mahkemeyi ziyaret ettiği ve "yargılama kültürünü" incelediği faaliyetlerdir. **Dava gözleme** kavramı ise geniş ölçekli sistematik izleme çalışmalarında bulunmayan ve daha pasif nitelikli izleme çalışmaları yapan kurum ve örgütler tarafından kullanılır. Dava gözleme çalışmalarında özellikle de yüksek profilli davaların uluslararası uzmanlar tarafından kısa süreli ve sistematik olmayan takibi söz konusudur. Bu çalışmada tercih edilen **dava izleme** kavramı ise hukuk sisteminde özellikle yargılama süreçlerindeki sorunları açığa çıkarmak için etkin ve sistematik şekilde gerçekleştirilen izleme faaliyetleri bakımından kullanılır ¹⁰(Çiftçioğlu, 2017).

Dava izleme bir yargılamanın ulusal ve uluslararası adil yargılama standartlarına (EK 1) uygun olup olmadığını veya ne ölçüde uygun olduğunun değerlendirilmesidir. Bununla birlikte dava izleme, çalışmanın kapsamı doğrultusunda dar ve geniş iki farklı şekilde tanımlanabilmektedir. **Dar anlamda dava izleme** sistematik olarak duruşmaların dinlenmesi ve duruşmada bulunan hâkimlerin, savcılarının, avukatların ve diğer yargı yetkililerinin davranışlarının gözlemlenmesi ve mümkünse mahkeme tutanaklarının değerlendirilmesi ile sınırlıdır. Bu sınırlı çalışmayla dahi yargı sistemindeki önemli sorunların tespit edilebilme imkânı mevcut olsa da gözlemlerin doğrulanması ve gerekli çözüm önerilerinin sunulması için dava izlemenin daha geniş anlamda tanımlanması gerekmiştir. **Dava izlemenin geniş tanımı** ise duruşmaların gözlemlenmesinin yanı sıra, davanın hatta olayın başlangıcından sonuna kadar olan sürecin ve yargılama sürecinde iş gören tüm kurumların bir arada izlenmesini kapsar. Dava bağlamında tüm hukuk sisteminin izlenmesine karşılık gelen bu çalışmada hapisaneler, kolluk birimleri, baroların yanı sıra yargılama konusuna dair kanun taslaklarının hazırlanma süreçleri de izleme kapsamına dahildir (Egbatan, 2015). Bu açıdan düşünüldüğünde geniş anlamda dava izlemenin vaka izlemeye yaklaştığı ve dava sürecini davaya konu olayı bütüncül şekilde ele almayı sağlayacak şekilde ele aldığı söylenebilir.

¹⁰ Türkçe yapılan çalışmalarda bu farklı kavramlar arasında ayırım gözetilmemekte, duruşma takibini içeren faaliyetlerin tamamı dava izleme olarak anılmaktadır. Ancak bu çalışmada alan bilgisinin derinleştirilmesi amacıyla kavramlar birbirinden ayrılmış, toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli çalışmaların sistematik hale gelip yayılması için dava izleme kavramı ekseninde ilerlenmiştir.

Vaka izleme insan hakları alanındaki sorunlu alan ya da alanlara işaret eden belli bir olayın mümkün olduğunca uzun bir süre izlenip değerlendirilmesine karşılık gelirken genelde hak ihlaline ilişkin bir olay davaya da konu olduğundan vaka ve dava izleme bir arada yapılmakta ve hem olay hem de olayın hukuki mercilere yansıyan boyutu yargısal süreç itibarıyla izlenip değerlendirilmektedir. Bu nedenle çalışmamızda, genel olarak, dava izlemenin geniş tanımı esas alınmış özellikle olay ve davanın ayrılmaz hale geldiği özel amaçlı ve tekil dava izlemelerde süreç vaka/dava izleme olarak bir arada açıklanmıştır. Şekil 1’de kavramlar arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır:

Vaka/dava izleme geniş anlamıyla insan hakları izleme çalışmalarının bir parçasıdır (OHCHR, 2001). Vaka/dava izleme aslında temel bir insan hakkı olan “adil yargılanma hakkı”nın yargı süreçlerinde ne ölçüde sağlandığının belirlenmeye çalışılmasıdır. Bu bağlamda yapılan izleme de uluslararası insan hakları açısından bir hak niteliğindedir. Bu hakka ilişkin düzenlemeye Kutu 1’de yer verilmiştir:

KUTU 1: Hak olarak dava izleme
BM Evrensel Olarak Tanınan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması ve Geliştirilmesinde Toplumsal Kuruluşların (Organların), Grupların ve Bireylerin Hakları ve Sorumlulukları Üzerine Bildirgesinde (İnsan Hakları Savunucularının Korunması Bildirgesi) insan haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla dava izlemek bir hak olarak tanımlanmıştır. Bildirgenin 9. Maddesinin 3. fıkrasının b bendine göre: “Herkesin, bireysel olarak ve başkalarıyla birlikte, özellikle: Ulusal yasalar ile uygulanabilir uluslararası yükümlülük ve taahhütlerin uygunluğu üzerine kanaat

oluşturma amacıyla, duruşmalarda, kovuşturmalarda ve kamu davalarında hazır bulunma” hakkı vardır.

Hukuk sistemleri süreç ve içerik bakımından farklılıklar gösterse de hepsi uluslararası insan hakları çerçevesinde belirlenen temel norm ve standartlara uymak zorundadır. Devletlerin duruşmaların adil ve (genellikle) kamuoyuna açık olmasını sağlama yükümlülüğü vardır. Gözlemciler de dahil olmak üzere duruşmaya katılanlar, sunulan delilleri, ifade veren tanıkları ve görevlerini yerine getiren yargı aktörlerini izleyebilmelidir. İzleme, davanın adil olup olmadığının incelenmesine olanak tanır ve yargının keyfiliğine karşı bir siper görevi görür. Davalarda pek çok husus "perde arkasında", yani duruşma salonunun dışında gerçekleşse de duruşma salonunda ve kamuoyuna açık belgelerde gözlemlenebilen olaylar sistemin durumu hakkında önemli göstergeler sağlar (OHCHR, 2011).

Olaylar ve davalar farklı amaçlarla izlenebilir. Örneğin, belirli bir ülkedeki adalet yönetimi sisteminin daha geniş bir analizi için ampirik kanıt oluşturmak, adalet sisteminde reform çabalarını desteklemek ve belirli bir dava veya süreçle ilgili endişeleri iletmek için vaka/dava izleme yapılabilir. Tarihsel olarak, vaka/dava izleme çalışmaları esas olarak, sanık hakları bakımından yapılan çalışmalarla başlamıştır. İzleme çalışmalarının yaygınlaşmasıyla insan hakları ihlalinde bulunan kişilerin cezasız kalıp kalmadığı veya şikayetçilere, mağdurlara, tanıklara ve sanıklara adil davranılıp davranılmadığı ve farklı toplumsal kimliklerin, çocukların ve engellilerin hukuk karşısındaki konumu bu çalışmalar içinde yer bulmaya başlamıştır. Vaka/dava izleme hukuk sistemlerinin güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesine yardımcı olduğu gibi, yargı aktörlerinin önyargılarını ve kalıp yargılarını tespit edip bunlara karşı koyulmasını teşvik edebilir; yargı aktörlerini uluslararası insan hakları normlarına ve standartlarına uymaya sevk edebilir. Dava izleme aynı zamanda sistemik iyileştirmeler için ampirik temelli tavsiyelere yol açabilecek bir bilgi toplama mekanizmasıdır (OHCHR, 2011).

Vaka/dava izlemede yargılama süreçlerini aktif şekilde gözlemleyerek olaya ve davaya ait bilgilerin kamusallaştırılması ve (mevcut) adaletsiz yapının dönüştürülmesi hedeflenir. Adalet sistemindeki eşitsizliklerin, sorunların ve farklı iktidar biçimlerinin görünür kılınması için davaların sadece sonuçlarına değil aynı zamanda yargılama sürecine odaklanmak gerekmektedir (Egbatan, 2015). Vaka/dava izleme çalışmaları ulusal ve uluslararası düzeyde gerekli tepkileri harekete geçirmeye yardımcı olarak insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü savunma çabalarında önemli bir işlev görebilmektedir. İzleme, hak ihlallerinin görünürlük kazanmasında ve adil olmayan yargılamalara maruz kalan insan hakları savunucularının korunmasına veya insan hakları savunucularına yönelik saldırıların cezasız kalmasına karşı mücadelede etkili rol oynar (Richmond, 2012).

2. Dava İzleme Şekilleri

Toplumsal cinsiyete duyarlı dava izleme çeşitli şekillerde sürdürülebilir. Yapılacak dava izlemenin amaçları, izlemeyi yapacak örgüt ya da grubun kapasitesi, ihtiyaç ve imkanlar doğrultusunda toplumsal cinsiyete dayalı dava izlemede kullanılacak metodoloji dolayısıyla

dava izleme şekli belirlenmelidir. Dava izleme şekli belirlenirken yaygın şekilde dava izleme çalışmaları yapan uluslararası kurumların üç farklı metodoloji çerçevesinde yaptıkları ayırımdan yararlanılabilir. Bunlar, sistematik dava izleme, tematik dava izleme, özel amaçlı dava izlemedir (OSCE, 2012 ve OHCHR, 2011).

(A) Sistematik Dava İzleme: Sistematik dava izleme, farklı davaları izleyerek elde edilen bilgiler doğrultusunda hukuk sistemi reformlarını desteklemeyi amaçlayan uzun vadeli ve kapsamlı bir izleme çalışmasıdır. Sistematik dava izleme, izlenen alanın genişliği ve sürenin uzunluğu nedeniyle genelde kaynak sorunu olmayan BM, Avrupa Güvenlik Teşkilatı (AGİT) gibi büyük ölçekli uluslararası kurumlar tarafından yürütülmektedir.¹¹ Sistematik izlemede, istenen reform çerçevesinde bazı dava türleri izlemede öncelikli olarak belirlenmekle birlikte ilke olarak hiçbir dava türü izleme faaliyeti dışında bırakılmaz. Bu nedenle dava izleme dar anlamıyla sürdürülmekte, davalara konu olaylar izlemeye dahil edilmemektedir. Sistematik dava izlemenin uzun vadeli ve kapsamlı yaklaşımı, bir hukuk sisteminin güçlü ve zayıf noktalarının derinlemesine anlaşılmasını sağlar ve hukuk sisteminin gelişimi için çeşitli savunuculuk faaliyetlerini destekler (OSCE, 2012). Sistematik izleme, tüm yargılama türlerini (hukuk, ceza ve idari yargı) ve istinaf, temyiz, özel mahkemeler ve anayasa mahkemesi gibi tüm yargısal aşamaları kapsayabilir. Hukuk profesyonellerinin (katipler ve diğer mahkeme personeli dahil) nitelikleri, eğitimi ve öğretimi dahil olmak üzere yargıyla ilgili bir dizi yönü içerebilir; izleme sürecinde cezaevleri ve kolluk kuvveti gibi dava ile ilgili kurumlara ulaşabilir. Kısacası incelenen sistemin kendisidir. Sistematik izlemede yapılan değerlendirme, hak ihlallerinin temel nedenlerinin belirlenmesine yardımcı olmalı ve bu da daha doğru hedeflenmiş reform önerileri ortaya koymaya çalışmalıdır (OHCHR, 2011). Sistematik dava izlemede mahkemelerin işleyişi ve hukuk uygulamasına ilişkin farklı sorunlar, yargılama süreçleri izlenerek tespit edilir ve mevcut sorunların arkasındaki yapısal sorunlar hukuk sistemi ile ilişkilendirilir. Örneğin, izlemede yargılamaların uzun sürdüğü tespit edilebilir. Bu durum, hâkim ve savcılarının iş yükü ya da kadro eksikliği gibi sorunlarla ilişkilendirilebilir, yahut kadına yönelik şiddet davalarında cezasızlık sorununun toplumsal cinsiyete ilişkin önyargılardan kaynaklandığı belirlenebilir ve hukuk eğitiminin de cinsiyet eşitliği temelinde değişmesi önerilebilir (Egbatan, 2015).

(B) Tematik Dava İzleme: Tematik dava izleme, belirli bir dava kategorisine, yargılama aşamasına veya konuya odaklanır (OHCHR, 2011). Belirli bir yargılama türünün veya kategorisinin (örneğin, savaş suçları, ev içi şiddet veya ölüm cezası içeren davalar) ya da belirli bir kanun, kural veya uygulamanın yargıda nasıl karşılık bulduğunun (örneğin, usûl kuralları, mağdur ve tanığın korunması veya hukuki yardımın sağlanması) izlenmesi bu çerçevede ele alınabilir. Tematik izleme, sistematik dava izleme çalışmalarının bir parçası olarak öngörülebileceği gibi ayrıca da planlanıp sürdürülebilir. Tematik dava izleme, bir

¹¹ AGİT tarafından 2005-2006 yılları arasındaki dönemde Kazakistan hukuk sistemine ilişkin hazırlanan sistematik dava izleme raporu için bkz. <https://www.osce.org/files/f/documents/e/0/24153.pdf> ; Yine AGİT tarafından Nisan 2006 ile Kasım 2008 arası yapılan izleme sonucu hazırlanan Moldova sistematik izleme raporu için bkz. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/70945.pdf> (erişim tarihi: 10.01.2024)

konunun daha derinlemesine incelenmesine olanak tanır ve izlenen hukuk alanlarının özgüllüğüne uyum sağlamak için izleme personelinin uzmanlaşmasını ve ek veri ve paydaşlara erişim gerektirir. Ancak tıpkı sistematik izlemede olduğu gibi bu izleme de dar bir dava izlemedir. Davaya konu olaydan çok davaların ortak konusu bakımından bir değerlendirme yapılması hedeflenir. Tematik izlemede önemsenen, izleme alanının daraltılarak belirlenen konunun/başlığın gerektirdiği bilgiye ve muhataplarına ulaşılarak daha etkili ve hedefe yönelik hak savunuculuğa yapmaktır. Bu nedenle, tematik izleme aracılığıyla bir ülkedeki sistematik sorunların tespit edilmesi mümkün ol(a)mayabilir (OSCE, 2012).

Diğer yandan, sistematik ve tematik izleme arasındaki ayrım her zaman net değildir. Hukuk sistemi genelinde reform amaçlayan sistematik dava izleme çalışmaları zaman zaman zorunluluklar nedeniyle belli alanları veya bölgeleri izleme kapsamı dışında bırakarak tematik izlemeye yaklaşabilir. Yahut soruşturmadan temyiz aşamasına kadar belli bir suç kategorisini içeren çok sayıda davanın izlenmesi ile ulaşılan veri miktarı artabilir ve tematik izleme sistematik izlemeye benzemeye başlayabilir. Tematik ve sistematik gözlem arasındaki fark öncelikle bir odaklanma ve önceliklendirme meselesidir. Tematik izleme, yargının karşı karşıya olduğu en ciddi sorunları ele alır ve bunları birden çok yinelemeyle ve birden çok yerde ayrıntılı olarak inceler (OHCHR, 2011).

Kutu 2’de tematik dava izlemede dava seçimine ilişkin öneri adımları sunulmaktadır:

KUTU 2: Tematik dava izlemede dava seçimi (OHCHR, 2011)
1. İhtiyaç değerlendirmesiyle başlayın: Hukuk sisteminde tespit edilen zorluklar öncelikli alanlar olarak görülmelidir.
2. Geniş, temsili bir kesit belirleyin: Seçilen “tema” ile sınırlı olsa bile, izleme alanını tema içinde mümkün olduğunca çeşitlilik sağlayacak kadar geniş tutun. Farklı coğrafi bölge, hukuk alanı, taraf türü, mahkeme, hâkim ve düzey gibi çeşitli davalar hakkında veri toplayın.
3. "Kolay" durumlardan kaçınin: Kamuoyunda öne çıkan bir hâkimin veya savcının yahut kolay erişilebilir bir bölgede bulunan bir mahkeme veya hukuk alanına yönelmek elde edilen bilgilerin ve sonuçta yapılan değerlendirmenin gerçekliği yansıtmamasına neden olabilir.

(C) Özel Amaçlı Dava İzleme: BM ve AGİT gibi kurumların uluslararası kamuoyunu ilgilendiren insan hakları sorunlarına ilişkin davalara odaklı olarak yaptıkları izlemeler özel amaçlı dava izleme olarak adlandırılır. Bu dava izleme türünde genelde siyasi açıdan hassas, yüksek profilli veya tartışmalı davaların izlenmesi için uluslararası kurumlar tarafından gözlemciler görevlendirilmektedir. Özel amaçlı izlemeyle kurumlar sosyo-

politik ve hukuki bağlam içinde davaya ilişkin doğrudan bilgi elde etmeye çalışır. Bu nedenle, bu izlemede süreci izlemenin yanı sıra olayın esasına da odaklanılır; gözlemciler duruşmaları izleyip kayda geçirmenin yanı sıra davayla ilgili kendi bulgularını toplamaya çalışabilir. Örneğin, bir katılımcıya baskı uygulanıp uygulanmadığını veya hâkimin taraflı olup olmadığını görmek için ilgililer ile görüşmeler ve mülakatlar yapabilir. Davanın gerekliliklerine ve kurumsal imkanlara göre dava izlemesini yapacak gözlemciler, uluslararası kurumların yerelde görevli bulunan çalışanları arasından seçilebileceği gibi, davayı izlemek için yurtdışından da gönderilebilir. Gözlemcilerin ulusal hukuka ve politik atmosfere aşina olmaması halinde yereldeki hukukçulardan destek alması ve izleme sürecindeki ihtiyaçları ve güvenliklerinin sağlanması gereklidir (OHCHR, 2011).

BM ve AGİT’in farklı dava izleme çalışmalarında kullandığı bu üçlü ayrımın yanı sıra uluslararası kurumlar tarafından izlenecek ölçüde yüksek profilli davalar olamasa da yerel düzeyde toplumun yahut sivil toplum örgütlerinin hak temelli faaliyetleri ekseninde dikkatini çeken tekil davalara ilişkin olarak da dava izleme yapılması mümkündür.

Tekil dava izlemede, izlemeyi yapan örgüt ve gruplar belli bir davayı başından sonuna kadar gözlemleyip davaya dair dosya ve belgelerin incelenmesi yoluyla yargılamaların tarafsız ve bağımsız bir mahkemeler önünde adil yargılama standartlarına uygun şekilde yapılıp yapılmadığını değerlendirmeye çalışır ve bu değerlendirmeleri kamuoyu ile paylaşır. Dava izleme sürecinde ve sonrasında elde edilen bilgi ve yapılan analiz medya yoluyla kamuoyu ile paylaşılır (Egbatan, 2015). Tekil dava izlemede tek bir davaya odaklanılsa da davanın doğru şekilde belirlenmesi izlemenin tekil davayı aşarak yargı sistemindeki aksak yönlere işaret etmesini sağlayabilir. Bu nedenle, tekil davanın seçimi bu dava izleme türünde özellikle önem taşır. İzlenecek davanın hukuk sisteminde tekrar eden problemleri içeren davalardan seçilmesi hukuk sistemine yönelik tespit ve öneri yapılmasını sağlayacağı gibi, tekil izlemelerin artması zaman içinde tematik izlemelerin ortaya çıkmasını veya tematik ve sistematik izlemelerin programlanması için bilgi oluşturulmasına imkân yaratır. Tekil dava izlemede, izleme için gereken bilgi ve kaynak sınırlı olacağı için bu izleme uluslararası kurumlar yerine yerel sivil toplum örgütleri ve çalışma grupları tarafından sürdürülebilmektedir.

BM ve AGİT’in ayrımı çerçevesinde yapılan sistematik, tematik ve özel amaçlı izlemelerde bu uluslararası kurumların vakaya ilişkin mahkeme dışı kişi ve kurumlara erişimi çeşitli zorluklar barındırdığından bu çalışmalar dar tanımla dava izlemeyle sınırlı kalmaktadır. Elbette dava sürecinin adilliğinin ölçülebilmesi için izlenen davalarda sınırlı düzeyde olaylar göz önünde bulundurulmaktadır. Ancak yerelde izlenen tekil davalar söz konusu olduğunda dava izlemenin geniş anlamıyla düşünülmesi ve izlenen davanın vaka ile birlikte değerlendirilmesi için duruşmalar dışında da olay bakımından ulaşılabilen tüm bilgilere erişilerek vaka/dava izleme çalışmalarının gerçekleştirilmeye çalışılması önemlidir.

Eğitim materyalinin ilerleyen bölümlerinde sınırlı bilgi ve kaynakla sivil toplum örgütleri ve çalışma grupları tarafından sürdürülebilen tekil vaka/dava izlemelere odaklanılacak, tek bir olay

ve o olaya ilişkin dava ve davaların toplumsal cinsiyete duyarlı ve hak temelli şekilde sürdürülmesi için gerekli ilke ve açıklamalar üzerine yoğunlaşılacaktır.

3. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Vaka/Dava İzleme

Vaka/dava izleme çalışmalarının toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım ile gerçekleştirilmesi için öncelikle feminist teorinin hukukun eril bir bakış açısıyla oluşturulduğu tespiti akılda tutulmalıdır. Bu tüm hukuki düzenleme ve uygulamaların toplumsal cinsiyet hiyerarşisini yeniden üretme ve meşrulaştırma potansiyeline sahip olduğu anlamına gelir (Egbatan, 2015). Vaka/dava izleme çalışmaları özelinde ele alındığında, daha önce de belirtildiği gibi, izlemenin toplumsal cinsiyete duyarlı kabul edilmesi için izlenecek olayın/davanın doğrudan cinsiyet eşitsizliği ve cinsiyete dayalı ayrımcılıkla ilişkili olması gerekmemektedir. Ancak izlemenin hem mahkemede hem de olaya dahil diğer kurumsal yapı, uygulama ve süreçlerde deneyimlenen ayrımcılığı görünür kılınması önemlidir. Bu kapsamda, düzenleme ve uygulamaların bir ayrımcılık içerip içermediği, mahkeme de dahil olmak üzere, kurumsal süreçlerde cinsiyetçi bir dil kullanılıp kullanılmadığı gibi hususlar toplumsal cinsiyete duyarlı vaka ve dava izleme bakımından önemlidir (Ecevit ve Bayrakçıken Tüzel, 2019).

Toplumsal cinsiyet perspektifinin varlığı izlemenin etkinliğini artırır. İzleme, erkeklerin, kadınların, kız ve oğlan çocuklarının hukuki süreç ve tartışmalardan etkilenmelerindeki farklılıkların tespitinin sağlanması için önemlidir (OSCE, 2013). İzleme sürecinde, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin standartların adil yargılanma hakkı ile birlikte vurgulanması, adalete erişimin sağlanması bakımından önemli sonuçlar doğurabilir ve bu standartların ulusal uygulamada yer edinmesini kolaylaştırabilir. Bu nedenle, vaka/dava izlemeye ilişkin süreç planlanırken, toplumsal cinsiyet eşitliği dikkate alınmalı, gözlemlenip raporlanan her düzenleme, tutum ve davranış insan hakları normlarının bir parçası olan toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılık yasakları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Toplumsal cinsiyete duyarlı izlemeye, izleme ve raporlama süreçlerinde kadınların ve LGBTİ+’ların vaka veya dava sürecinde ortaya çıkabilecek ihtiyaçlarının ve karşılaşılabilecekleri risklerin dikkate alınması gerekir. Vaka/dava izlemeye raporlama sürecinde değerlendirilecek verilerin cinsiyet odaklı bir şekilde ele alınması, hâkimlerin ve savcılarının; sanık, mağdur ve tanıkların cinsiyeti hakkında olgusal ve demografik bilgilerin toplanması; yargılamalarda mevcut olan cinsiyetçi önyargı ve tutumların kayda geçirilmesi gerekmektedir (OSCE, 2022).

4. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Vaka/Dava İzlemenin Dayanakları: Adil yargılanmaya ilişkin uluslararası norm ve standartlar

Vaka/dava izlemenin hukuki dayanağını oluşturan adil yargılanma hakkı birçok uluslararası insan hakları belgesinde düzenlenmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 10. maddesine göre: *“Herkesin, hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde ve kendisine herhangi bir suç isnadında bağımsız ve yansız bir mahkeme tarafından tam bir eşitlikle, hakça ve kamuya açık olarak yargılanmaya hakkı vardır.”* Adil yargılanma hakkında ilişkin bu genel belirlemeler BM tarafından Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (MSHUS) 14. maddesinde ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. 14. maddenin ilk fıkrasına göre hukuk önünde eşitlik ilkesi hukuk, idare ve ceza yargılamalarında geçerlidir. Kutu 3'te bu düzenleme paylaşılmıştır:

KUTU 3: MSHUS md. 14/1

“1. Herkes mahkemeler ve yargı organları önünde eşittir. Herkes, bir suçla itham edildiğinde ya da bir hukuk davasında hak ve yükümlülükleri hakkında karar verilirken, yasalar uyarınca kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil ve kamuya açık bir duruşma hakkına sahiptir. Demokratik bir toplumda ahlak, kamu düzeni ya da ulusal güvenlik gerekçeleriyle ya da tarafların özel hayatları bunu gerektirdiğinde, ya da özel durumlarda, mahkeme, açıklığın adalete zarar vereceği düşüncesine vardığı takdirde, mahkemenin gerekli gördüğü ölçüde, basın ve dinleyiciler duruşmaların tümü ya da bir kısmının dışında tutulabilirler. Ancak, küçüklerin çıkarları aksini gerektirmedikçe, ya da duruşmalar çocukların vesayetine ilişkin evlilikle ilgili uyumsuzluklar hakkında olmadıkça, ceza ya da hukuk davalarında verilecek herhangi bir kararın aleni olması zorunludur.

2. Bir suçla itham edilen herkes, yasalara göre suçlu olduğu kesinleşene dek masum kabul edilmek hakkına sahiptir.

3. Herkes, itham edildiği suçla ilgili olarak, tam bir eşitlik içinde, aşağıdaki asgari garantilere sahip olacaktır:

(a) Kendisine, en kısa zamanda ve anlayacağı bir dilde, aleyhindeki iddianın niteliği ve nedenleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi;

(b) Savunmasını hazırlayabilmek ve kendi seçtiği avukatla temas edebilmek için yeterli zaman ve kolaylıkların tanınması;

(c) Gereksiz bir gecikme olmadan yargılanması;

(d) Yargılanmada hazır bulunması ve kendisini ya doğrudan ya da kendi seçtiği avukat yardımı ile savunması; avukatı yoksa, bu hakkının var olduğunun kendisine bildirilmesi; adaletin gerektirdiği her durumda kendisine bir avukat tayin edilmesi ve böyle durumlarda ödeme yapma olanağı yoksa bu yardımın parasız olarak sağlanması;

(e) Aleyhindeki tanıklara soru sorabilmesi ya da soru sordurabilmesi, lehindeki tanıkların da aleyhindeki tanıklarla aynı şekilde sorgulanabilmelerinin sağlanması;

(f) Mahkemede kullanılan dili anlamıyor veya konuşmıyorsa bir tercümanın parasız yardımının sağlanması;

(g) Kendi aleyhinde tanıklıkta bulunmaya ya da suç itirafına zorlanmaması.

4. Küçükler için yargılama bu kişilerin yaşları ve topluma yeniden kazandırılmaları düşüncesi göz önüne alınarak yürütülecektir.

5. Bir suçtan hüküm giyen herkes, mahkûmiyet ve cezanın yasalara uygun olarak daha yüksek bir yargı organınca yeniden incelenmesi hakkına sahip olacaktır.

6. Kesin bir kararla bir suçtan dolayı mahkûm olan ve daha sonra hakkındaki hüküm, adaletin yanlış tecelli ettiğini kat'i şekilde ortaya koyan yeni veya yeni ortaya çıkan bir maddi delil dolayısıyla bozulan veya bu sebeple affa uğrayan bir kişi, evvelce bilinmeyen maddi delilin zamanında ortaya çıkmamasında kısmen ya da tamamen kendi kusuru bulunduğu ispat edilmediği takdirde, böyle bir hükmün sonucunda ceza çekmesinin karşılığı olarak yasalara uygun şekilde tazminata hak kazanır.

7. Hiç kimse, bir ülkenin yasalarına ve ceza usûlüne göre daha önce kesin olarak mahkûm olmuş ya da beraat etmişse, aynı fiil için yeniden yargılanamaz ve cezalandırılamaz.”

Vaka/dava izlemenin toplumsal cinsiyete duyarlı şekilde gerçekleştirilebilmesi için ise **CEDAW**’ın içerdiği düzenlemeler ve Sözleşmenin denetleme organı olan CEDAW Komitesinin hazırladığı tavsiye kararları önemlidir. CEDAW’ın 2. maddesinde kamu yetkilileri ve kurumları kadınlara karşı ayrımcı hareketlerden kaçınmak ve ayrımcı uygulamalara neden olan düzenlemeleri değiştirmekle yükümlü kılınmıştır. Sözleşmenin 5. maddesinde ayrıca taraf devletlere kadın ve erkeğe ilişkin kalıp rollere dayalı önyargıların ortadan kaldırılmasını sağlamak için toplumdaki sosyal ve kültürel davranış kalıplarını değiştirme görevi yüklenmiştir. 15. madde de ise kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ayrıca vurgulanmıştır.

Kadınların Adalete Erişimine ilişkin 2015 tarihli ve **CEDAW 33 No. lu Genel Tavsiye Kararında** adalete erişimin, adalet sistemlerinin sorgulanabilirliği, mevcudiyeti, erişilebilirliği, kalitesi ve güvenilirliğini ve mağdurlar için kanun yollarını içinde barındırdığını belirterek taraf devletleri kadınların adalete erişimde karşılaştığı sorunları gidermeye ve yargı organlarını kadınların ihtiyaçlarına uygun hale getirmeye çağırmıştır. Komite’nin 2017 tarihinde verdiği Kadınlara Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddete İlişkin **CEDAW 35 No. lu Genel Tavsiye Kararında** ise CEDAW’ın 2. ve 5. maddesine de atıfta bulunarak taraf devletlerin “tüm yargı kurumlarının kadınlara karşı ayrımcılıktan veya kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddet eylemleri veya uygulamalarından kaçınması ve bu şiddeti cezalandıran tüm ceza hukuku hükümlerini tam anlamıyla uygulayarak kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddet iddialarını kapsayan olaylarda tüm hukuki prosedürlerin tarafsız ve adil olmasını, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarından veya uluslararası hukuk da dahil olmak üzere hukuki düzenlemelerin ayrımcılığa yol açan şekilde yorumlanmasından etkilenmemesini sağlaması” gerektiği belirtilmiştir.¹²

Ayrıca 2006 tarihinde Uluslararası Hukukçular Komisyonu tarafından hazırlanıp 2017 yılında güncellenen Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği ile İlgili Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Uygulanmasına İlişkin **Yogyakarta İlkelerinde** de “Herkesin cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği esaslı ayrımcılık olmaksızın kanun ile kurulmuş yetkin, bağımsız ve tarafsız bir mahkemede, bir davada veya kendilerine yönelik bir cezai suçlama durumunda adil ve kamuya açık bir mahkeme

¹² Kadınların adalete erişiminin adil yargılanma hakkıyla ilişkisi için ayrıntı bir çalışma için bkz. Gülriz Uygur ve Nadire Özdemir, Adalete Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması, CEİD Yayınları, Ankara, Kasım 2021., s. 11-13.

oturumunda bulunma hakkı mevcuttur.” BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin de çalışmalarında temel aldığı (HCR, 2011) bu belgeye göre devletlerin tüm ceza ve hukuk takibatlarında ve diğer adli ve idari takibatlarda, yargı sürecinin her aşamasında cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği temelli önyargılı muameleyi ortadan kaldırmak için gerekli tüm hukuki, idari ve diğer önlemleri alma ve herkesin güvence altına alma yükümlülüğü söz konusudur.

Adil yargılamaya ilişkin temel ilkeleri ayrıntılı olarak içeren küresel ölçekte geçerli bu düzenleme ve kararların yanı sıra bölgesel insan hakları belgelerinde de adil ve açık yargılanma hakkını güvence altına alınmıştır. **Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin** 8(5) maddesi ceza yargılamalarının aleni olmasını öngörürken, **Afrika (Banjul) İnsan ve Halkların Hakları Şartının** 7. maddesi, her bireyin davasının dinlenmesini isteme hakkına sahip olduğunu garanti eder. Türkiye’nin taraf olduğu **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi** (AİHS) ve sözleşmenin denetim organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) içtihatları da adil yargılanma hakkının içeriğinin belirlenmesi bakımından önemlidir. Sözleşme ayrıca adil yargılanma hakkının sadece ceza yargılaması bakımından değil, medeni hak ve yükümlülükler bakımından bağlayıcı olduğunu açıkça ortaya koyar. AİHS madde 6 /1’e göre:

“Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, hakkaniyete uygun ve kamuya açık olarak makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut, aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.”

AİHM’nin içtihadında ise adil yargılanma hakkının uygulanmasında egemen olan ilke hakkaniyettir (Gregačević v. Hırvatistan, § 49). Bununla birlikte, bir yargılamayı adil kılan unsur yalnızca değişmez bir kural olamaz, somut olayın koşullarına tabi olmalıdır. Adil yargılamanın gerekliliklerine uygunluk, her davada, yargılamanın bir bütün olarak gelişimi dikkate alınarak incelenmelidir, belirli bir yönün veya belirli bir olayın münferit bir değerlendirmesi temelinde değil. Bununla birlikte, spesifik bir faktörün yargılamanın daha erken bir aşamasında adillik değerlendirilmesini sağlayacak kadar belirleyici olabileceği göz ardı edilemez (İbrahim ve Diğerleri v. Birleşik Krallık, § 250).

Adli yargılamaya ilişkin standartlar genelde ceza hukuku bağlamında tartışıldığı için bu standartlar çerçevesinde yapılan vaka/dava izlemeleri de ceza yargılamalarına özellikle de sanık haklarına yoğunlaşmıştır. Ancak hem MSHUS hem de AİHS’de açıklıkla belirtildiği gibi adil yargılanma hakkı hukuk davalarındaki medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin davaları da kapsar. AİHM, AİHS’nin 6. maddesinde yer bulan adil yargılanma hakkı bakımından ulusal hukuk sistemlerini de göz önünde bulundurmakla beraber bir hakkın, Sözleşme ışığında medeni hak olarak kabul edilip edilmeyeceğinin, söz konusu hakkın ilgili devletin iç hukukundaki hukuki

nitelendirmesine değil, hakkın maddi içeriğine ve etkilerine bakılarak belirlenmesi gerektiğini kabul eder (König/Almanya, § 89). Dolayısıyla adil yargılanma hakkına ilişkin denetim eşlerin ayrı yaşamasına ilişkin bir dava bakımından iç hukukta medeni hakka uygulanabildiği gibi (Airey/İrlanda, § 21), iç hukukta “kamu hukuku” alanına giren ve sonucu özel hak ve yükümlülükler veya “maddi hakların” korunması ile ilgili olan başvurular için de uygulanabilir. Örneğin, mahkeme işe bağlı bir rahatsızlık veya kaza nedeniyle tazminat ödenmesine ilişkin bir anlaşmazlığı (Chaudet/Fransa, § 30) yahut devlet aleyhine açılan ve ihmale dayanan bir davayı (X./Fransa), başvuranların haklarına zarar veren bir idari kararın iptali için açılan bir davayı (De Geouffre de la Pradelle/Fransa) vb. adil yargılanma hakkı çerçevesinde ele almıştır. AİHM içtihadı, Sözleşmenin 6. maddesinin medeni hukuk, iş hukuku ve idare hukuku gibi alanlardaki yargılamalar bakımından da geçerli olabildiğini çeşitli kararlarında ortaya koymuştur.¹³

Yine bölgesel bir düzenleme olan **Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi** (İstanbul Sözleşmesi) ise izlenen olayın/davanın toplumsal cinsiyete dayalı şiddete ilişkin olması durumunda özel önem taşır. İstanbul Sözleşmesinin 48. maddesine göre Taraf Devletler, bu Sözleşmenin kapsamına giren bütün şiddet biçimleriyle ilgili soruşturma ve yargılamaların usûle aykırı bir gecikme olmaksızın görülmesini ve ceza davasının tüm aşamalarında mağdurun haklarının dikkate alınmasını sağlamak üzere gereken hukuki veya diğer tedbirleri almalıdır. Aynı düzenlemeye göre bu tedbirler alınırken temel insan hakları ilkeleri ve cinsiyetlendirilmiş şiddet anlayışı göz önünde bulundurulmalıdır.

Yine, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının** 36. maddesinde de herkesin, adil yargılanma hakkına sahip olduğuna açıkça işaret edilmiştir. Anayasa Mahkemesi (AYM) ise bireysel başvuru yoluyla giderek gelişen içtihadında adil yargılanma hakkına ilişkin çok sayıda hak ihlali kararı vermiş, kararlarında hakkı hem suç isnadına ilişkin yargılamalar hem de medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin yargılamalar bakımından ele almıştır. AYM, “medeni hak ve yükümlülükler” AİHM’in geliştirdiği içtihatlar doğrultusunda ele alarak adil yargılanma hakkının norm alanının genişletmiştir. Buna göre başvuruda, adil yargılanma hakkı bakımından inceleme yapılabilmesi için bir suç istadı ile ilgili olması ya da “iç hukukta tanınmış” ve “en azından ileri sürülebilir nitelikte” bir hak üzerinde uyumsuzluk bulunmasına bağlıdır (Boulois/Lüksemburg, § 90)¹⁴

5. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Vaka/Dava İzlemede Geçerli İlkeler

Toplumsal cinsiyete duyarlı dava izlemenin belirli ilkeler çerçevesinde yapılması gerekir. Farklı kaynaklarda vaka/dava izleme sürecinde izlenmesi gereken ilkeler farklı şekillerde açıklanmakla birlikte, BM’nin vaka/dava izleme bakımından esas aldığı dört temel ilke şöyledir: *Bilgiye dayalı izleme, tarafsızlık, müdahale etmeme ve yetkililer ile iş birliği* (OHCHR, 2011).

¹³ AİHM’nin adil yargılanma hakkıyla ilgili bu içtihatları hakkında bilgi için bkz. AK, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin 6. Maddesi için Rehber (Adil Yargılanma Hakkı- Medeni Hukuk Yönü), 2019. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_tur (erişim tarihi: 10.01.2024)

¹⁴ Ayrıntılı tartışma için bkz. Anayasa Yargısı Araştırmaları Merkezi (AYAM), Adil Yargılanma Hakkı (Medeni Hak ve Yükümlülükler Yönüyle) Karar Özetleri, 2023, https://www.anayasa.gov.tr/media/8996/adil_yargılanma_hakki_karar_ozetleri.pdf (erişim tarihi: 12.01.2024)

(A) Bilgiye Dayalı İzleme: Bir davayı izleyen gözlemciler ülkenin/bölgenin tarihi, siyaseti, ekonomisi ve hukuku ile oradaki sosyal, kültürel ve insan hakları koşulları, adalet sistemi ve davanın kendisi hakkında mümkün olduğunca iyi bilgi sahibi olmalıdır. Gözlemciler, usûl kuralları da dahil olmak üzere mevcut hukuki düzenlemeler, anayasal hükümler ve hukuki belgeleri incelemelidir. Ayrıca gözlemcilerin varsa davaya ilişkin başka izleme raporları, medya haberleri ve davaya yol açan olaylarla ilgili diğer arka plan belgeleri hakkında bilgi sahibi olması ve davada görevli hâkimler ve savcılar ile avukatlar, sanıklar ve diğer taraflar gibi kilit aktörleri tanınması gereklidir. Bilgiye dayalı bir izleme, izlemenin nesnel olması gerektiği anlamına da gelir.

İzlemede gözlemciler kendi geçmişlerini, eğitim ve öğretimlerini, sahip olabilecekleri bilinçli ve/veya bilinçsiz önyargıları veya klişeleri ve bunların gözlemlerini nasıl etkileyebileceğini akılda tutmalı, uluslararası norm ve standartları temel analiz ölçütü olarak kullanmalıdır. Ancak her vaka/dava izleme faaliyeti, amacı doğrultusunda kendisine bir yaklaşım da belirler. Bu yaklaşımın varlığı nesnelliğin ihlal edildiği anlamına gelmez. Uluslararası uygulama örneklerine bakıldığında, vaka/dava izlemenin sanık hakları veya mağdur hakları odaklı yapılabileceği görülmektedir (Yavan, 2017). Benzer bir şekilde insan hakları müktesebatının bir parçası olan toplumsal cinsiyet eşitliğini temel alan toplumsal cinsiyete duyarlı bir izleme de bilgiye dayalı ve nesneldir. Toplumsal cinsiyete duyarlı izleme için eril toplumsal normlara dayalı önyargı ve klişeler konusunda özellikle hassas davranılmalı ve izleme için toplanan bilgi toplumsal cinsiyet çerçevesinde değerlendirilmelidir.

(B) Tarafsızlık: Vaka/dava izlemeyi yapan gözlemciler, gözlemlediği yargı sürecinde hiçbir zaman herhangi bir taraf ya da sonuç lehine bir tutum ya da davranış göstermemelidir. Tarafsızlık ilkesi, gözlemcilerin ilgili tüm aktörlere/taraflara eşit davranmasını gerektirir. Uygulamada bunun, dava seçiminden gözlemcilerin mahkeme salonunda nerede oturduğuna, kiminle görüştüğünden veya tartıştığından tercüman seçimine ve raporun içeriğinden kamuoyuna yapılan bir açıklamanın üslubuna kadar uzanan geniş kapsamlı etkileri vardır. Raporlamada da tarafsızlık önemlidir. Rapor, gözlemcilerin yargılamaların uluslararası insan hakları norm ve standartlarına uygunluğuna ilişkin vardıkları sonuçların kalıcı kaydını oluşturur. İzleme programlarının, örneğin, sadece endişe yaratan hususları mı yoksa olumlu yönleri de rapor edeceklerini belirlemeleri gerekecektir. Tarafsızlık ilkesi olumlu yönlerini de raporlamayı içeren ikincisini, insan hakları kaygılarını ele alma görevi ise birincisini işaret edecektir. İçerik seçiminin ötesinde, raporlarda kullanılan dil de tarafsız bir değerlendirmeyi yansıtmalıdır.

(C) Müdahale Etmeme: Kısmen yargının bağımsızlığına dayanan bu ilke, gözlemcilerin, izleme sırasında bir ihlal gözlemlense bile, mahkemenin olağan işleyişine müdahale eden (veya müdahale ediyor gibi görünen) her türlü eylemden kaçınmasını gerektirir. Bu ilke, yönetim, kamuoyu açıklamaları ve raporlama dahil olmak üzere izleme programının tüm yönlerini kapsar. Ancak bu ilke gözlemcilerin hâkimlerle görüşmelerinin yasak olduğu anlamına gelmez. Aksine gözlemciler hâkimlerle

görüşürken de yargı bağımsızlığını vurgulamalıdır. Diğer yandan, müdahale etmeme ilkesi, izlenen davanın taraflarından bir olmadıkça cezaevi yetkilileri, savunma avukatları, savcılar, polis veya katipler gibi adalet sistemindeki diğer aktörlerle olan etkileşimler için geçerli değildir.

(D) Yetkililer ile İş Birliği: Uluslararası insan hakları normları ve standartları, sınırlı istisnalar dışında, duruşmaların kamuoyuna açık olmasını gerektirdiği için bir gözlemcinin duruşmaya katılması için Devlet yetkililerinden onay alması gerekmez. Ancak şeffaflığı teşvik etmek, gözlemcilerin mahkeme salonlarındaki bulunma amacına ilişkin yanlış anlamaları önlemek ve daha fazla erişim sağlamak için yetkililer bilgilendirilebilir. Yetkililerin izlemenin amacı konusunda bilgilendirilmesi, gözlemcilerin mahkemelere erişimini güvence altına almaya ve izlemenin etkinliğini artırmaya hizmet eder. Ayrıca vaka/dava izleme sürecinde, gözlemciler yetkililer ile ilişki kurarak, bilgi paylaşarak, izleme yöntemlerini onlara açıklayarak yahut yapıcı tavsiyelerde bulunarak ortak bir anlayış geliştirmeye çalışabilir.

Vaka/dava izleme bakımından BM düzeyinde de kabul gören bu dört genel ilke izleme konusunda uluslararası standartları anlamak bakımından önemlidir. Ancak bu standartlar aynı zamanda BM’nin kurumsal yapısı ve üye devletlerle ilişkilene ölçüleri çerçevesinde oluşturulmuştur. Dolayısıyla **yerelde çalışan sivil toplum örgütlerinin yapacağı izleme çalışmaları bakımından bu ilkeler yol gösterici olmakla birlikte izleme bakımından uygulama şartları olarak ele alınmamalıdır.** Tüm izleme çalışmaları gibi vaka/dava izlemede asıl olarak hak mücadelesi için bir araçtır. Dolayısıyla izlenen olay ya da davanın gerekleri özellikle de ihlale maruz kalan kişinin ihtiyaçları izleme sürecinde gözetilmesi gereken ilkelerin yeniden değerlendirilmesini gerektirebilir.

Diğer yandan, bu dört genel ilkenin yanı sıra izlemenin toplumsal cinsiyete duyarlı olabilmesi için **toplumsal cinsiyet eşitliğinin** de beşinci bir ilke olarak düşünülmesi gerekir. Toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin kullanılması, vaka/dava izlemenin niteliğinin ve etkinliğinin artırılması için önemlidir. Uluslararası kurumlar tarafından da kabul edildiği gibi, yapılan izlemenin, yargı sürecinin erkekler, kadınlar, LGBTİ+’lar ve çocuklar üzerindeki farklı etkileri ortaya koyması adalet erişiminde toplumsal cinsiyetin tartışılmasını sağlar (OSCE, 2013) Bu tartışmanın derinlemesine yapılabilmesi için ise farklı grupların, özellikle de dezavantajlı grupların olay ve davalar bağlamında karşılaştığı engellerin kesişimsel bir toplumsal cinsiyet yaklaşımı ile ele alınması gerekir. Toplumsal cinsiyet eşitliği normlarının daha fazla görünür olmasını ve ulusal uygulamalarda benimsenen bir ilke haline gelmesini sağlamak amacıyla izlemenin bu ilke doğrultusunda yapılması önemlidir.

Değinilmesi gereken bir diğer husus ise toplumsal cinsiyete duyarlı vaka/dava izleme yapılırken uluslararası kurumlar tarafından genel geçer şekilde kabul gören ilk dört ilkedeki bazılarının feminist teoriye dayalı eleştiriler¹⁵ nedeniyle tartışmaya açık olduğudur. Uygulamada kadınlara

¹⁵ Düşünce tarihi boyunca rasyonalitenin erkeklikle özdeş kılındığı kadının ve eril olmayanların bilgi ve deneyimlerinin bilim dışına itildiği bilinmektedir, hukuk da eril toplumsal kurallara üzerine yükselen bir yapı olduğu gibi modern hukukun rasyonelliğe bağlı

ve LGBTİ+’lara yönelik önyargılı ve taraflı tutumluların çokluğu ve sıklığı toplumsal cinsiyete duyarlı bir izlemenin tarafsız şekilde sürdürülmesini zorlaştırılmaktadır. Toplumsal cinsiyete duyarlı vaka/dava izlemenin sınırları bölümünde tartışılacağı gibi, sıradanlaşmış ayrımcılık şekilleri ve hak ihlallerinin yoğunluğu insan hakları alanında çalışan kişilerin izleme sırasında tarafsızlığını korumasını, müdahaleden kaçınmasını hatta yetkililerle iş birliği yapılmasını zorlaştırabilmektedir. Bu nedenle, zaman zaman vaka/dava izleme çalışmaları yarım kalabilmekte, doğrudan hukuki dava takibine dönüşebilmekte yahut izleme sırasında insan haklarının korunması için özellikle müdahale etmeme ilkesinin belli sınırlar içinde uygulanması gerektiği savunulabilmektedir.¹⁶ Gerçekten de iktidar hiyerarşilerinin yerleşikliği karşısında tarafsızlık ve müdahale etmeme gibi ilkelerin mevcut ayrımcı uygulamaları dönüştürmekten çok kalıcılaştırabilmektedir. Bu nedenle, cinsiyetçi ve ayrımcı hukuk düzenlemeleri ve uygulamaları tam anlamıyla ortadan kalkıncaya kadar bağlam içinde yani olay ve davanın koşulları çerçevesinde değerlendirme yapılmalı ve gerekli hallerde feminist hukuk çerçevesinde “**uygun tarafsızlık**” içinde hareket edilmelidir.¹⁷

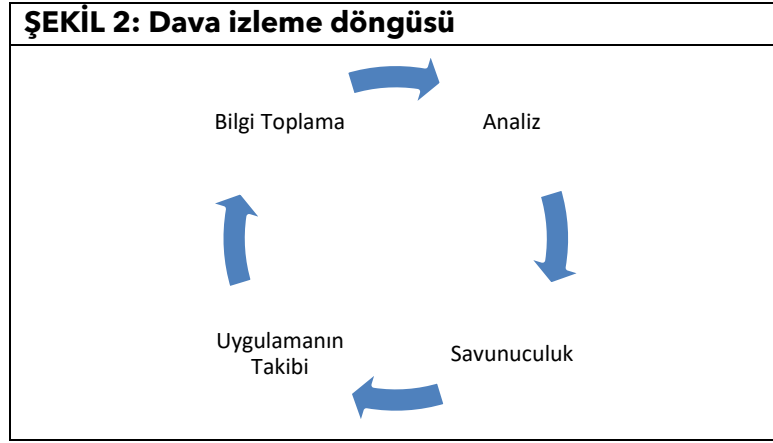
nesnelliği de aynı eril kaynaktan beslenir. Bu nedenle hukukun tarafsızlığı ve nesnelliği feminist teoride tartışma konusudur. Ayrıntılı tartışma için bkz. Ann Scales, Hukuki Feminizm: Aktivizm, Savunma ve Hukuk Kuramı, Dost Yayınları, Ankara, 2019.

¹⁶ BM izleme çalışmalarında da ciddi insan hakları ihlallerinin tespiti halinde izleme programlarında müdahale etmeme ilkesine ilişkin bir sınırlama ortaya çıkabileceği kabul edilmektedir. Örneğin, bir şüpheliye işkence veya kötü muamele yapılması gibi ciddi insan hakları ihlalleri gözlemlenirse, güvenlik koşulları elverdiği ölçüde, bunlar derhal ilgili makamların dikkatine sunulması gerektiği kabul edilmektedir. Bkz. OHCHR, 2011. Benzer bir istisnanın geri dönüşü olmayan koşullarda adil yargılanma hakkının ihlali bakımından duruşmalar sırasında da tartışılması mümkündür.

¹⁷ Feminist hukuk uygulaması ve uygun tarafsızlık ilkesi konusunda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. F. Ceren Akçabay, “Feminist Hukuk Metodolojisi: Hukuk Uygulaması ve Politika, Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet, ed. Gülriz Uygur, Nadire Özdemir, Seçkin Yayınları, Ankara: 2018, s. 19-67.

III. VAKA/DAVA İZLEMENİN AŞAMALARI:

Tüm vaka/dava izleme çalışmalarında benzer bir metodoloji izlenir. Bu temel metodoloji bir döngü içinde birbirini izleyen dört adımdan oluşur: *Bilgi toplama*, *analiz*, *savunuculuk* ve *uygulamanın takibi*. Vaka/dava izlemenin ilk adımı olan bilgi toplama, davanın izlenmesini ve gerekli bilgilerin toplanması için gerekli tüm diğer teknikleri içerir. Daha sonra elde edilen bilgiler, ulusal ve uluslararası hukuk açısından gözden geçirilip analiz edilerek sonuçlar çıkarılır ve bir rapor hazırlanır. Bu raporda yapılan analiz ve önerilerin yetkililer tarafından dikkate alınmasını ve uygulamaya konulmasını sağlamak için uygun savunuculuk metodu belirlenerek sürdürülür. Son adım normalde daha fazla bilgi toplamayı gerektirdiğinden ve ek analiz, savunuculuk ve takibe yol açabileceğinden, kavramsal olarak bu süreç bir döngüye benzetilir ve “dava izleme döngüsü” olarak adlandırılır (OSCE, 2012).

İzlemede bilginin kaynağı öncelikli olarak duruşmalara ilişkin gözlemlerdir. Bunun yanı sıra, davayla ilgili çeşitli belgeler ve yargı yetkilileriyle yapılan görüşmeler de diğer önemli veri kaynaklarını oluşturur. Bu üç veri kaynağı izlemenin bütünlüklü olarak gerçekleştirilebilmesini sağlar. Dava ve olayla ilgili veriler toplandıktan sonra yapılması gereken ise, bu verilerin insan hakları standartlarına dayalı bir analizden geçirilmesidir. Dava izleyen örgütlerin temel sorumluluğu hukuk sistemindeki sorunları tespit etmek ve bu sorunların uygulamadan mı yoksa kanunlardaki temel eksikliklerden mi kaynaklandığını ortaya çıkarmaktır. Bunu yaparken uluslararası insan hakları standartlarına ve bilimsel çalışmalara da başvurulmalıdır. Analizin sonucunda ise yalnızca izlenen davada ortaya çıkan hak ihlallerinin ortaya konulması yeterli değildir. Vaka/dava izlemenin etkili olabilmesi ve sistemin değişimine katkı sunabilmesi için öneriler de içermelidir. Ayrıca bu önerilerin dikkate alınarak kötü uygulamaların tekrarlanıp tekrarlanmadığını, sorunun ortadan kaldırılması için gerekli değişikliğin yapıp yapılmadığını izlemek de izlemenin bir parçasıdır. Üstelik vaka/dava izleme bir kerelik kullanılan bir izleme yöntemi değildir. Toplum yararı gözetilerek yapılan hak temelli bir izleme insan hakları

savunusunun önemli bir parçası olduğu için izlemenin sürdürülebilirliğinin sağlanması önemlidir (Egbatan, 2015).

Dava izleme döngüsü, izlemenin her adımının kapsadığı farklı faaliyetlerin kapsamlı bir şekilde ele alınması, erişilen bilgilerin izleme stratejisine uygun olarak değerlendirilmesini sağlar. Ayrıca kurumların döngünün her adımı için gerekli uzmanlığa ve personel sayısına sahip izleme ekipleri oluşturmaya ve izleme ekibinin iş yükünü, her bir üyenin yetki ve yeterlilik düzeyine ve her bir görevi tamamlamak için gereken makul süreye göre etkili bir şekilde bölmeye olanak sağlar. Son olarak, ekibin çalışmasındaki ilerlemenin değerlendirilmesini ve gelecek faaliyetlerin ileriye dönük planlanmasını kolaylaştırır (OSCE, 2012).

Vaka/dava izleme süreci, vaka/dava izleme döngüsü içinde açıklanan adımlardan da anlaşılacağı gibi uzun erimli bir sürece karşılık gelir. Sürecin doğru şekilde ilerletilebilmesi için ise vaka/dava izleme süreci bu adımları içeren aşamalar şeklinde izlemeyi yapacak kurum veya grup tarafından önceden planlanmalıdır. Planlama sırasında izleme alanının araştırılması ve izlemede kullanılabilecek kaynakların ve izleme aşamalarında ortaya çıkabilecek risklerin göz önünde bulundurulması izlemede başarılı sonuçlar ortaya çıkabilmesi için kritiktir. Planlamanın önemi bu sürecin izleme öncesi ayrı bir **hazırlık aşaması** olarak öngörülmesini gerektirir. Hazırlık aşamasını ise, bilgi toplamanın gerçekleşeceği izleme aşaması izleyecektir. **İzleme aşamasında** hazırlık aşamasından farklı olarak, izleme alanı veya konusuna ilişkin genel bir araştırma yapılması yerine doğrudan belirlenen davaya ilişkin bilgi edinilir. İzleme aşamasında elde edilecek davaya ilişkin bu bilgilerin analizi **raporlama aşamasında** gerçekleştirilecek, raporlama aşamasını ise analiz ekseninde ortaya konan sorun ve öneriler bağlamında yapılacak çalışmalar için öngörülen **savunuculuk** ve **uygulamanın takibi** aşamaları izleyecektir.

1. Hazırlık Aşaması

Dava izlemenin istenen amaçlara ulaşması için izlemeyi yürütecek kurum ya da grubun süreci ayrıntılarıyla planlaması, izleme sürecindeki ihtiyaçları mümkün olduğunca öngörüp karşılaması gerekir. Elbette izlemedeki başarı, planlama ve hazırlık kadar izlemeyi yapacak kurum ya da grubun uzmanlık ve deneyimi ile de ilişkilidir. Gözlemci kurum veya grubun izleme konusu davayı mevcut çalışma ve birikimleri doğrultusunda belirlemesi uzmanlık ve deneyimlerin izlemeye yansımaları sağlar (OHRC, 2001). Hazırlık aşamasında izlemenin her aşaması için ayrı ayrı yapılacak risk değerlendirmesi izleme çalışmasını kolaylaştırır. Risk değerlendirmesinin en önemli boyutu kuşkusuz güvenlidir. Acil durumlar için olası planlar önceden hazırlanmalı, gelişen izleme sürecinde de gözlemcilerle düzenli iletişim kurularak olası güvenlik riskleri ve önlemler gözden geçirilmelidir (Richmond, 2012). İzlenecek vaka/davanın toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve ayrımcılık olduğu durumlarda risk analizinde eril değerlerin toplumsal gücü özellikle hesaba katılmalıdır. İzlemenin yapılacağı bölgenin kültürel yapısı, davanın bilinirliği gözlemci için güvenliğinin sağlanması için özel önlemler alınmasını gerekli kılabilir.

İzlemeyi yapacak kurum ya da grup dahil olunacak yargılama süreçlerinin hassas yapısını akılda tutmalı, hazırlık sürecinden itibaren çalışmaya izlemenin temel ilkeleri doğrultusunda ciddiyet ve tarafsızlık içinde yaklaşmalıdır (OHRC, 2001). İzlemeyi yapacak kurum ya da grubun vaka/dava izlemeyi hak temelli ve toplumsal cinsiyete duyarlı şekilde gerçekleştirmesi için ise hazırlık aşamasından itibaren bu ilkeleri önceleyen bir yaklaşım üzerinde uzlaşması ve tüm çalışmayı bu doğrultuda sürdürüp bu ilkelerin arka plana atılmaması için çalışmayı sürekli eleştirel bir gözle değerlendirmeyi sürdürmesi gerekir.

İzlemeye hazırlık için yapılan bu temel belirlemeler dışında hazırlık aşamasında gerçekleştirilecek temel faaliyetler şu şekilde öngörülebilir:

Davanın seçimi: Tabii ki tüm davaları izlemek imkansızdır. Hazırlık aşamasında planlama yapılırken önce vaka/dava izleme türü, ardından izlenecek dava ve davalar belirlenmelidir. İzlenecek dava veya davalar belirlenirken mevcut insan hakları ihlallerine dikkat çekecek, hukuk sisteminin içindeki problemleri tespit etmeyi kolaylaştıracak davalar seçilmelidir. Ayrıca daha önce de değinildiği gibi davanın gözlemci kurum veya grubun mevcut çalışma ve birikimleri doğrultusunda seçmesi izlemenin amacına başarısını artırır (OHRC, 2001). İzlenecek dava ulusal veya uluslararası kamuoyunda ilgi uyandırmış bir dava olduğu gibi, daha önce kamuoyunun gündemine gelmemiş bir dava da olabilir. Toplumsal ve siyasi davalar gibi sıradan davalar için yapılan izlemeler de hukuk sistemindeki aksaklıkları belirlemeye yardımcı olur. Halihazırda kamuoyunun gündeminde olan bir davada ise değerlendirilmesi gereken konu, bu davaya ilişkin başka bir izleme çalışması yürütülüp yürütülmediği olmalıdır. Yürütülen bir izleme çalışması varsa bu çalışmaya destek vermek veya başka bir davayı izleme konusu olarak seçmek insan hakları çalışmalarının sınırlı kaynaklarını değerlendirmek bakımından daha mantıklı olabilir (Blackman, 2017). Türkiye özelinde düşünüldüğünde toplumsal cinsiyete duyarlı izleme için kadın cinayetleri, şüpheli kadın ölümleri, cinsel istismar, suça sürüklenen çocuklar gibi doğrudan toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve şiddete ilişkin davalar dışında, kadın ve LGBTİ+’ların hak mücadeleleleri için önem taşıyan ifade ve örgütlenme özgürlüğüne ilişkin davalar ile genelde eril değerlerin önyargılı tutumlara neden olduğu boşanma, nafaka ve miras davaları izleme için öncelikli görülebilir.

Gözlemcilerin seçimi: Vaka/dava izleme sürecinde en önemli görev izlemeyi yapacak gözlemcilerin görevidir. Bu nedenle gözlemciler dikkatle seçilmeli, duruşmalar yoğunluğu ve yargı sürecinin uzunluğu göz önünde bulundurularak gerekli görülen hallerde süreç birbiri ile iş birliği içinde hareket edecek birden fazla gözlemci ile sürdürülmelidir. Gözlemcilerin seçiminde adayların bilgi ve birikimleri en önemli değerlendirme kriteridir. Gözlemcilerin bir davayı izlemesi için yürürlükteki tüm kanunları bilmesini beklemek gerçekçi olmasa da gözlemcilerin potansiyel ihlalleri tespit etmek için yeterli eğitime sahip olmaları gerekir. Ayrıca uygulamaların hukuka uygunluğunu tespit için ilgili hukuk düzenlemelerini bulabilmeli ve kanunlar, içtihatlar ve hukuki uygulamalar hakkındaki bilgilerini sürekli olarak genişletme konusunda istekli olmalıdırlar (OSCE, 2012). Toplumsal cinsiyete duyarlı izlemede geçerli kabul edilmesi gereken ilkelerden biri toplumsal cinsiyet eşitliği olduğu için izleme yapacak

gözlemcilerin toplumsal cinsiyete ilişkin temel kavramlar ve tartışmalardan haberdar olması da önemlidir.

Tam zamanlı gözlemcilerin haftada ortalama üç veya dört duruşmayı izlemesi ve raporlaması beklenebilir. Ancak duruşma izlemeye ek olarak yapılan dosya inceleme ve ilgililerle görüşme, raporlama ve medya ile ilişki kurma gibi faaliyetler de vaka/dava izlemede yer alacak gözlemci sayısının belirlenmesinde göz önünde bulundurulmalı, gerekli görülmesi ve kaynakların yeterli olması halinde bir gözlem ekibi kurulmalıdır (OSCE, 2012). Davanın imkân dahilindeyse en az iki gözlemci tarafından izlenmesi, izleme sürecini ve raporun yazımını kolaylaştıracaktır (Blackman, 2017).

Duruşmada gözlemcilerin bulunmasının yargı süreci açısından sonuçları olduğundan, gözlemcilerin davranışları herhangi bir önyargı görünümü içermemeli, gözlemciler davanın sonucunu etkilemeye yönelik herhangi bir girişimde bulunacak davranışlarda bulunmamalı ve izlemeyi belirlemesi gereken hak temelli ve toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşıma sadık kalmalıdır. Gözlemcilerin özellikle yüksek profilli vakalarda davanın taraflarının davanın sonucunu yahut kamuoyunun görüşünü etkilemek için kullanabileceği davranışlardan kaçınmalı etik ve profesyonel şekilde süreci yürütmelidir (OHCHR, 2011). Bu davranış şeklinin ortaya konabilmesi için gözlemcilerin belli bir deneyime ve bilgi birikimine sahip olması gerekir. Bu nedenle, daha önce benzer bir izleme sürecinde yer almamış kişilerin gözlemci olabilmesi için genel olarak vaka/dava izleme süreci, izlemede geçerli olması gereken bilgiye dayalı izleme, tarafsızlık, müdahale etmeme ve yetkililerle iş birliği ilkeleri ve hak temelli ve toplumsal cinsiyete duyarlı izleme konusunda eğitim alması önerilmektedir (Richmond, 2012). Kutu 4’te Hafıza Merkezini belirlediği gözlemcilerin genel nitelikleri yer almaktadır:

KUTU 4: Gözlemcilerin genel nitelikleri (Hafıza Merkezi, 2017):
■ Vaka/dava izleme yöntemlerine ve ilkelerine ilişkin temel bir eğitim almış veya henüz almamışsa da eğitim almak konusunda istekli olmaları,
■ Türkiye hukuk sistemine ve özellikle yargı süreçlerine ilişkin temel bilgi sahibi olmaları,
■ Tercihen insan hakları savunuculuk bilgisi ve deneyimine sahip olmaları,
■ Ekip olarak çalışma isteği ve yeteneklerinin olması,
■ Zamanını iyi yönetebilmeleri ve dakik olmaları olarak sıralanabilir.

İhtiyaçların planlaması: İzlenecek davanın duruşmaları farklı il ve ilçelerde gerçekleşebilir. Zaman zaman güvenlik nedeniyle davaların görüldüğü yerler de değiştirilebilmektedir. Benzeri sebeplerle gözlemcilerin duruşmaların yapılacağı yere seyahat etmeleri gerekiyorsa bu seyahat ve konaklama ile diğer ihtiyaçlarının duruşmalar başlamadan önce ayarlanması gerekir. Gözlemcilerin ihtiyaçları giderilirken vaka/dava izleme süreci göz önünde bulundurulmalı, gözlemcilerin saygınlığını yahut tarafsızlığını etkileyecek tercihlerde bulunulmamalıdır. İhtiyaç planlaması konusunda bir diğer önemli husus gözlemcilerin duruşmaları izlerken yahut izleme için gerekli inceleme, görüşme gibi diğer faaliyetler sırasında çevirmen ihtiyacı olup

olmadığıdır. Özellikle ihlale maruz kalan kişinin farklı bir etnik köken sahip olması yahut göçmen olması durumunda gözlemciler çevirmene ihtiyaç duyabilir. Davaya konu olaya maruz kalanı, tanıkları yahut iletişim içinde bulunulması gereken herhangi bir kişinin anadilinin gözlemcilerin bilmediği bir dil olmaması durumunda vaka/dava izleme sürecinde gözlemciler gibi tarafsız şekilde çalışabilecek bir çevirmenin görevlendirilmesi gerekecektir (OHCHR, 2001). Duruşmalar sırasında yahut hukuki materyallere erişimde çeviri ihtiyacı bulunuyorsa hukuki terminolojiyi bilen bir kişiyle çalışılması gerekecektir. Duruşmalar sırasında çeviri ihtiyacı varsa mahkeme çevirmenin varlığı konusunda bilgilendirilmeli, yargısal sürecin işleyişine engel olmayacak şekilde simültane çeviri yapacak bir kişiden destek alınmalıdır (OSCE, 2012). Çevirmen dışında gözlemciler yapacakları faaliyetler çerçevesinde farklı uzmanların desteğine de ihtiyaç duyabilirler. Bunun dışında izleme süreci başlamadan önce gözlemcilerin güvenlik sıkıntısı yaşadığı durumlarda iletişime geçebileceği bir kişi belirlenmeli ve gözlemciler ile bu kişinin iletişim bilgileri paylaşılmalıdır.

İzleme öncesi araştırma: Vaka/dava izleme çerçevesinde kullanılan bilgiler genelde duruşmada yapılan gözlemlerden kaynaklansa da yargılama sürecinin teknik işleyişi ve hızı nedeniyle duruşmaları izlemek ve aynı anda not tutabilmek çok kolay değildir. Duruşmalarda ses kaydı alınmasına ise çoğu kez mahkemeler tarafından izin verilmemektedir (Blackman, 2017). Ayrıca hukuk sistemi içinde birbirinden çok farklı usûl kuralları ve düzenleme çerçevesinde yargılama yapılmaktadır. Bu kurallara aşına olunmaksızın ve o ülkede geçerli hukuk sistemini bilmeksizin duruşmaların izlenmesi yeterli bilgiye erişmeyi zorlaştırır. Gözlemciler dava izleme öncesi dava duruşmalarının yerini ve tarihini öğrenmeli, duruşmaya yol açan belirli olaylar hakkında arka plan bilgisi edinmelidir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bir izleme için olayın toplumdaki eril norm ve değerlerle ilişkisi özellikle incelenmelidir. Gözlemciler aynı zamanda davaya ilişkin olayın varsa siyasi, ekonomik, sosyolojik arka planı ve konuya ilişkin insan hakları uygulamaları hakkında mümkün olduğunca bilgi sahibi olmalı, varsa benzer gözlemci raporlarını, ilgili kanun, içtihat ve haberleri incelemelidir (OHCHR, 2001).

İzleme öncesi görüşmeler: Duruşmalar başlamadan önce gözlemcilerin davayı ve davaya konu olayı anlaması için gerekli bilgileri ve ayrıntıları sağlayabilecek kişiyle temasa geçmesi ve görüşmesi önerilmektedir. Bunun için gözlemcilerin görüşeceği kişiler ile (davanın tarafları, sanık, mağdur, tanık, avukatlar vb.) önceden temasa geçilmesi ve görüşmelerin ayarlanması gerekir. Bu görüşmelerin gözlemcilerin tarafsızlığına zarar vermeyecek şekilde belirlenmesi ve ayarlanması önemlidir (OHCHR, 2001). Kutu 5’te gözlemcilerin vaka/dava izleme çerçevesinde yapacakları görüşmelerde dikkat etmeleri gereken hususlara yer verilmiştir:

KUTU 5: Görüşmelerde Dikkat Edilmesi Gerekenler (Richmond, 2012):

- Dava izlemeyi bir kurum ile birlikte sürdürüyorsanız görüşme öncesi bu kurumu haberdar edin,
- Görüşme yapmak istediğiniz kişileri belirleyip onlar hakkında temel bilgilere edinin,
- Görüşeceğiniz kişileri seçerken ve görüşme yaparken nesnelliğinizi ve tarafsızlığı koruyun,
- Görüşmeler sırasında kendinizi bağımsız bir gözlemci olarak tanıttın,
- Davanın arka planını anlamanıza ve ulusal ve uluslararası adil yargılama standartlarına uygunluğu analiz etmenize yardımcı olacak sorular sorun,
- Davanın esası, yargılama süreci ve hukuk sisteminin işleyişi hakkında yorum yapmayın,
- Görüşmeler sırasında açık iletişim kurmak kadar engellemelerle karşılaşmaya da hazırlıklı olun.

Hazırlık aşamasında aynı zamanda yetkililer ile iş birliği sağlamak ve izlemenin etkisini artırmak için, gözlemciler ulaşabildiği yetkililerle de görüşmeli, tarafların yanı sıra davanın hâkim ve savcılarına ulaşarak vaka/dava izleme süreci hakkında onları bilgilendirerek tarafsızlığını ve profesyonelliğini göstermelidir (OHCHR, 2001). Her koşulda izleme sürecinin etkisi ve etkinliğini artıracak için mahkemeye vaka/dava izleme ile ilgili bildirimde bulunulması önerilmektedir (Blackman, 2017). Duruşmalar genel olarak kamuoyuna açık olduğu için ve mahkeme sessiz kaldığı sürece gözlemcilerin duruşmaya giriş izni beklemesine gerek yoktur (OHCHR, 2001). Duruşmalar kural olarak halka açık şekilde gerçekleştiği için re’sen veya talep üzerine gizlilik kararı verilmediği durumlarda duruşmaların takibi için izne gerek yoktur. Ancak on sekiz yaşın altındaki kişilerin yargılandığı davalar gizlidir (CMK 185). Kutu 6’da gözlemcilerin mahkemeye bildirimde bulunmak için hazırlayacakları yazı bakımından dikkat edilmesi gereken hususlara yer verilmiştir.

KUTU 6: Mahkemeye sunulacak bilgilendirme yazısında dikkat edilmesi gerekenler (Blackman, 2017):

- Kurumunuzu (bireysel izleme yapıyorsanız kendinizi) tanıttın,
- Davayı neden izlediğinizi belirtin,
- Yargılamada aleniyet ilkesini hatırlatın,
- Tarafsız olduğunuza vurgu yapın,
- Açık, anlaşılır bir bilgilendirme yazısı hazırlayın.

Unutmayın izin istemiyoruz!

Medya ile ilişkilerin planlaması: Genel olarak, duruşmaların bitiminden önce gözlemcilerin bulgularına ilişkin kamuoyuna hiçbir açıklama yapılmamalıdır. Duruşmalar devam ederken izleme sürecinde elde edilen bilgilerin ve analizin kamuoyu ile paylaşılması izleme sürecine zarar verebilir. Ancak bu durum davayı takip eden medya organlarından izleme sürecinin saklanması anlamına gelmez. Medya mensupları genel olarak vaka/dava izleme ile ilgili bilgilendirilebilir. Vaka/dava izleme bir kurum tarafından organize ediliyor ise bilgi paylaşımının gözlemciler yerine doğrudan kurum tarafından yapılmalıdır (Richmond, 2012).

Diğer yandan ziyaretin başında vaka/dava izlemenin amacını açıklayan bir kamuoyu açıklamasına ihtiyaç duyulabilir yahut izleme sonunda hazırlanan raporun paylaşılması ve atılacak sonraki adımların duyurulması için bir açıklamanın gerekli olabileceğine karar verebilir. Bu açıklamaların ne zaman ve ne şekilde yapılacağına hazırlık aşamasında karar verilmesi planlamayı kolaylaştırır. Örneğin, dava üst derece mahkemeye gönderildiğinde kamuoyuna yapılan bir açıklama, ilginin dava üzerine çekilmesini sağlayacaktır. Yahut gözlemcilerin duruşmalara kabul edilmemesi halinde bu durumun kamuoyu ile paylaşılması bu karardan dönülmesinin vaka/dava izlemenin sürdürülmesini sağlayabilir. Her durumda, bu açıklamaların faydası, potansiyel sonuçlara göre değerlendirilmeli ve bu değerlendirmeler sonucu medya ile iletişime geçilmelidir (OHCHR, 2001). Yapılacak basın açıklamaları öncesinde medyanın doğru bilgi aktarmasını sağlamak için bilgi notlarının hazırlanması ve yapılan açıklamalarda vaka/dava izleme sürecinin ilkelerinin vurgulanması önemlidir. Medya ile bilgi paylaşılırken vaka/dava izlemenin ilkeleri doğrultusunda hareket edilmeli özellikle medya ile bilgi paylaşılırken medyanın kullanacağı yazılı ve görsel materyallerde ayrımcı ve cinsiyetçi ifadeler kullanılmaması için özellikle uyarılarda bulunulmalı ve hatırlatmalar yapılmalıdır. Kutu 7’de vaka/dava izleme sırasında kamuoyuna açıklama yapıp yapmamaya karar verilirken dikkat edilmesi gereken hususlara yer verilmiştir:

KUTU 7: Yargılama sırasında kamuoyuna açıklama yapıp yapılmayacağına karar verirken sorulabilecek sorular:
Mevcut durum kamuoyuna açıklama yapılmasını gerektiriyor mu?
Kamuoyuna açıklama yapmak için en uygun veya etkili an nedir?
Açıklama yargılamayı etkileyebilecek konumdaki aktörlerin olumsuz tepkilerine yol açabilir mi ?
Konunun medyada ayrımcı ve cinsiyetçi ifadelerle paylaşılma ihtimali var mı?

2. İzleme Aşaması

Dava izleme raporunda değerlendirilecek asli bilgiler duruşmalarda yapılan gözlemlere dayanacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi, duruşmalar kural olarak halka açık şekilde gerçekleşmektedir. Bu nedenle, mahkeme salonuna girip duruşmayı izlemek için izin almaya gerek yoktur. Vaka/dava izleme çalışması sadece duruşmalara katılmak anlamına gelmez. Vaka/dava izlemede gözlemciler davanın ve yargılamanın ayrıntılarına hâkim olmak için derinlemesine bir incelemede bulunur. Bu nedenle, yapılacak gözlem hem mahkeme salonunun içinde hem de mahkeme salonu dışında yaşananları içermelidir. Gözlemciler erken gelmeli ve duruşmanın sonuna kadar mahkeme salonunda kalarak salonun içinde ve dışında tarafların, hâkim, savcılarının, tanıkların, avukatların, polisin ve mahkeme personelinin davranış ve etkileşimlerini not etmelidir. Dava konusu fark etmeksizin her vaka/dava izleme çalışmasında dikkate alınabilecek çeşitli hususlar da söz konusudur. Kutu 8’de vaka/dava izleme çalışmasında dikkate alınabilecek hususlar belirtilmiştir:

KUTU 8: Vaka/dava izleme çalışmasında dikkate alınabilecek hususlar (OHCHR, 2011):
1. Davaya, Adalet Bakanlığının, idari yetkililerin, güvenlik güçlerinin ve toplumsal grupların uygunsuz müdahaleleri; yolsuzluk, rüşvet vb. durumlar,
2. Hâkim, savcı, avukat, mahkeme personeli, savunma avukatı, çevirmen vb. sayısının yetersiz olması,
3. Yargı görevlilerinin eğitim eksiklikleri ve bu çerçevede hukuk eğitimin sisteminin iyileştirilmesine duyulan ihtiyaç,
4. Mahkemelerin işleyişi için gerekli temel ofis ekipmanlarının (bilgisayar/daktilo, masa, sandalye) durumu,
5. Adliyelerdeki altyapı problemleri (örneğin, sıhhi tesisat veya ısıtmanın olmaması, engelli erişiminin olmaması vb.),
6. Yargı mensupları veya mahkeme personelinin görevlerini yerine getirme konusunda isteksizlikleri, önyargı sergilemeleri veya başka ayrımcı muamelelerde bulunmaları,
7. Adli soruşturmaların yapılıp yapılmadığına ilişkin bilgi eksikliği,
8. Katılımı teşvik edecek ve adalete erişimi sağlayacak toplumsal cinsiyete duyarlı tedbirlerin eksikliği,
9. Şikâyet veya sorumluluk mekanizmalarının yokluğu,
10. Soruşturma ve yargılama süreçleriyle ilgili kamuoyuna açık bilgilerin veya ayrıştırılmış istatistiklerin bulunmaması,
11. Mahkeme yönetimi ve liderlik düzeyinde kapasite eksikliği.

Gözlemciler, sanıklar, mağdurlar, tanıklar, mahkemenin idari personeli, çevirmen vb. dâhil tüm yargısal aktörlerin ve tarafların konuşmaları kadar davranışlarını da mümkün olduğunca izlemelidir. Bunun için kişileri dinlemek ama aynı zamanda ses tonlarını, vücut hareketlerini, genel davranışlarını ve etkileşimlerini (örneğin geç gelme, uykuya dalma veya yalnızca bir tarafa resmi olmayan ve dostane bir şekilde davranma) not etmek gerekir (OSCE, 2012). Bu noktada toplumsal cinsiyete duyarlı izleme bakımından özellikle altı çizilmesi gereken husus eril değerlere dayalı önyargıların genelde sözlü olmaktan çok tavır ve tutumlar yoluyla ifade edilebildiğidir. Mahkemelerde hakimler, savcılar, taraf avukatları veya mübaşirler kadınlara, LGBTİ+’lara çocuklara, yaşlılara erkeklere davrandıklarından farklı şekillerde davranabilmekte, onları duymazdan gelebilmekte, çeşitli şekillerde bu kişileri küçümseyebilmekte ve ayrımcı tutum ve davranışlarda bulunabilmektedir.

Duruşmada görünürlük: Normal şartlarda vaka/dava izleme sırasında gözlemcilerin görünür olması istenir. Bazı vaka/dava izlemelerde taktiksel olarak veya güvenlik nedenleriyle gözlemcilerin hemen tanınmamaları için halkın arasına karışması tercih edilebilir. Bu seçim, gözlemci tarafından program yönetimine danışılarak yapılacaktır. Diğer yandan, gözlemciler vaka/dava izlemenin etkisini artırmak için duruşmalar sırasında mahkeme salonunda bulunan kişilere tanıtılmayı isteyebilir. (OHCHR, 2001). Salona girdikten sonra gözlemcilerin nereye

oturacağına karar vermelidir. Mahkeme salonunda genel olarak gözlemcilerin yeri, yargılamanın iyi görülebileceği ve duyulabileceği, göze çarpan ancak tarafsız bir yer olmalıdır. Her mahkeme salonunun kendine özgü bir yapısı olduğundan, mümkünse, ilk duruşmadan önce mahkeme salonunu ziyaret ederek oturulacak yerin belirlenmesi önerilir. Tarafsızlık görüntüsünün korunması ve duruşmanın gözlemlenmesini kolaylaştırılması için duruşma başlamadan önce mahkeme başkanı veya hâkim ile görüşülerek oturma düzeni konusunda yardım da istenebilir (OHCHR, 2011). Gözlemcilerin mahkeme salonunda oturduğu yer izleme için önemlidir. Gözlemciler duruşmaları yakından takip edebilmek için mümkün olduğunca ön sıralarda ama tarafsız görünmelerine olanak tanıyan bir yer bulmalıdırlar (OSCE, 2012). Gözlemcilerin duruşmalara giderken herhangi bir sorun halinde yetkililere gösterilmek üzere kimliklerinin, varsa görevlendirme yazılarının ve duruşmaya katılma hakları olduğunu gösterir hukuki düzenlemelerin örneklerini yanlarında bulundurması tavsiye edilmektedir. Kutu 9’da gözlemcilerin mahkeme salonunda bulunma hakkını içeren hukuki düzenlemeler yer verilmiştir.

KUTU 9: Gözlemcilerin mahkeme salonunda bulunma hakkını içeren hukuki düzenlemeler (Hafıza Merkezi, 2017):

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 141. maddesine göre, mahkemelerde duruşmalar herkese açıktır. Ayrıca vaka/dava izleme hakkı BM İnsan Hakları Savunucularının Korunması Bildirgesi (BM 53/144 sayılı ve 9 Aralık 1998 tarihli Genel Kurul Kararı) ile de açıkça garanti altına alınmıştır. Bu düzenlemeye göre herkesin bireysel olarak ve başkalarıyla birlikte, “ulusal yasalar ile uygulanabilir uluslararası yükümlülük ve taahhütlerin uygunluğu üzerine kanaat oluşturma amacıyla, duruşmalarda, kovuşturmalarda ve kamu davalarında hazır bulunma” hakkı bulunmaktadır.

Dava dosyasına erişim: Davanın tam olarak anlaşılması için gözlemcilerin dava dosyasına erişimi kritik öneme sahiptir (OHCHR, 2001). Duruşmadaki tartışmaların tam olarak anlaşılabilmesi için dava dosyasını yani duruşmada kullanılan önemli belgelerin (örneğin iddianame, mahkeme tutanakları, tanık ifadeleri vb.) kopyalarının temin edilmesi gerekir. Dava dosyası kamuoyuna açık değilse yahut mahkeme başkanı veya hâkim bu belgelerin örneklerini gözlemciler ile paylaşmazsa savunma avukatları veya hukuki temsilciler aracılığıyla bu örneklerle erişilmeye çalışılmalıdır (Richmond, 2012).

Duruşmalarda iletişim: Gözlemciler, hazırlık aşamasında olduğu gibi duruşmalar sırasında da yargı mercileriyle, taraflarla ve ilgililerle görüşebilir. Ancak duruşmalar sırasında kurulan iletişim konusunda çok daha hassas davranılmalı, gözlemciler, dava hakkında yorumda bulunmamalı; hukuki tavsiye vermemeli, bilgi veya görüşlerini açıklamamalıdır. Gözlemcilerin iletişim kurarken başkaları tarafından tavsiye ve talimat olarak anlaşılacak ifadelerden kaçınması gerekir. Duruşmalar sırasında gözlemciler yargı mercileri tarafından izin verilse dahi yargılamaya müdahil olmamalı; sanık, mağdur veya ilgililerce kendisinden herhangi bir konuda yardım istenmesi halinde mümkünse yardım sağlayabilecek kişi ve kurumlara yönlendirme ile yetinmeli, kimseye herhangi bir yardım vaadinde bulunmamalıdır (OHCHR, 2011).

Kayıt ve not alma: Duruşmalar sırasındaki davranışlar ve dile getirilenler kural olarak duruşma tutanağına geçirilerek kayıt altına alınır. Duruşma sona erdiğinde, duruşma tutanağının bir örneğinin alınması vaka/dava izleme faaliyetinin sürekliliği ve duruşma raporunun eksiksiz hazırlanması için gereklidir. Kimi zaman mübaşirler duruşma tutanağının bir örneğini basın mensuplarına ve izleme yapan kişilere vermektedir. Böyle bir durumda gözlemcilerin tutanağı çoğaltıp bir örnek alması beklenmektedir. Eğer mübaşir duruşma tutanağının bir örneğini basın mensuplarına ve izleme yapan kişilere vermezse, bu durumda avukatlardan duruşma tutanağının birer örneği, fotokopisini çektirip geri vermek üzere talep edilebilir (Hafıza Merkezi, 2017).

Uygulamada, duruşma tutanakları mahkeme başkanı ya da hâkim tarafından zabıt katibine kalıp ifadelerle dikte ettirilerek yazdırılmakta çoğu zaman taraflar ya da vekillerin beyanlarını tam olarak yansıtmamaktadır (Alagüney, 2023). Son yıllarda hem hukuk yargılamalarında hem ceza yargılamalarında Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi yoluyla tarafların ve ilgililerin fiziki olarak katılamadıkları hallerde e-duruşmalar yapılabilmekte, tanık, sanık veya mağdur ifadeleri alınabilmektedir. Ancak bu hallerde de duruşmalar sırasında ses ve görüntü kaydı alınması yasaktır. Kutu 10’da duruşmalar sırasında kayıt alınmasına ilişkin hukuk düzenlemelerine yer verilmiştir:

KUTU 10: Duruşma salonlarında kayıt alınmasına ilişkin kurallar (CMK, md.183 ve HMK, md. 153)

Kayıt, ancak yargılamanın zorunlu kıldığı hallerde mahkeme tarafından yapılır, yapılan çekim ve kayıtlar ile kişilik haklarını ilgilendiren konuları içeren dava dosyası içindeki her türlü belge ve tutanak, mahkemenin ve ilgili kişilerin açık izni olmadıkça hiçbir yerde yayımlanamaz. Bunun dışında adliye binasında ve duruşma başladıktan sonra duruşma salonunda her türlü sesli, görüntülü kayıt veya nakil olanakları sağlayan aletlerin kullanılması yasaktır.

Mahkeme salonunda yaşananların kaydına ilişkin engeller vaka/dava izleme sırasında gözlemciler tarafından alınacak notları önemli hale getirir. Aşağıda ayrıntısıyla tartışılacağı gibi not alma, kullanılacak raporlama sistemine göre değişen ölçülerde önem taşır. Farklı raporlama sistemlerinde notların yanı sıra davanın konusuna ve uygulama bulan usûl hukukuna göre hazırlanmış kontrol listeleri, anket formları ve şablonlar kullanılabilir. Ancak her şekilde doğru ve yeterli bir raporlama ve analiz için gözlemcilerin duruşmalar sırasında not tutması gereklidir. Notlar, gözlemcilerin mahkeme kayıtlarının doğruluğunu değerlendirmesine olanak tanıyan bağımsız bir yargılama kaydı oluşturur. Gözlemcilerin duruşmalar sırasında not tutması, resmi tutanakları beklemeden/güvenmeden analiz yapılmasına olanak tanıyacağı gibi, yargı mercileri ve taraflara duruşmanın yakından takip edildiğini de gösterir (Richmond, 2012).

Gözlemciler çoğunlukla duruşmada konuşulanları kelimesi kelimesine not alarak raporlarda kullanabilecek bir döküm elde etmeye çalışırlar. Kapsamlı notlar almak aynı zamanda gözlemcinin dikkatini toplamasını sağlar. Ancak mahkeme kayıtlarının doğru olduğu ve kolayca elde edilebildiği durumlarda gözlemciler sadece kısa özetler hazırlayıp kontrol listeleri, anket formları ve şablonlardan yararlanabilir; ses tonları, tavırlar gibi duruşmanın diğer unsurlarını gözlemlemeye odaklanabilirler (OSCE, 2012). Notlara el konulması riski olduğu durumlarda,

notlar kabaca ya da başkalarının kolayca anlayamayacağı şekilde de tutulabilir. Notların doğruluğunun sağlanması için, notlar duruşmadan hemen sonra gözden geçirilmeli ve herhangi bir boşluk veya tutarsızlık varsa gözlemciler (ve varsa çevirmen) tarafından giderilmelidir (OHCHR, 2011).

3. Raporlama Aşaması

Dava izlemenin en önemli çıktısı yazılan vaka/dava izleme raporudur. İzleme raporu duruşmalar izlenirken alınan notların bir özeti veya mahkemede her aşamada neler olduğunu anlatan bir belge değildir (Blackman, 2017). Rapor, yapılan inceleme ve gözlemlerde elde edilen bilgilerin analizi sonucunda kaleme alınır. Raporun amacı okuyuculara tartıştığımız kuralların gözetilip gözetilmediği bilgisini vermektir. Farklı izleme türleri çerçevesinde farklı raporlamalar yapılabileceği gibi raporlar kapsam, amaç ve zamanlama açısından farklılık gösterebilir. Ancak vaka/dava izleme sonucu hazırlanan tüm raporlar yetkilileri ve kamuoyunu bilgilendirmeyi ve etkilemeyi amaçlar. Rapor sadece izleme faaliyetlerinin bir dökümünü değil, aynı zamanda izlemede tespit edilen sorunlara ilişkin yapılan tavsiyeleri de içerir. Doğru bir şekilde gerçekleştirilen ve tarafsız bir şekilde raporlanan analizler hukuk sisteminin uluslararası insan hakları normları ve standartları doğrultusunda işlemlerini sağlayacak reformların hayata geçirilmesi için önemli işlev görür. Bu nedenle, vaka/dava izleme çalışmalarında analiz ve raporlamalarına önemli ölçüde dikkat ve kaynak ayırmalıdır (OHCHR, 2011).

Raporlama sistemi: Vaka/dava izleme raporu yazılırken hukuki bulguların analiz edilmesi ve raporlanmasındaki farklı metodolojileri yansıtan iki temel standart dava raporlama sistemi türünden yararlanılabilir. Bunlar: Metin sistemi ve form sistemidir. Her iki sistemin unsurlarını bir “karma sistem”de birleştirmek de mümkündür (OSCE, 2012).

(A) Metin sistemi: Metin sisteminde, gözlemciler tespit ettikleri sorunları ayrıntılı olarak açıklayıp ilgili usûlu geçmişi ve iç hukuk uygulanmasını adil yargılama standartları çerçevesinde tartışan bir rapor hazırlar. Bu raporlama şekli davanın veya mevcut sorunların derinlemesine ele alınmasına olanak sağlar. Ancak bu sistemde gözlemcilerin rolü oldukça önemlidir. Raporlamanın başarısı sorunların doğru tespit edilebilmesine bağlıdır. Bu sistemde gözlemcinin herhangi bir sorun tespit edemediği hallerde hukuk sistemine dair analiz veya raporlama pek mümkün değildir. Bu nedenle, gözlemcilerin sorunları tespit etmesini kolaylaştıracak kontrol listeleri kullanmaları önerilir. Bu kontrol listeleri genellikle belirli kanunların veya adil yargılama standartlarının uygulanmasına ilişkin sorulardan oluşur ve davadaki aşamalara göre bölümlendirilir. Kontrol listelerindeki sorular gözlemciler tarafından yanıtlanması için değil duruşmaların gözlemlenmesi veya dosyaların incelenmesi sırasında gözlemciye yardımcı olacak hatırlatıcılar olarak hazırlanır ¹⁸ (EK 2).

¹⁸ İzleme öncesi kontrol listeleri hazırlanırken yararlanılabilecek farklı kaynaklar söz konusu olabilir. Örneğin, vaka/dava izleme için değil dosya incelemek için hazırlanan dosya kontrol listeleri bu konuda önemli birer kaynaktır. Türkiye’de öncelikli sorun alanları ile toplumsal cinsiyete dayalı yargılama standartları doğrultusunda ceza ve hukuk yargılamalarındaki avukatlara yardımcı olabilmesi amacıyla hazırlanan iki farklı dosya kontrol listesi için bkz. Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadelede Yargılama Standartları-Avukatlar İçin Kılavuz , Kadın Dayanışma Vakfı, Ankara, 2019, <https://www.kadindayanismavakfi.org.tr/yayinlar/cinsiyete-dayali-siddetle-mucadelede-yargilama-standartlari-avukatlar-icin-kilavuz-2019/> (erişim tarihi: 20.01. 2024)

(B) Form sistemi: Soru formlarına dayanan bu raporlama sisteminde, ilgili yargı alanı ve usûl hukuku çerçevesinde önceden hazırlanmış soruların yanıtlarını içeren bir rapor hazırlanır (EK 3). Formlar izlenen davayla ilgili bir dizi anket sorusunu içerir. Yapılandırılmış anket formlarına verilen cevaplardan yola çıkılarak hazırlanan raporlar gözlemcilere vaka/dava izlemeyle ilgili olarak çok az takdir hakkı tanıdığı için bu raporlama form sistemi olarak adlandırılır. Form sistemde kullanılan anketler izleme sonucu erişilen olguların daha kolay derlenmesine ve ölçülmesine olanak tanır. Form sistemi, birden fazla davanın izlendiği tematik veya sistematik dava izlemeler açısından standardizasyon sağladığı için özellikle faydalıdır. Belgelenmesi gereken belirli konulara odaklandığı veya sayısallaştırmanın istendiği durumlarda da kolaylık sağlar. Ancak form sistemi metin sisteminin sunduğu derinlemesine analiz fırsatına daha az sahiptir. Anketlerde genelde çok sayıda soru yer alsa da ankette öngörülmeleyen sorunlu bir uygulamanın ortaya çıkması ve bu nedenle gözden kaçması mümkündür. Ayrıca anket sorularına odaklanmak gözlemcilerin dikkatinin sınırlandırılmasına ve diğer uygulamaları gözden kaçırmalarına neden olabilir. Tam da bu nedenle, vaka/dava izlemenin deneyimsiz gözlemciler tarafından sürdürülmesi halinde bu sistem uygun olsa da deneyimli gözlemciler tarafından tercih edilmez.

(C) Karma sistem: Bazı vaka/dava izleme çalışmalarında bazen “planlı” sistem olarak da adlandırılan “karma” bir sistem oluşturmak için metin ve form sistemlerinin özelliklerini birleştirilerek kullanılır. Karma sistem, gözlemcilerin takdirine bağlı olarak konuların anlatısal analizini gerektirmesi anlamında açıktır, ancak raporlama bir şablon içinde organize edilmiştir. Vaka/dava izleme öncesi hazırlanacak şablonlar insan hakları standartlarıyla ilgili ayrıntılı başlıklar ile ayrıntılı listede yer almayan insan hakları sorunları hakkında rapor verebilecekleri bölümlerden oluşur (EK 4). Şablonlar vasıtasıyla belirli konulara odaklanma ve sürecin tutarlı bir şekilde ele alınması sağlanır ve erişilen bilgiler daha kolayca derlenir. Böyle bir sistem derinlemesine analizi sağladığı için tekil vaka/dava izlemelerde kullanılabileceği gibi nicel yaklaşımlara uyum sağlayabileceği için çok sayıda dava izlemeyi gerektiren tematik ve sistematik izleme için de uygundur. Kutu 11’de gözlem araçları bakımından usul kurallarındaki farklılıklara ilişkin bir hatırlatmaya yer verilmiştir:

KUTU 11: Kontrol listeleri, anket ve şablon için hatırlatma

İzlenecek davalar farklı yargı teşkilatı içindeki farklı mahkemelerde farklı usûl kuralları içinden görülür. Adil yargılanma standartları bütün yargılamalar bakımından geçerli olsa da uygulanan usûl kuralları içinde farklı görünüm alabilmektedir. Bu nedenle, gözlem araçları olarak kullanılacak kontrol listeleri, anketler ve şablonlar her izleme çalışması için ayrı ayrı hazırlanmalıdır.

Analiz: Raporu hazırlayacak gözlemcilerin temel sorumluluklarından biri, izlenen hukuk sisteminde sorun olup olmadığını ve varsa sorunların ne olduğunu tespit etmektir. Bu tespit dava sürecine ilişkin olarak elde edilen bilgilerin insan hakları standartlarına uygunluğunun analizi ile gerçekleşir. Şüphesiz bu analizi yapmak ve insan hakları standartlarına aykırı uygulamaları tespit etmek için önemli düzeyde hukuk bilgisi ve hukuki muhakeme gerekir.

Gözlemcilerin bu konularda yeterli bilgi ve birikime sahip olmaması adil yargılanma hakkı ihlallerinin gözden kaçmasına neden olacaktır. Bazen, bir yargısal aktörün davranışının bir hukuk kuralını açıkça ihlal etmesi gibi, yargılama sırasında tespit edilen sorunlar açık ve nettir. Örneğin, kamuoyuna açık bir duruşmada kararın açıklanmaması, adil yargılama standartlarına aykırı olacaktır ve rapor edilmeye değer olacaktır. Ancak gözlemlenen bir eylemin veya ihmalin sorunlu olup olmadığını tespit çoğu zaman bu kadar kolay olmayabilir.

Gözlemcilerin doğru bir analiz için belirsizlikleri ve şüpheleri göz ardı etmeyip derinlemesine incelemeleri önemlidir. Bu bakımdan gözlemciler ulusal ve uluslararası insan hakları içtihatları ve bilimsel görüşlerden yararlanabilir, hukukçulardan destek alabilir (OHCHR, 2011). Mevcut konuda hukuki bir boşluk olması durumunda insan hakları standartlarını ve diğer ülkelerdeki iyi uygulamalar göz önünde bulundurulabilir. Bir hukuk düzenlemesinin mahkemede şüpheli bir şekilde kullanılması veya yorumlanması durumunda ise gözlemciler orijinal hukuk metnine ulaşmalı ve uygulamanın güncel ve geçerli olup olmadığını kontrol etmelidir. Ayrıca mahkeme kararlarında ve yorumlarında düzenlemelerin birbiriyle çelişen versiyonlarının veya farklı yorumlarının olup olmadığını incelenmelidir (OSCE, 2012). Rapor yazımı öncesi davada belirlenen olumsuz hususların dışında yargı sürecindeki olumlu yönlerin de analize dahil edilip edilmeyeceğinin de belirlenmesi gerekir. Daha nesnel ve bütünlüklü bir bakış elde etmek ve yetkililerin rapora ilgisini çekebilmek için raporda hukuk sisteminin işleyişine ilişkin olumlu değerlendirmelere de yer verilebilir (OHCHR, 2011). Örneğin, toplumsal cinsiyete duyarlı vaka/dava izlemede kadınların, LGBTİ+’ların adalete erişimin kolaylaştıran uygulamalara yer verilebilir, ayrımcı ve cinsiyetçi ifade ve yaklaşımları engelleyen yetkililerin tavır ve davranışlarına dikkat çekilebilir.

Dava izlemenin amacı hukuk sisteminde reformu teşvik etmek ve bu konuda önerilerde bulunmak olduğundan, yapılan analizde sorunlara yahut istenirse olumlu hususlara işaret etmenin yanına adil yargılama standartlarının ihlaline yol açan nedenler belirlenmeye çalışılmalıdır. Örneğin, yapılan analiz sonucu, ihlalin mahkemenin kötü hazırlanmış bir kanuna uymasından, içtihatlardaki çelişkilerden, kanuna dair bilgisizliğinden yahut kaynak yetersizliğinden kaynaklandığı belirlenirse sorunların çözümü yapılması gereken değişiklikler de değerlendirilmelidir (OSCE, 2012). Bu değerlendirmeler yapılırken insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği alanında mevcut uluslararası norm, standart ve içtihatlardan yararlanmak önerilerin daha fazla dikkate alınmasını sağlayabilir.

Rapor yazımı: Rapor yazımına başlanmadan önce yayımlanmış benzer vaka/dava izleme raporlarını incelemek raporda ne kadar ayrıntıya yer verilmesi gerektiği konusunda yol gösterici olabilir (Blackman, 2017). Rapor yazılırken okuyucu kitlesinin akılda tutulması önemlidir. Vaka/dava izleme raporlarında hukuk terminolojisinin kullanılması kaçınılmazdır. Raporda hukuk sisteminin işleyişinin değerlendirildiği düşünüldüğünde raporda ulusal ve uluslararası hukuk, usûl, kural ve süreçler gibi hususlarda teknik terimler kullanılması konu hakkındaki uzmanlığın da bir göstergesi olduğu için raporun güvenilirliğini artıracaktır. Ancak rapora erişimi ve farkındalığı artırmak için raporun dilinin mümkün olduğu ölçüde anlaşılabilir olması da

gereklidir (OHCHR,2011). Toplumsal cinsiyete dayalı vaka/dava izleme raporlarında gerekli görülürse toplumsal cinsiyet ve uluslararası insan hakları alanında yer etmiş kavramlar kullanılabilir. Bu kavramlar insan hakları hukuku ve feminist literatürden kaynak gösterilerek kısaca açıklanabilir.

Dava izleme raporunun bağımsız, nesnel ve tarafsız şekilde hazırlanması ve esas olarak izleme sürecindeki doğrudan gözlemlere dayanması önemlidir. Mümkünse önemli dava materyallerinin kopyalarının (örneğin, iddianame, duruşma tutanakları, mahkeme kararları vb.) raporun içeriğine eklenmesi ve davanın ayrıntılarına yer verilerek kullanılan diğer kaynaklara yer verilmesi ve yapılan görüşmelerin atıflarla açıklanması raporun niteliğini artırır. Raporda, gözlemler sonucu yapılan analiz sonuçlarının yazılması yeterli değildir. İzlenen yargılama işlemlerinin ulusal/uluslararası adil yargılama standartlarıyla tutarlı olup olmadığının ayrıntısıyla tartışılması gerekir. Bunun için, gözlemlenen olası ihlaller ile adil yargılama standartlarına uygunluk konusunda başka yargılamalardan örnekler bir arada ele alınabilir. Araştırmada gözlemlenen usûlsüzlüklerin nasıl düzeltileceğine ilişkin tavsiyelerin ve/veya takip sürecinde yapılabilecek faaliyetlere önerilerinin rapora dahil edilmesi önemlidir. Vaka/dava izlemeyi yapan kurum ya da grup kamuoyuna açıklama yapmaya karar verene kadar rapor gizli kalmalıdır. Rapor bir basın açıklamasıyla paylaşmadan önce tavsiyelerin değerlendirilmesi için hükümete veya diğer ilgili ulusal makamlara gönderilebilir yahut yaşanabilecek riskler göz önünde bulundurularak raporun yayınlanması ertelenebilir (Richmond, 2012). Rapor yazılırken kişisel verilerin gizliliği ilkesi göz ardı edilmemelidir. Raporda ilgili kişilerin isimlerine açık bir şekilde yer verilmek isteniyorsa bu kişilerin izni gerekecektir.

Raporun yapısı ve içeriği: Vaka/dava izleme raporlarında farklı yazım şekilleri söz konusu olsa da raporlarda, asgari olarak, davaya ilişkin bilgileri ve davanın arka planının ele alındığı bir giriş bölümü ve duruşmada yaşanan olayların ve temel sorunların ayrıntılı şekilde anlatıldığı ve duruşmada yaşananların ulusal ve uluslararası adil yargılama standartlarına uygunluğunun analiz edildiği bir ana bölümün bulunması gerekir. Buna ek olarak vaka/dava izlemenin genel amacına uygun olarak raporun sonunda örneklerle açıklanacak bir öneriler bölümüne de yer verilmelidir.

Giriş bölümü öncesi, gerekli görülürse, raporda dava sürecinin ve verilen kararın ana unsurları ile izlemedeki ana bulgularını içeren bir yönetici özetine yer verilebilir. Rapor birden fazla bölümden oluşacağı için içindekiler tablosuna yer verilmeli, raporda kısaltmalar kullanıldıysa yine raporun başlangıcında kısaltmalar listesi yer almalıdır. Raporun sonuna ise davadaki asli belgelerin kopyaları; gözlemcilerinin çalışma metodolojisinin açıklaması ile ilgili belgeler ek olarak ilave edilmelidir. Rapor yazımı ve yayınlama süreci izleme personeli için zorlu bir süreç olduğundan, raporlarda bazen yazarın veya yazarların adı yer almaktadır. Ancak raporları hazırlayanların veya rapora katkıda bulunanların isimlerinin rapora yazılıp yazılmamasına karar verilirken güvenlik hususları her zaman dikkate alınmalıdır (OSCE, 2012).

İzleme yapan grup ya da kurumun, yayınlanan raporu kullanımı konusunda belirtmeyi gerekli gördüğü herhangi bir telif hakkı kısıtlaması, raporun ön kısmında açıkça belirtilmelidir. Ancak, çoğu izleme çalışması raporu mümkün olduğu kadar geniş bir alana yaymayı amaçladığı dikkate alındığında, rapordaki materyallerin kullanımına ağır kısıtlamalar getirmemek en iyisidir. Tablo 2’de OSCE tarafından önerilen örnek rapor taslağı verilmektedir (OSCE, 2012).

TABLO 2 : Vaka/Dava İzleme Raporunun Yapısına İlişkin Örnek (OSCE, 2012)

RAPOR BAŞLIĞI	
YÖNETİCİ ÖZETİ	Yönetici özeti, bir raporda detaylandırılan ana bulguları, sonuçları ve tavsiyeleri kısaca ortaya koyar.
GİRİŞ	Giriş, bir izleme raporunun arka planını ve temelini ortaya koyar. Ayrıca izlemenin ve raporun ana amaçlarını da açıklayabilir.
METODOLOJİ	Bilginin toplanması ve raporun yazılmasında kullanılan metodoloji ya girişte ya da girişten sonra ayrı bir bölümde açıklanmalıdır. İzleme metodolojisinin açıklaması, raporun güvenilirliğini desteklemek açısından önemlidir. İzleme metodolojisine ilişkin bölüm şunları içerebilir: • İzleme kapsamına genel bakış (İzlenen davaların, mahkemelerin ve duruşmaların sayısı ve türleri vb.) • Bilginin nasıl elde edildiğine ve hangi adımların izlendiğine ilişkin açıklama. (Duruşma gözlemi, belge incelemesi; röportajlar veya mahkeme istatistikleri gibi ikincil kaynaklar) • Gözlemcilerin nitelikleri ve eğitimi . • Rapor yazarlarının sorumluluk reddi beyanları.
BİLGİLERİN SUNUMU VE HUKUKİ ANALİZ	Raporun ana gövdesi olan bu bölüm elde edilen gözlemlerin teker teker sunulmasından ve bunların hukuki analizlerinden oluşur. Bu bölümde dikkat edilmesi gereken hususlar şöyledir: • Uygulamaların veya sorunların aktarımı: Ayrıntılı örnekler belirli bir sorunu açıklamak ve okuyucuları ikna etmek için iyi bir tekniktir. • Davanın süjelerinin tanıtımı: İzleme belirli suçlara veya olaylara odaklandığında, siyasi veya belgeleme amacıyla süjelerin adlarının verilmesi izleme amacına hizmet edebilir. Bazı raporlar, kamuoyuna açık ihlal örneklerinde hâkimlerin veya diğer adalet aktörlerinin adlarına da yer vermektedir. Bununla birlikte, çoğu izleme raporunda, kişileri korumak ve ikincil mağduriyetleri önlemek için bu uygulamadan kaçınılmaktadır. Ancak birçok durumda, özellikle de rapor yüksek profilli bir vakaya odaklanıyorsa, aktörlerin kimlikleri meslektaşları veya kamuoyu tarafından kaçınılmaz olarak belirlenebilir. • İstatistiklerin kullanımı: İstatistikler, adil yargılama standartlarıyla ilgili bir konuyu çok daha iyi açıklayarak bir sorunun kapsamını veya ciddiyetini göstermede güçlü bir etkiye sahip olabilir. Ancak istatistikler sadece davayla ilgili dahilinde ve erişilebildiği ölçüde paylaşılar ve davadan örneklerle bir araya getirilerek kullanılır.
SONUÇ	Sonuçlar kesin olmalı ve doğrudan izlenen davalardan ve sunulan hukuki analizlerden kaynaklanmalıdır. Rapor, izlemeyle desteklenmeyen sonuçları ortaya koymaktan kaçınılmalıdır. Sonuçlar, raporun sonunda yer alabileceği gibi, her bölümün sonunda da yer alabilir ve yönetici özetinde mutlaka özetlenmelidir.
ÖNERİLER	Raporun bu bölümü, hem uygulamada belirli iyileştirmelerin hem de daha geniş hukuki reformların desteklenmesi için önemli bir fırsattır. Aynı zamanda savunuculuk faaliyetlerinin temelini oluşturur. • Öneriler spesifik olmalıdır. Önerilen eylem planı, hem yetkililer arasında yanlış anlaşılma olmaması hem de programların tavsiyenin zaman içindeki etkisini ve sonuçlarını ölçebilmesi için açıkça tanımlanmalıdır. Bir kural veya kanunda değişiklik yapılması yönünde öneri varsa sorunlu olan hükmün belirlenmesi gerekir. Değişiklik için önerilen dil de dahil edilebilir. Benzer şekilde, eğer tavsiyeler eğitim, kaynak tahsisi veya diğer eylemleri öneriyorsa, neyin gerekli olduğunu açıkça ifade etmeleri ve mümkünse kısa, orta ve uzun vadede uygulamaya yönelik önerilen faaliyetlere de öncelik vermeleri gerekir. • Öneriler ilgili yetkili ve kurumun yönelik olmalıdır. Örneğin, bir kanunun değiştirilmesine ilişkin bir öneri parlamentoya veya hükümete sunulabilirken, mahkeme salonu uygulamasını değiştirme ihtiyacı hâkimlere sunulabilir.
EKLER	Belirli bilgilerin belgeleme gerektiren sorunların doğasını ve kapsamını göstermek açısından değerli olduğu ancak raporun içeriği için fazla hacimli olduğu durumlarda, bu bilgiler eklerde sunulabilir. Ekler, örneğin iddianame veya karar metinleri, belirli işlemlerin veya görüşmelerin özetleri, çizelgeler ve grafikler, geçerli hukuki hükümler veya uluslararası standartlardan oluşabilir.

Raporun içeriğini belirleyecek en önemli husus izlenen davanın hangi hukuk alanına ilişkin olduğudur. Dava izleme çalışmaları büyük oranda ceza davalarında yapılmaktadır. Uluslararası kurumların çalışmaları ile yaygınlaşan ve cezasızlıkla mücadelenin büyük bir aracı haline gelen ceza davası izleme çalışmaları, medeni hukuk ve idare hukuku gibi alanlarda yapılan yargılamaların da adil yargılanma hakkı çerçevesinde değerlendirilmeye başlamasına neden olmuştur. Pek çok kurumun dava izleme çalışmaları için hazırladığı örnek raporlar¹⁹ ceza yargısında adil yargılamanın çerçevesi içinde oluşturulmuştur. Ancak her davanın görüldüğü yargı kolu ve o yargı kolunda geçerli olan usûl hukuku davanın süjeleri ve yargısal işlemlerini farklılaştırır. Bu nedenle, idari ve medeni usûl alanında adil yargılama konusunda dikkat edilmesi gereken hususlar değişebilmektedir. Bu nedenle yapılacak çalışmalarda rapor yazımı öncesi içeriğin oluşturulması için örnek raporların incelenmesi yol gösterici olsa da her dava izleme çalışmasında gözlemlerin analizinin sağlanacağı adil yargılama kriterlerinin davanın konusuna ve mahkemenin uyguladığı usûl hukukuna göre değişebildiği hesaba katılmalı ve tıpkı gözlem araçları gibi rapor içeriği de izlenen davaya özgü olarak oluşturulmalıdır.

4. Savunuculuk Aşaması

Dava izleme raporunun yazılıp yayınlanmasından sonra raporun içeriğinin özellikle de raporun ortaya koyduğu sorun ve önerilerin bilinirliğinin artırılması için savunuculuk çalışmaları sürdürülmelidir. Savunuculuk, bireylerin veya grupların karar alıcı konumda bulunan kuruluşların veya hükümetlerin bir politikaya ilişkin kararlarını, toplumsal tutumları veya politik süreçleri etkilemek için yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde giriştikleri eylemlerdir. Aynı zamanda hak temelli izleme ve değerlendirmenin hizmet ettiği en önemli sivil toplum faaliyetinin savunuculuk olduğu kabul edilmektedir (Kurtoğlu ve Bayrakçeken, 2015).

Savunuculuk için farklı etkinlikler organize edilebilir. Örneğin, raporların yayınlanmasını takiben düzenlenen yuvarlak masa toplantıları, raporların erişim alanını genişletmenin yanı sıra önerilerin hayata geçirilmesine yönelik bir süreci organize etmek için yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Geniş bir yelpazedeki paydaşlar arasında düzenlenen yuvarlak masa toplantıları, aktörlere bilgi ve tartışma ortamı sağlamakta, farklı kurumsal ve bireysel bakış açılarını bir araya getirmektedir. Rapor etrafında yuvarlak masa toplantıları düzenlemek, mevcut durumu tartışmak ve reformlarla ilgili tartışmaya başlamak için sağlam bir temel oluşturma avantajı sağlar. Bunun dışında savunuculuk aşamasında sıklıkla başvuru alan bir diğer uygulama basın toplantıları ve basın açıklamaları düzenlemektir. Basın toplantıları ve basın açıklamaları, izlemenin sonuçlarının yanı sıra izlemelerin amacı hakkında kamuoyunu bilinçlendirmeye yarar. Raporların hukuki niteliği göz önüne alındığında hem basın toplantıları hem de basın bültenlerinde izlemenin sonuçlarını özetlenir ve sonuçların önemi açıklanır. Bu açıklamalar sırasında teknik dilden kaçınılır. Ayrıca, öneriler uygulanmasını desteklenmesi için hükümet ve yargı mensuplarının basın konferanslarına katılmaya davet edilmesi de dikkate alınmalıdır. Bu yolla, basın toplantısına katılımı geliştirebilir ve izlemenin önemi vurgulanabilir (OSCE, 2012).

¹⁹ Türkçe hazırlanmış bir rapor örneği için bkz. Blackman, İnsan Hakları Aktivistleri için Dava İzleme Rehberi, s. 61 vd.

Savunuculuk için bir diğer önemli adım raporların uluslararası insan hakları kuruluşları ile paylaşılması mümkünse bu kurumların yaptığı izleme çalışmaları için hazırlanan gölge raporlarında vaka/dava izleme raporların atıfta bulunulmasının sağlanmasıdır. Bunun için uluslararası kurumlarla birebir görüşmeler yapılabilir, STÖ’lerle rapor önerilerinin değerlendirilmesi ve uluslararası kurumlara erişimle ilgili görüş alışverişinde bulunulabilir. Türkiye’de kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda Türkiye için hazırlanan GREVIO²⁰ raporunda da dikkat çekildiği gibi ciddi bir veri eksikliği söz konusudur. Bu nedenle özellikle, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadele konusunda hazırlanan farklı rapor çalışmaları için toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli vaka/dava izleme çalışmaları değer taşıyacaktır.

5. Uygulamanın Takibi Aşaması

İzleme raporunun yayınlanması, sorunlara ilişkin tespitlerin ve çözüm önerilerinin sunulması anlamında başlı başına bir başarı olarak kabul edilebilir. Ancak vaka/dava izleme çalışmalarının nihai hedefi hukuk sisteminde reformlar yapılması yoluyla mevcut sorunların giderilmesi olduğundan raporun yayını ve ardından yapılan savunuculuk faaliyetlerinin etkisinin takip edilmesi gerekecektir.

İzleme ve izleme sonucu hazırlanan raporun etkisinin değerlendirilmesine yönelik farklı uygulamalar mümkündür. Sorunlu görülen yargı işlemlerinin mahkemelerdeki yaygınlığını takip etmek veya hukuk uygulamasında tespit edilen farklı sorunların devam edip etmediğini anlamak için çeşitli verilerin toplanıp nicel olarak değerlendirilmesi mümkündür. Adalet Bakanlığının düzenliği aralıklarla yayınladığı adalet istatistikleri ve akademik çalışmalar bu konuda kaynak olarak kullanılabilir.²¹ Bunun dışında gibi mahkemelerde gözlemlenen önyargılı tutum ve davranışların azalıp azalmadığı veya sorunlu uygulamalara neden olan kanunların değiştirilip değiştirilmediği yine akademik çalışmalardan ve basından takip edilmeye çalışılarak izlemenin somut etkilerine odaklanılabilir. Bu bakımdan izleme ve değerlendirmenin hem kısa hem de uzun vadede yarattığı etkileri değerlendirmeye olanak sağlayacak somut göstergelerin geliştirmeye çalışılması önemlidir. AGİT’in araştırma izleme programlarında kullandığı aşağıdaki konu başlıkları bu göstergelerin geliştirilmesinde kullanılabilir (OSCE, 2012).

- İzleme öncesindeki döneme kıyasla kamuoyuna açık duruşmaların veya diğer adli işlemlerin sayısı;
- Yargılama işlemlerinin ve tutanakların daha şeffaf ve kolay erişilebilir olması için yapılan yeni düzenlemeler;
- Kamuoyunun erişimine (yeni) açılan belgeler;
- Kanun ve yönetmelikleri uluslararası standartlarla uyumlu hale getirmek için yapılması önerilen değişiklikler;
- Hukuk uygulamalarında yapılan ölçülebilir iyileştirmeler (Örneğin, adli yardım vb.);
- Mahkemelerin iş yüklerini azaltmak için kaynak ve personelde sağlanan artış;

²⁰ Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesinden çekilmesi öncesi hazırlanan 2018 tarihli GREVIO Türkiye Raporu için bkz. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2018/11/13/grevio-rapor-turkce.pdf> (erişim tarihi: 27.01.2024)

²¹ Adalet Bakanlığına bağlı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü’nün yayınladığı istatistikler için bkz. <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/adalet-istatistikleri-yayin-arsivi> (erişim tarihi: 25.01.2024)

- Dava duruşmalarında veya yargı kararlarında gecikmelerin azaldığını gösteren istatistikler.

İyi tasarlanmış göstergeler etkiyi ölçümü bakımından önemli olmakla birlikte, hukuk sisteminde tespit edilen sorunların devam edip etmediğine dair farklı işaretler de (örneğin, kamuoyu anketleri veya yargı sürecine olan güvenin devam ettiğini gösteren raporları) dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede yapılacak değerlendirmeler, sorunların temel nedenlerinin daha yakından incelemesini ve izlemelerin bunlara uyarlamasını sağlayabilir. Bu nedenle izlemenin devamında, hukuk sisteminde görev yapanlara veya kamuoyuna yönelik anketler düzenlenmesi ve nitel araştırma yöntemleri (odak grup görüşmeleri) kullanılarak bilgi üretmek de istenen etkinin yaratılıp yaratılmadığını belirlemeye yardımcı olabilir. Son olarak, özellikle uzun vadeli programlar için, dışarıdan uzmanlar tarafından periyodik etki değerlendirme çalışmalarının düzenlenmesi faydalıdır. Bu tür değerlendirmeler iç değerlendirmelere kıyasla ön yargılardan veya öznel değerlendirmelerden uzaktır, dolayısıyla izlemeler için yeni bir bakış açısı sağlama olasılıkları daha yüksektir (OSCE, 2012).

IV. TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI VAKA/DAVA İZLEMEDE SINIR VE OLANAKLAR

Vaka/dava izlemenin çok çeşitli amaçları olsa da sınırlılıkları da söz konusudur. Vaka/dava izlemenin en temel sınırlılığı, izlemenin hukuk reformlarını destekleme olasılığının siyasi veya toplumsal koşullara bağlı olmasıdır. Siyasi iradenin hukuk reformlarından yana olmadığı zamanlarda duruşmaların izlenmesi zorlaştığı gibi, izleme ve raporlama çalışmaları hukuk reformları için önemli bir etkide bulunamaz. Ayrıca, hükümetlerin adil yargılanma hakkı ihlallerinde payının olduğu durumlarda izleme yapacak kurum ve grupların açığa çıkan bilgiyi kamuoyuna duyurması ve uygulamanın takibi her zaman kolay olmayabilir. Üstelik böyle süreçlerde izleme sonucu paylaşılan değerlendirmeler yargıdaki adaletsizliklerin toplum tarafından kanıksanmasına ve kusurlu bir hukuk sisteminin meşrulaştırılmasına da neden olabilir. Sonuç olarak, izleme çalışmalarını başlatmaya karar verirken vaka/dava izlemenin nihai olarak insan haklarının korunmasına ve hukukun üstünlüğüne saygının artırılmasına katkıda bulunup bulunamayacağı mevcut şartlar doğrultusunda değerlendirilmelidir (OSCE, 2012).

1. Deneyimler Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Vaka/Dava İzleme

Türkiye özelinde toplumsal cinsiyete duyarlı vaka/dava izlemelere dair bilgi vermek, bu konuda yaşanabilecek sorunları öngörmek ve bu bağlamda açığa çıkabilecek olanakları tartışabilmek için bu bölümde daha önce farklı davalarda gözlemci olarak yer almış kişilerin deneyimlerine başvurulmuştur. Eğitim materyalinin hazırlığı sırasında Türkiye’deki güncel vaka/dava izleme süreçlerini daha iyi anlayabilmek için farklı STÖ’lerin çalışmaları çerçevesinde ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, cinsel şiddetle mücadele, ayrımcılıkla mücadele, kadın hakları ve LGBTİ+ hakları gibi çeşitli alanlarda izleme yapmış kişilerle görüşülmüştür. Çevrim içi platformlarda yapılan görüşmeler, birden fazla davada gözlemci olan dört kişi ile 1-31 Ocak 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış bir görüşme yönergesi kullanılan görüşmelerde, vaka/dava izleme alanları, izleme öncesi hazırlıklar, duruşma sırasında ve duruşma aralarında özellikle dikkat edilmesi gerekenler, izlemelere ilişkin raporlama, savunuculuk ve takip, izleme faaliyetlerinde karşılaşılan zorluklar ve toplumsal cinsiyete duyarlı izlemenin gereklerine ilişkin düşünce ve deneyimlere odaklanılmıştır. Görüşmelerin kayıtlarını yazıya aktarıp, izleme yapan gözlemcilere sunulmuş, onayları alınarak bu çalışmada görüşmelerden yararlanılmıştır. Çalışmada isteyen katılımcıların adları ve meslekleriyle birlikte izleme yaptıkları kurumlara ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Görüşmelerde, pratikte vaka/dava izlemelerin nasıl yapıldığı, Türkiye özelinde izlemenin sınırlılıkları ve toplumsal cinsiyete duyarlı izlemenin genel olarak hak temelli izlemeden farklılığını gösteren önemli tespitler yapıldı. Hukukçu olan katılımcıların da yer aldığı bu görüşmelerde gündeme gelen konuları dört ana başlık altında toplamak mümkündür:

- (a) Vaka/dava izlemelerinde Türkiye’de dikkat edilmesi gereken nelerdir?
- (b) Gözlemciler hukukçu olmalı mı?

(c) Vaka/Dava izleme ile davaya katılma aynı anlama mı geliyor?

(d) Vaka/Dava İzleme Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Neden Önemli?

Vaka/dava izlemesi yapan dört gözlemcinin aktarımları farklı kurumlarda yaptıkları izleme çalışmalarından elde ettikleri deneyimler üzerineydi. Bu çalışma kapsamında, Türkiye’de vaka/dava izlemesi çalışması yapan tüm kurumların temsilcileriyle görüşme imkânı olmasa da görüşmelerde dile getirilen kurumların izleme çalışmalarına dair açıklamalar da sınırlı olsa dipnotlarda aktarılmaya çalışılmıştır.

(A) Vaka/Dava İzlemelerinde Türkiye’de Dikkat Edilmesi Gerekenler Neler?

Daha önce farklı kurumlarda izleme çalışmalarında yer alan ve halen **ESHİD**’de²² toplantı ve gösteri yürüyüşü, ayrımcılık yasağı ve yaşam hakkı gibi farklı başlıklarda hem tematik hem de tekil izlemeler yapan **Avukat Eylem Zengin**’in söyledikleri Türkiye’deki yargılama süreçleri bakımından vaka/dava izlemede önemsenmesi gereken hususları içeriyor:

“Sadece duruşma salonunu değil, duruşma öncesini de (gözlemliyoruz) erken gidiyoruz zaten. Genelde toplumsal davaları izlediğimiz için, herhangi bir kolluk görevlisi var mı, kaç tane kolluk görevlisi var, duruşma salonu önünde bekleyenler kimler, güvenlik sayısı, avukat sayısı bunların hepsini ayrıntılı olarak not alıyoruz. Duruşma salonunda ise olan her şeye dikkat etmeye çalışıyoruz. Özellikle duruşma zaptına yansımayan, hâkimin ya da savcının veya tarafların her sözünü ve davranışını not almaya çalışıyoruz. Mesela savcı bazen yerinden ayrılıyor, hâkim ya da heyetten biri duruşma salonundan çıkıyor, bir süre duruşma onların yokluğunda devam ediyor. Bunları mutlaka not ediyoruz. ”

Eylem’e göre vaka/dava izleme çalışmalarının en önemli tarafı mahkemede yaşananları gerçek anlamda kayda almanın tek yolu olması. Eylem, Türkiye’de ceza yargılamasında e-duruşma yapılmadığını ve SEGBİS²³’in sadece sanığın uzaktan dinlenilmesi zorunluluğu gibi istisnai hallerde kullanıldığını hatırlatarak mahkemede kayıtlarının sadece tutanaklara dayanmasının yarattığı problemden şöyle söz ediyor:

“Tutanağa (duruşmada olanların) birçoğu yansımıyor. Mahkeme başkanının veya hâkimin inisiyatifinde olduğu için mahkeme tutanağını tutmak, kâtip bir tek onun ağzından çıkanı yazıyor. Mesela avukatın söylediği bir şeyi, başkan ya da hâkim bunu yaz diyene kadar yazmıyor. O yüzden birçok olay yansımıyor, yaşanan diyaloglar ya da hâkimin avukatlara ya da sanığa karşı kullandığı bütün cümleler kayda geçmiyor...

²² Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (ESHİD) ayrımcılık, toplantı ve gösteri hakkı ve seçimler gibi çeşitli başlıklarda çok sayıda hak temelli izleme ve dava izleme çalışması yapmıştır. ESHİD’in izleme çalışmaları ve yayınladığı raporlar için bkz. <https://www.esithaklar.org/yayinlar/> (erişim tarihi: 07.01.2024)

²³ Ses ve Görüntü Bilişim Sistemlerinin kısaltması olan SEGBİS, 2013 yılından itibaren Türkiye’deki adliye ve ceza evlerinde kullanılmaya başlanan ses ve görüntü sistemidir. Bu sistem aracılığıyla adli kurumlar duruşmada hazır bulunamayan veya mahkemeye getirilmesi zor olan kişilerin ifadelerinin ve savunmalarının sesli ve görüntülü olarak alınmasını sağlar.

Mesela bazen şöyle oluyor, duruşma salonunun içine polisler giriyor, buna ilişkin bir tartışma oluyor, avukatlar çıkartılmalarını istiyor, buna ilişkin tartışma duruşma tutanağına hiç yansımıyor.”

Eylem’e göre izleme bakımından Türkiye’ye özgü en önemli sorun ise zaman zaman gizlilik kararı olmamasına rağmen avukatların dahi duruşmalara alınmaması ve müdahale ile karşılaşmaları:

“Ne yazık ki, mesela Deniz Poyraz’ın öldürülmesi davasında yaşanmıştı, o dava güvenlik sebebiyle cezaevi kampüsüne taşındı, dava taşındıktan sonra mahkeme heyeti şu kararı aldı. Dedi ki ben yalnızca tarafları alacağım, yakınlarını, sanığı ve avukatlarını. Onun dışında ben hiçbir kişiyi duruşma salonuna almayacağım. İzleyicileri ya da yetki belgesiyle katılmak isteyen avukatları hiçbirini almayacağım. Almadı da zaten. Oraya kadar biz izlemeye gittik ama izleyemeden geri döndük... Oysa kapalılık kararı yoktu o davada. Sonrasında orada bekleyen kitleye de gazla, suyla müdahale edildi. Hak ihlalini izlemeye gidenler hak ihlaline maruz kaldı.”

Cinsel şiddet ve örgütlenme özgürlüğü alanında farklı kurumlarda vaka/dava izleme çalışmaları yapan **Avukat Dr. Ezel Buse Sönmezocak** da yaptığı izlemeler sırasında heyete bilgi vermemeyi tercih edebildiğini söylüyor. **İstanbul Barosu avukatlarından Ezel’e** göre izlenen davanın konusu ve koşulları izlemeye ilişkin yaklaşımı belirleyen asıl husus olmalı:

“Avukat olduğum için, izleme öncesinde zaman zaman, heyete bilgi vermemeyi tercih ediyorum. Dışarı çıkarılabilirsin, bir sıkıntı olabilir. Rahat takip edebilmek için bazen bilgi vermiyorum... İzlediğim davalar birbirinden (izleme açısından) farklıydı. Hatta cinsel şiddet ve örgütlenme özgürlüğü davaları birbirine zıt nitelikteydi. Birinde “low profile” (düşük profil) ... kadınların hiçbir şekilde sözünün ve duygusunun önüne geçmeyecek (şekilde) izleme yaparken, örgütlenme özgürlüğü davalarında tam tersi ...orada olduğumu en iyi şekilde gösterebilecek şekilde gerekirse ayakta durarak ... (gözlemci olarak) olabince failliği olan bir pozisyonda yer almaya çalıştım.”

Ezel’e göre Türkiye’de izlemenin zorluğu, önemini beraberinde getiriyor:

“Duruşmaların aleniliği ilkesi ile ilgili büyük sorun var. Eğer içeri girebilirseniz kendinizi şanslı hissettiğiniz bir uygulama var şu an... Küçük salonlar veriliyor, her seferinde hem hakimle hem güvenlikle aynı tartışmalar oluyor... Benim bir cüppem olmasa sadece gözlemci olarak asla (duruşma salonuna) giremem. Çoğu toplumsal davada adliye koridorlarına güvenlik barikat çekiyor. Avukat kimliğiniz yoksa, davanın tarafı değilseniz, gözlemci olarak içeri girmek çok zor. Diplomatik gözlemciler açısından dahi zorluk söz konusu... Gözlemci olabilmek (bu durumda) Türkiye’de şansa bağlı... Oysa bazı toplumsal davalarda kimi siyasiler duruşmaları baş köşeden izleyebiliyor. Bu mahkemelerin tarafsızlığı ve bağımsızlığını tartışmalı hale getiriyor. Ancak eğer içeri girebilirlerse (dava izleme yapan) gözlemcilerin varlığı hakimler bakımından psikolojik olarak etkili oluyor... Örneğin davanın avukatlarının tutanağa geçilmeyen cinsiyetçi

ifadelerinin gözlemciler ve basın tarafından kamuoyuyla paylaşılması davanın seyrini değiştirebiliyor.”

Görüştüğümüz bir diğer isim, **Ankara Barosu** LGBTİ Hakları Merkezi ve çeşitli derneklerde örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü, cinsel şiddet vb. konularda vaka/dava izleme çalışmaları yapan **Avukat Seher Duygu Çildoğan** ise görüşmede avukat olmak ile gözlemci olmak arasındaki farkın altını çiziyor:

“Avukat olmama rağmen bir arkadaşımın birlikte gözlemci olarak katıldığım ilk dava izleme çalışmasında arkadaşımın bana sorduğu soruyu ve (ona) verdiğim yanıtı hatırlıyorum. Not tutuyordum. Arkadaşım nelerin notunu tutuyoruz diye sordu, ne bileyim nelerin notunu tutuyoruz diye yanıt verdim. Herkesin ağzından çıkan her şeyi yazmaya çalıştım. Sonra (vaka/dava) izlemenin nasıl yapılması gerektiğini inceledim, çalıştım... Başka gözlemcilerin neleri not ettiğine nasıl raporlama yaptığını baktım... Artık izleme öncesinde araştırma yapıyorum, elde ettiğim bilgileri notluyorum, avukat arkadaşlardan konuya ilişkin bilgi almaya ve önemli hususları önceden belirlemeye çalışıyorum...”

Beş yıldır **Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformunda** (KCDP)²⁴ yer alan ve kendi deyimi ile “dava takibi” süreçlerine farklı şekillerden katılan **Nuran Karahan** ise Türkiye’de izlemeler açısından büyük ölçüde geçerli olarak raporlama sorununu gündeme getiriyor:

“Biz genelde mümkünse not tutmak yerine duruşma sonrası duruşma tutanaklarını alıyoruz... Kamuoyuna yayınladığımız rapor yok ama emsal olabilecek durumları, gelişmeleri (yazıya döküp) kendi içimizde paylaşıyoruz. Tabi bunlar yayımlanabilir formatta değil.”

Kurum içi paylaşımlar dışında yaptığı izlemeleri raporlaştırdığını dile getiren tek isim **İstanbul Barosu avukatlarından Ezel:**

“Duruşma sırasında ya da sonrasında tuttuğum notları genelde kurum içinde paylaştım, kendi içimizde değerlendirdik. Takip ettiğim iki davayı ise uluslararası kurumlara sunmak üzere raporlaştırdık. Hem CEDAW Komitesine hem Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörüne ve İnsan Hakları Özel Raportörüne. Davanın konu ve seyrine ilgili bilgi içeriyordu aslında, duruşmaların gidişatıyla ilgili fazla bilgi içermiyordu raporlar. Kurumsal düzeyde Cenevre’ye bir ziyaret yapılacaktı. Gitmeden önce hazırlanan raporlardı bunlar.”

(B) Gözlemciler Hukukçu mu Olmalı?

²⁴ 2020 yılında Münevver Karabulut cinayeti ardından kurularak 2012 yılında dernekleşen Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (KCDP) kadın cinayetlerine ilişkin verileri analiz ederek raporlaştırmaktadır. Hali hazırda kadın cinayetleri, şüpheli kadın ölümleri verilerini raporlaştıran dernek kadın cinayetleri ile kadına, LGBTİ+’lara yönelik şiddet davalarını ve çocuk istismarı davalarını takip etmektedir. KCDP ile ilgili daha geniş bilgi ve yayınlanan raporlar için bkz. <https://kadincinayetleriniidurduracagiz.net> (erişim tarihi: 04:02.2024)

ESHİD’de çalışan Eylem’e göre avukat olduğu için gözlemci olarak görev yapmak hukukçu olmayanlara göre daha kolay. Hukuk sisteminde yerleşmiş olan bazı sorunların ve sahip olunan bazı hakların özellikle gözlemciler tarafından bilinmesi önemli:

“Mahkeme salonunun yapısını hiç bilmeyen bir insan için, savcı nereye oturur, hâkim kimdir, orada yazı yazan kişi kim, sanık müdafî ne tarafa oturur, sanık nerede durur bunları öncesinden (bilmeli), belki (izleme) öncesinde başka davalar izlerlerse, temel bilgileri edinirse gözlemci için çok daha iyi olur... Avukat olmayan birine göre (izleme yapmak) benim için daha kolay. Alışkın olduğum yerler adliye, duruşma salonları. Hiç adliyeye gitmemiş ve dava izleyecek birinin duruşma salonunun ön sıralarına oturması gerekiyor izleme yapmak için. Çünkü genellikle hâkim, savcılar çok kısık sesle konuşuyor, büyük salonlarda asla arkaya ses gelmiyor, duyulmuyor... (izleme için) muhakkak erken gidilmeli, duruşma salonu değişebiliyor, başka salona alınmış olunabiliyor, gecikme durumu söz konusu olabiliyor... Bir gün öncesinde duruşma yeri ve saatini mutlaka taraflardan ya da başka biçimde teyit edip gitmek gerekiyor. Küçük yerlerde özellikle mübaşir duruşmaya sadece tarafları alıyor, o sırada siz de gidip ben de gireceğim demezseniz sizi içeri çağırıyor. O yüzden biraz daha girişken olmak gerekiyor. Duruşma salonuna girmeye hakkım var, açık duruşma, kapalılık kararı yok (diyerek bunu) dile getirmek gerekiyor. Duruşma salonunun önünden ayrılmamak da önemli, çünkü her an (mübaşir içeri) çağırabilir... Bazen bazı arkadaşlarımız telefonuna not alıyor ya da bilgisayarını yanında getirip bilgisayara not alıyor. Ama elektronik bir cihaz görünce hâkim de mübaşir de kayıt alınmadığından emin olmak isteyebiliyor... (Gözlemcilerin) herhangi bir karar olmaksızın telefonu ya da bilgisayarı denetleyemeciklerini bilerek gitmesi önemli... Sanık yakınları da bazen gözlemcilere tepki gösterebiliyor. Bunlar yüzünden bu sorunlar gündem oluyor bu suçlamalar yapılıyor diyebiliyorlar. Cinsel şiddet davasında bu yaşandı. ”

Ankara Barosu’na bağlı olarak çalışan Duygu, avukat olmayanların duruşmaya katılımının özellikle Türkiye’de zor olduğu kabul etmekle birlikte hukukçu olmayanların izleme yapmasının önemli katkıları olduğunu düşünüyor:

“Hukukçu olmayanların daha başarılı izleme yapabileceğini düşünüyorum. Bakış açıları çok farklı olabiliyor. Bazen hukukçu olmayanlar bizlerin kanıksadığı yanlışları görebiliyorlar. Mesela hakimlerin tutumlarındaki farklılıkları daha kolay algılıyorlar. Bu kişiye niye böyle davrandı diye sorabiliyorlar. Biz fark etmemişiz. Hukuk bilgisi önemli ama bence formlarla ya da şablonlarla çalışılması hukukçu olmayanların dava izlemesini kolaylaştırabilir. Tek bir kişinin tüm duruşmaları takip etmesi de bu sayede gerekmebilir. Zaten dava izleme ile istenen adil yargılanma hakkının sağlanması, bu da mahkemenin hukuka uygun davranmasından ibaret. Uluslararası standartlar bu nedenle bu formların, şablonların oluşturulması için yeterli olur. Bu standartlar toplumsal cinsiyet eşitliğini de içeriyor zaten.”

KCDP’den Nuran ise hukukçu değil, ancak davalara çoğu zaman avukatlarla birlikte takip ediyor. KCDP’nin avukatları davaya müşteki vekili²⁵ olarak dahil oluyor yahut dernek katılma talebinde bulunuyor:

“Mümkün olabiliyorsa dosyayı inceliyoruz, dahil olabiliyorlarsa avukatlarımızla birlikte... Aile isterse ve uygun avukatımız varsa ... vekalet ve yetki belgesi ile doğrudan da hukuki olarak takip edebileceğimiz şekilde süreci yürütebiliyoruz... Eğer avukatımız birebir davayı takip edebiliyorsa bütün verileri anlayıp tüm duruşmaları takip etmeye çalışıyoruz. (Ama avukatlar dışında) biz de (hukukçu olamayan platform üyeleri) duruşmaları takip ediyoruz. ... Bütün gelişmelere hakim olmak ve müdahale edebilmek adına gönüllü üyelerimizle duruşmaları takip ediyoruz... Hâkim bazen kimseyi içeri (duruşma salonuna) almak istemeyebiliyor. Sadece avukat ve yakınları isteyebiliyorlar. Bazen duruşmalara katılamayabiliyoruz veya bize özel bir şey değil ama kamuoyu açısından kritik bir dava ise gizlilik kararı çıkarılabiliyor. Herhangi bir kurumu veya kişinin duruşmaya katılımını ve duruşmayı takip etmesini engellemiş oluyorlar.”

(C) Vaka/Dava İzleme ile Davaya Katılma Aynı Anlama mı Geliyor?

KCDP’den Nuran’ın deneyimleri vaka/dava izlemede duruşmalar öncesinde olayın araştırılmasının önemini ortaya koyuyor:

“KCDP kurulduğu günden bu yana dava takibi yapıyor... Diğer bütün faaliyetlerinin yanı sıra devam eden bir yönü bu aslında. Ben platforma katıldıktan sonra çeşitli davaları takip ettim... Bir kadın cinayetinden ya da bugün de gündemimizde olan önemli bir konu (olan) şüpheli kadın ölümlerinden haberdar olduğumuz zaman önce (söz konusu kişinin) mücadele eden, etmek isteyen yakınları var mı bunu öğrenmeye ve onlara ulaşmaya çalışıyoruz. Basın aracılığıyla ya da kadınların öldürüldüğü ya da yaşadığı yerdeki kişilerle görüşerek çeşitli kanallardan bu kişilerin yakınlarına ulaşmaya çalışıyoruz. Öldürülen kadının arkasından kim mücadele etmek istiyorsa onlarla beraber (çalışıyoruz). Bu aynı zamanda olayla ilgili bilgi almak için de önemli oluyor. Çünkü konuların bir kısmı basına yansıyor ama biz bütün detaylarıyla (olayı) anlayamayabiliyoruz basından. Hangi bahane ile öldürüldüğü ya da şüpheliyse (ölüm) orada çeşitli bulgular, ihtimaller var mı, kadının geçmişine dönük bu bilgileri yakınlarından öğreniyoruz. Örneğin, yüksek bir yerden düşerek ölen kadınlar son dönemde artmış durumda. Şüpheli kadın ölümü olarak değerlendirdiklerimiz, birçoğu intihar değil aslında, bunlar basına yansımıyor... Yakınlarına ulaştığımız zaman kadının uzun süredir şiddete uğradığını öğrenebiliyoruz veyahut evli olduğu, birlikte olduğu erkekten ayrılmak istediğini öğrenebiliyoruz. Çevreden kavga seslerinin duyulduğunu öğrenebiliyoruz.”

²⁵ Müşteki vekili, ceza yargılamasında müştekinin (suçu şikayet eden kişi veya suçtan zarar gören kişinin) avukatına verilen isimdir.

Nuran, KCDP’nin yaklaşımındaki bu farkı açıklarken yapılan izlemenin savunuculukla devam eden bir vaka/dava izlemeden çok savunuculuğun bir parçası olarak gerçekleştirilen davaya katılma²⁶ olduğunu açıklıyor:

“Kadın cinayeti, şüpheli kadın ölümleri veya diğer şiddet, taciz gibi davaları hukuk sistemimizde mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden azade değil. Zaten bizim dava takibi yapmamızın nedeni bu. Aslında biz duruşmalarda, İstanbul Sözleşmesinin bize sağladığı bir hak olarak müdahillik (katılma talebi) sunuyoruz. Duruşmalarda herhangi bir şekilde cinsiyetçi bir yaklaşım olursa söz alıyoruz, ona müdahale ediyoruz. Kendi sözümüzü söylüyoruz duruşmanın nasıl seyretmesi gerektiği ile ilgili. Bazen failin avukatları, kendisi, ailesi böyle çıkışlar yapabiliyor. Biz söz alabiliyorsak, müdahilsek söz alıp müdahale etmiş oluyoruz. Bütün bu süreçlerde de duruşmanın nasıl seyrettiği, neyin eksik olduğuna ilişkin verileri biriktirmiş oluyoruz ve (yargılamanın) nasıl yürümesi gerektiği ile ilgili de siyaset üretenler bizleriz. Yani İstanbul Sözleşmesinin öngördüğü birçok şeyi yıllardır davalarda, duruşmalarda öne sürüyoruz. Sonrasında bu davalardaki tüm eksikleri (davaların aslında) nasıl yürümesi gerektiğini kamuoyuna da ulaştırabilmek adına adliye önlerinde eylemler yaptığımız oluyor veya doğrudan sosyal medyada da paylaşım yapıyoruz... Hem duruşma içerisinde müdahale etmiş oluyoruz sadece bir izleme, gözlem yapma şeklinde değil, müdahale ediyoruz sürece hem de dışarıda kamuoyuna yansıtılabilmek için davada öne çıkan bütün yönleri anlattığımız açıklamalarda bulunuyoruz. Bunlar bir bütün şeklinde yürüyor... Müdahale edebileceğimiz duruşma, dava dışında herhangi bir şey olursa onlara da müdahale etmeye çalışıyoruz. Devreye sokabileceğimiz veya görüşebileceğimiz herhangi bir kamu kurumu varsa onlarla da görüşüyoruz. Her zaman çok olumlu karşılanmayabiliyoruz ama... biz görevlerini yapmaları açısından yönlendirme yapmaya çalışıyoruz. Sadece mahkemeye gelip gitmek ve orada olanları izlemekten ibaret değil çalışmalarımız, yakınlarla birlikte tüm süreci takip ediyoruz.”

KCDP gibi geniş örgütlerin bir yaklaşım farkı olarak ortaya koyduğu vaka/dava izlemeyle dava takibi arasındaki bu ayrımın neden insan hakları aktivistleri ve feministler bakımından çoğu bir zorunluluk halini aldığını **Ankara Barosu avukatlarından Duygu** açıklıyor:

“İzleme aslında ayrıca yapılması gereken bir şey ama bizde ayrışamıyor. İzleme yapmak aslında (dava takibinden) çok farklı. Avukat olarak o kadar dikkatli izleyemeyebiliyorum duruşmayı örneğin. Duruşma salonunda camın açılıp

²⁶ Türkiye’de mevzuata göre davaya taraf olma hakkı, ceza, hukuk ve idari usul düzenlemeleri ile belirlenir. Hukuk davaları, davacı ve davalı olmak üzere iki taraflı sisteme dayanmaktadır. Bunun dışında, davadan doğrudan etkilenmeyenler veya davaya konu mesele veya hakla ilgili taraflar veya ilgili taraflarla hukuki menfaatleri çatışanlar davaya üçüncü kişi olarak katılma talebinde bulunabilmektedir. Ancak hem hukuk hem idari yargıda var olan menfaat koşulu, STK’lerin dezavantajlı gruplardan mağdurlar adına veya onların yerine veya onlarla birlikte idari yargı organları önüne çıkmasına izin vermemektedir. Ceza yargılamasında ise davaya müdahil olmak isteyen kişinin mağdurla birlikte suçtan zarar görmüş olması gerekir. Düzenlemeye göre, gerçek kişilere ek olarak, suçtan doğrudan zarar gören tüzel kişiler de davaya müdahil olabilir. Ancak bu düzenleme çerçevesinde suçtan doğrudan zarar gördüklerinin kanıtlanması çok zor olduğundan, STK’lerin dezavantajlı bir grubu desteklemek için ceza yargılamasına katılması mümkün değildir. Buna rağmen kadın örgütleri başta kadın cinayetleri olmak üzere birçok davaya “suçtan zarar gördüklerini” beyan ederek katılma talebinde bulunmaktadır. Bu talepler mahkemeler tarafından nadiren kabul edilse de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının tüzel kişi olarak kadına yönelik şiddet ve ev içi şiddet davalarına müdahil olması 6284 sayılı Kanunun 20. maddesinde düzenlenmiştir. Ayrıntılı bilgi ve tartışma için bkz. Gökçeçipek Ayata ve Ulaş Karan, Sivil Topluma Aktif Katılım: Uluslararası Standartlar, Ulusal Mevzuattaki Engeller, Öneriler. TÜSEV Yayınları, 2015, İstanbul.

açılmadığını bile gözlemlemek önemli izleme bakımından, avukat olarak bunlara bakmıyorum. Ama bizde zaten (insan hakları alanında çalışan) kişi sayısı, dava takibinde vesaire, sınırlı olduğu için (dava öncesinde) izlemeyi tabi varsa başka bir kuruma ya da gruba bırakabiliyoruz. Bence avukat olmayan kişilerin gözlemcilik yapması çok önemli bu nedenle. Örneğin, sadece sanık vekili değil müşteki ve vekilinin tavır ve tutumlarının da izlenmesi gerekli. Bu aynı zamanda hâkim ve savcılarının aynı duruşma içerisinde nasıl tavır ve tutum değiştirebildiklerinin fark edilebilmesi açısından da önemli. Kimisine sen, sen, sen diye hitap edilirken bazen size dönülüyor. Mesela hâkime göre bir LGBTİ profili var, o profile uyanlar var, uymayanlar var. Bu kişilere sorduğu sorular dahi değişiyor. Profile uymayanları rahatlatabiliyor bazen sorduğu sorular ve yaklaşımı ile. Diğerine siz diye hitap ederken, LGBTİ varsaydığına sen diyor... Ama sanık avukatlarında bile aynı önyargıları görebiliyoruz. Örneğin, çok sanıklı bir gösteri yürüyüşü davasında kendi müvekkili dışındaki sanıkları giyimi nedeniyle uyanan veya diğer sanık avukatlarının LGBTİ olduğunu varsayarak onlara saygısızca davranan avukatlar da olabiliyor... avukatlık etiğinden dahi haberdar değiller.”

İstanbul Barosu avukatlarından Ezel ise hak temelli izleme yapan sivil toplum örgütleri ve insan hakları aktivistleri açısından özellikle toplumsal cinsiyete duyarlı vaka/dava izleme çalışmalarında, izleme ile davaya müdahil olma arasında ince bir sınır olduğu vurguluyor. Ezel’e göre, bu sınırı zaman zaman aşmak gerekebiliyor:

“Bahsettiğim (cinsel şiddete dair) her iki davada da en kritik olan şey, rıza tartışmasıydı. Her iki davada da gözlemciydim ama iki davaya da avukatların bilgisi ve onayıyla savunmaya da dahil oldum. Rızanın yorumlanmasındaki gerekli feminist perspektifi (ortaya koymak için) istatistikleri de içeren üç dört sayfalık bir rapor hazırlayarak mağdur avukatlarıyla heyete sunulmak üzere paylaştım. Kritik olan toplumsal cinsiyet odaklı bakışın ifade edilmesi gerekiyordu... Cinsel şiddet davalarında bizim (gözlemcilerin) asıl işlevimiz, mahkemeye gözümüz üzerinden demekten ziyade kadınlarla dayanışmak ...”

ESHİD avukatı Eylem benzer bir süreçlerde kendi çalıştığı örgütün yaklaşımını şöyle açıklıyor:

“(Davada yaptığımız faaliyetler) somut duruma göre değişiyor. Zihinsel engelli bir kız çocuğa yönelik üç farklı davayı izliyorduk. (Yaşananın) sistematik bir ihlal olduğunu fark edince dava dosyalarını avukatlarından rica edip dernek olarak bir üçüncü taraf görüşü hazırlattık. Yani sadece izleme yapmıyoruz bazen dosyaya müdahale etmenin önemli olduğunu anladığımızda izleme yerine stratejik davalamaya²⁷ ya da dava takibine geçebiliyoruz. Bazen duruşmaları izliyoruz ve oradaki avukat desteğinin yeterli

²⁷ Stratejik davalama davaların, bireyler veya gruplar tarafından kendi davaları dışındaki davalar için de söz konusu olan hukuki bir konuda emsal teşkil etmek amacıyla açılması veya sürdürülmesidir. Stratejik davalamaya ilişkin genel bilgi ve toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından önemi için bkz. Ivana Roagna, F. Ceren Akçabay, Türkiye’deki Hukukçular İçin Kadın Hakları Alanında Stratejik Davalama El Kitabı, 2022, AK.

olmadığını görüyoruz. Örneğin, CMK vekili tarafından temsil ediliyorsa kişi, bu olabiliyor. Derneğin bütçesi uygunsa, destek olabilecek durumdaysa mağdurdan ya da velisinden, vasisinden vekaletname alıp dosyayı takip etmeye çalışıyoruz. Böyle dosyalarımız da oldu.”

(D) Vaka/Dava İzleme Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Neden Önemli?

Kendisini feminist bir hukukçu olarak niteleyen **İstanbul Barosu avukatlarından Ezel** toplumsal cinsiyete duyarlı vaka/dava izlemede önemsenmesi gereken konuları sıralarken Türkiye’de toplumsal cinsiyet tartışmasına özgü zorluklara dikkat çekiyor:

“Toplumsal cinsiyete duyarlı izleme sadece kadın ve LGBTİ+’ların bir taraf olarak yer aldığı davalarda söz konusu olmamalı. Örneğin örgütlenme ve ifade özgürlüğü davalarının bu bakışla izlenmesi önemli. Çoğu zaman açıkça ifade edilmese de örneğin ahlaka aykırılık argümanları genelde LGBTİ+’lara işaret ediyor. Ama bu durum odadaki fil misali kimse tarafından ifade edilmiyor. Ahlak, aile yapısını bozma gibi ifadelerle tartışılıyor ve aslında LGBTİ+’lara yönelik ayrımcı tutum ve davranışları beraberinde getirebiliyor... Çocukların yargılandığı davalarının izlenmesi de bu bakımdan önemli ama Türkiye’deki yasal mevzuat gereği bu davalar gizli olarak sürdürülüyor. O nedenle ancak vekalet ile bu davalar izlenebilir durumda. Cinsiyete dayalı şiddet bakımından davaların izlenmesi zaten önemli bir konu, İstanbul Sözleşmesinin sivil toplum örgütlerine Sözleşmenin uygulaması bakımından önemli bir rol biçtiğini hatırlamak gerekli. İstanbul Sözleşmesinin yürürlükte olduğu dönemde şiddet davalarında izleme yapan STÖ’ler Sözleşmenin düzenlemeleri gereğince (davaya) sivil toplumun dahil edilmesinin bir hukuki yükümlülük olduğu mahkemelere hatırlatıyordu. Bu artık yapılamıyor, atıfta bulunulabilen tek düzenleme STÖ’lerle iş birliğinin önemli olduğunu içeren bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi. Bu açıdan düşünüldüğünde Türkiye’nin Sözleşmeden çekilmesi ... sivil toplum örgütlerinin izlemeleri bakımından da olumsuz etki yaptı.”

Ankara Barosu avukatlarından Duygu, LGBTİ+ların yargılandığı davalarda ayrımcılığın genel geçerliğini farklı örneklerle açıklıyor, sanıldığının aksine yargıda görevli kişilerin cinsiyetlerinin cinsiyete dayalı ayrımcılık konusunda belirleyici olmadığını belirtiyor:

“Hakimlerin yaklaşımları erkek avukatları dinlerken ve kadın avukatları dinlerken aynı değil hatta kadın avukatlar daha eril bir şekilde yüksek sesle yahut daha kızgın bir şekilde konuştuklarında daha fazla dinleniyorlar... Üstelik bu bakımdan hâkimin atanmış cinsiyeti de bir şey değiştirmiyor. Kadın bir hâkim de aynı yapıyor. Sanık avukatı, mağdur kadına cinsiyetçi küfür ediyor. Hâkim kadın olmasına rağmen bunu tutanağa geçmiyor. İzlenmesi, raporlanması gereken çok fazla pratik var davalarda... Özellikle LGBTİ davalarında, dava konusu ne olursa olsun kişinin cinsel yönelimine yönelik bilgi veren farklı içerikler, fotoğraflar kişi hakkında önyargı uyandıracak şekilde sosyal medya hesaplarından vesaire alınarak dosyaya konulabiliyor... LGBT+ davalarına daha küçük salon veriyorlar, dokuzda başlanacak deniyor ama en az on

buçuğa kadar mutlaka duruşma bekletiliyor... (Duruşmayı) bomboş güne verip öncesine başka duruşma koymayıp on buçukta duruşmayı başlatabiliyorlar. ”

KCDP’den Nuran’ın toplumsal cinsiyet eşitliği açısından Türkiye’deki politikalar ile hukuk sistemi arasında kurduğu ilişki de dikkat çekici:

“Genel olarak kadınlara yönelik cinsiyetçi politikaların hukuk sistemine de tesir ettiğini görüyoruz. Geçen senelerde imzası geri çekilen İstanbul Sözleşmesine baktığımız zaman aslında adil yargılanmayla ilgili eşitlikçi dava süreçleri ile ilgili bile birçok şey öngördüğünü görüyoruz. Bence temel sorun, bütün bu kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetlerini bitirebilmek için, Türkiye’nin 6284 sayılı Kanunu veya İstanbul Sözleşmesini etkin uygulanmaması. Bu da tabi ki şöyle tesir ediyor. Hukuk sisteminde hakimlerin de savcılarının da o sisteminin her bir parçasının da bu politikalara uygun bir şekilde davranmamaları, yaklaşmamalarına neden oluyor... Mevcut sistemde değişmesi gereken temel şey bence kadına yönelik şiddet, kadın cinayetleri davalarında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin baz alınmıyor olması. Değerlendirme süreçlerinde yargılama süreçlerinde hiç girmiyor olması bu meselenin. Halbuki bu davaların tamamı bu çerçevede değerlendirilmeli, ona göre kararlar verilmeli, indirim verilip verilmemesi de böyle bir konu, failin, fail tarafının iddialarının dikkate alınıp alınmaması da böyle bir konu veya öldürülen, şiddete uğrayan kadının yaşam tarzının incelenip incelenmemesi de buna bir örnek olabilir diye düşünüyorum. ”

2. Uygulamaya İlişkin Değerlendirme ve Öneriler

Vaka/dava izlemelerde yer alan gözlemcilerin aktarımları Türkiye’de vaka/dava izlemelerin zorluklarını ve önemini ortaya koymaktadır. Paylaşılan deneyimler, gözlemciler açısından Türkiye’de duruşmalara girebilmenin giderek zorlaştığını göstermiştir. Bu nedenle, pek çok örgüt vaka/dava izlemelerde avukatları gözlemci olarak görevlendirmeyi tercih etmektedir. Ancak bu seçim avukatların zaman zaman mesleki alışkanlıklarından ve yatkınlıklarından dolayı duruşmayı yeterince dikkatli şekilde gözlemleyememelerine neden olabilmektedir. Hukukçu olmayanların duruşmalara girebilmelerinin ise bu konuda var olan haklarını bilmemelerinden ya da hakimlerin ve heyetlerin yaklaşımlarından dolayı çok kolay olmadığı görülmektedir. Bu nedenle hukukçular ve hukukçu olmayanların vaka/dava izleme öncesi dar ölçekli de olsa **vaka/dava izlemeye ilişkin bir eğitim almalarının önemli olduğu** ortaya çıkmaktadır. Hukukçu olanlar için yapılacak ön eğitimde hukuk bilgisi dışında vaka/dava izlemede gözlenmesi önemli olan hususlar, not alma ve raporlama gibi izlemeye ilişkin teknik konuların açığa kavuşturulması gerekirken, hukukçu olmayanlar bakımından izlemeye dair teknik bilgilerin yanı sıra yargılama süreçlerine ilişkin temel hukuk bilgisinin ve gözlemcilerinin sahip olduğu temel haklarının eğitime dahil edilmesi önemlidir. Ayrıca izlemelerin mümkünse en az iki kişilik ekipler halinde yapılması vaka/dava izleme çalışmasını kolaylaştıracak gibi ekiplerde hukukçu olan ve olmayan kişilerin bir arada çalışması izlemenin niteliğini artıracak ve bakış açısını genişletecektir.

Görüşmelerde öne çıkan sorunlardan bir diğeri de vaka/dava izleme çalışmalarının çoğu zaman raporlanmamasıdır. Kaynak yetersizliğinden ya da raporlamaya dair teknik bilginin ve raporların öneminin bilinmemesinden kaynaklanması olası olan bu durum, izleme çalışmalarının yaygınlaşmasına engel olduğu gibi, ulusal ve uluslararası alanda savunuculuk faaliyetlerinde vaka/dava izleme çalışmalarının kullanılmasını engellemektedir. Bu nedenle, hem insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği savunuculuğu için hem de vaka/dava izleme sonucu elde edilen bilgilerin derlenmesi ve mevcut sorunlar konusunda önerilerde bulunulabilmesi için **raporlama çalışmalarının artırılması** gerekmektedir.

Bütün bu zorluklara ve kısıtlara rağmen, deneyimler vaka/dava izleme çalışmalarının özellikle hâkimler ve heyetler üzerinde etkili olduğunu, duruşmalarda kayda geçmeyen hususların kamuoyu ile paylaşılmasıyla davaların seyrinin değişebildiğini göstermektedir. Gözlemciler, İstanbul Sözleşmesinden çekilme süreciyle birlikte STÖ’lerin davalara katılma taleplerinin artık dikkate alınmadığını da belirtmiştir. Bu koşullar altında insan hakları ihlalleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kayda geçirilmesi ve kamuoyuyla yargısal süreçlerin paylaşılması açısından vaka/dava izleme süreçleri daha fazla önem kazanmış durumdadır. Ancak **vaka/dava izlemenin başarısı için izleme süreçlerinin davaya katılmadan farkının kavranması ve ayrı ayrı örgütlenmesi gerektiği** anlaşılmaktadır. Vaka/dava izleme tarafsızlık gerektirdiği gibi, izlemede hak ihlalleri ve eşitsizliklere müdahale ancak savunuculuk ve takip süreçleri ile uzun vadede mümkündür. Bununla birlikte, vaka/dava izleme sonrası yapılan faaliyetlerle elde edilen kazanımlar sadece tekil davalar üzerinde değil, genel olarak hukuk sistemi üzerinde etki doğurmaktadır.

Türkiye’de vaka/dava izleme çalışmaları konusunda en büyük başarı ise toplumsal cinsiyete duyarlılık konusunda kendini göstermektedir. Kadın ve LGBTİ+ hareketin ülkedeki gücü ve feminist yaklaşımın etkisi pek çok hukukçu ve aktivistin yaptığı vaka/dava izleme çalışmalarını toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakışla sürdürmesini sağlamaktadır. Toplumsal cinsiyetin insan haklarının temel birleşeni olduğunun anlaşılması ve toplumsal cinsiyete duyarlı izleme çalışmalarının kadın ve LGBTİ+ örgütlerinin yanısıra insan hakları alanında çalışan tüm STÖ’lere yayılması önemlidir.

V. SONUÇ YERİNE:

İnsan haklarının güvence altına alınması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması bakımından yargı erkinin taşıdığı önem, Türkiye’de ve dünyada çeşitli kurum ve STÖ’lerin yargısal süreçleri dikkate almasına sebep olmuştur. Davanın takibi ve değerlendirilmesini anlamına gelen dava izleme günümüzde insan hakları alanında sürdürülen önemli izleme çalışmalarından biridir. Çalışmada bu izleme türü daha geniş bir bakış açısıyla tarif edilip izleme dava dosyası ve duruşmalarla sınırlı tutmaksızın davaya konu olayı da içerecek şekilde vaka/dava izleme olarak ele alınmış ve yargısal süreçlerin insan hakları norm ve standartları çerçevesinde değerlendirmesi bakımından önemi ve işlerliği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Günümüzde kabul gören insan hakları norm ve standartları bakımından dava izleme çalışmalarının gelişmesinde birincil öneme sahip olan düzenleme adil yargılanma hakkıdır. Çalışmada bu hak çerçevesinde gelişen çalışmalar inceleme konusu yapıldığı gibi, toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesinin vurgulanması için toplumsal cinsiyete duyarlı vaka/dava izlemenin gerekleri üzerinde de durulmuştur. Toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin hukuki düzenleme ve uygulamalarındaki rolü düşünüldüğünde vaka/dava izleme için benimsenen bu perspektif sadece politik bir yaklaşımın ürünü değil, aynı zamanda adalet sistemindeki farklı eşitsizlikleri, sorunları ve iktidar biçimlerini açığa çıkarmak için kullanılmasını zorunlu gördüğümüz kesişimsel yöntemin de bir sonucudur.

Toplumsal cinsiyete duyarlı vaka/dava izlemenin başarısı, çalışmada açıklanmaya gayret edildiği gibi, sürecin yönetimi ile doğrudan ilintilidir. Vaka/dava izlemenin doğru şekilde ilerletilebilmesi için sürecin aşamalar şeklinde kaynaklar ve izlemede ortaya çıkabilecek riskler de göz önünde bulundurularak planlanması gerekir. Vaka/dava izlemeye başlamadan önce izlenecek dava veya davalar belirlenmeli, gözlemciler seçilerek izleme sürecindeki ihtiyaçlara yönelik planlamalar yapılmalıdır. Hazırlık aşaması olarak adlandırılan bu süreçte aynı zamanda davaya konu olay ve davaya ilişkin araştırma yapılmalı gerekirse davayla ilgili kişilerle görüşmeler yapılmalı ve medya ile iletişim kurulmalıdır. Dava duruşmalarının başladığı süreçte ise artık izleme aşamasına geçilmiş olur. İzleme aşamasında duruşmalar takip edilirken duruşmada görünürlük ve iletişim ile dava dosyasına erişim gibi pek çok farklı nokta dikkatle değerlendirilmeli, izleme sonrası yapılacak raporlama ve savunuculuk faaliyetleri için gerekli bilgiler sistemli şekilde toplanmalıdır.

Vaka/dava izlemenin en önemli çıktısı kabul edilen raporlar ise yapılan inceleme ve gözlemlerde elde edilen bilgilerin analizi sonucunda duruşmaların tamamlanmasının ardından hazırlanır. İzleme raporu yazılırken farklı sistemler kullanılabilir. Rapor bakımından asıl önemli olan hak ihlallerine yol açan nedenlerin belirlenmesi ve eleştirilerle yetinilmeyip hukuk sisteminde reformu teşvik edecek önerilerde bulunulmasıdır. Bu nedenle, izleme süreci rapor yazımı ile sona ermez. Raporunun yayınlanmasından sonra raporun içeriğinin özellikle de sorunlar çerçevesinde geliştirilen önerilerin yaygınlaştırılması için savunuculuk çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Savunuculuk aşaması olarak bilinen bu aşamada kamuoyunun

dikkatinin izlemeye tespit edilen sorunlara çekilmesi ve raporda yapılan önerilerin hükümet ve yargı mensupları ile tartışılması için farklı çalışmalar yapılır. İzlemenin son aşaması ise uygulamanın takibi aşamasıdır. Bu aşamada raporun yayını ve ardından yapılan savunuculuk faaliyetlerinin etkisini takip edilerek ölçülmeye çalışılır.

Şüphesiz vaka/dava izlemenin çeşitli sınırları da söz konusudur. İzlemenin en önemli sınırı amaçlanan hukuk reformlarının siyasi veya toplumsal koşullara bağlı olmasıdır. Siyasi iradenin hukuk reformlarından yana olmadığı zamanlarda duruşmaların izlenmesi zorlaştığı gibi, izleme ve raporlama çalışmaları hukuk reformları için önemli bir etkiye bulunamaz. Diğer yandan bu koşullar ülkeden ülkeye ve zaman içinde değişebildiği gibi, her ülkede hatta bir ülkenin farklı bölgelerinde vaka/dava izleme konusunda da farklı sınırlılıklar da söz konusu olabilmektedir. Çalışmaya katkıda bulunarak deneyimlerini aktaran gözlemciler Türkiye’de vaka/dava izlemenin zorluklarının yanı sıra önemini de açıklamışlardır. Deneyimler, Türkiye’de gözlemcilerin duruşmalara girebilme konusunda zorluk yaşadığını bu nedenle izlemelerde daha çok avukatların gözlemci olarak yer aldığını göstermektedir. Oysa hukukçu olmayanların bakış açısının vaka/dava izlemeye farklı bir derinlik kattığı da vurgulanmıştır. Mevcut çalışmalar bakımından dikkat çeken bir diğer durum, vaka/dava izleme çalışmalarının çoğu zaman raporlanmamasıdır. Zaman zaman kaynak, zaman zaman ise teknik bilgi yetersizliğinden kaynaklandığı belirtilen bu durum izleme çalışmalarının yaygınlaşmasına ve savunuculuk faaliyetlerine engel olabilmektedir. Diğer yandan bu sınırlılıklara rağmen deneyimler, vaka/dava izleme çalışmalarının özellikle hâkimler ve heyetler üzerinde etkili olduğuna, elde edilen bilgilerin kamuoyu ile paylaşılmasının davaların seyrinin değiştirebildiğine ve Türkiye’de özellikle toplumsal cinsiyete duyarlı izleme konusunda önemli bir yol alındığına işaret etmektedir.

Dava izlemenin daha geniş bir perspektif ile vaka/dava izleme olarak ele alınması ve sistemli şekilde planlanarak raporlama, savunuculuk ve takip aşamaları ile devam ettirilmesi izleme çalışmalarında başarıyı artırabileceği gibi, bu çalışma benzeri basılı kaynaklar yahut eğitimler yoluyla konuya ilişkin bilgi ve deneyimlerin aktarılması mevcut sınırlılıkların aşılmasını sağlayabilir. Toplumsal cinsiyete dayalı vaka/dava izleme çalışmalarının artması yargı sistemindeki mevcut sorunların görünür kılınması ve hukuki reform çabalarının hız kazanması için önemlidir. En azından elinizdeki çalışma bu umutla kaleme alınmıştır ve CEİD bünyesinde yapılacak eğitimlerle yaygınlaştırılmaya ve geliştirilmeye çalışılacaktır. Çalışmaya destek verip bilgi ve deneyimlerini bizlerle paylaşan Avukat Eylem Zengin’e, Avukat Dr. Ezel Buse Sönmezocak’a, Avukat Seher Duygu Çildoğan’a ve Nuran Karahan’a teşekkürü bir borç biliriz.

VI. EKLER:

EK 1: ADİL YARGILAMA STANDARTLARI

BM tarafından öngörülen adli yargılama standartları (UN,2001):
1. Herkes mahkemeler önünde eşittir.
2. Herhangi bir cezai suçlamanın veya bir hukuk davasındaki hak ve yükümlülüklerin belirlenmesinde herkesin adil yargılanma hakkı olacaktır.
3. Duruşmalar halka açık olacaktır.
4. Yargılamalar yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından yürütülecektir.
5. Yargılamalar yalnızca kanunla kurulmuş mahkemeler tarafından yürütülür.
6. Ceza gerektiren bir suçla itham edilen herkes, kanuna göre suçluluğu kanıtlanıncaya kadar masum sayılma hakkına sahip olacaktır.
7. Kendisine yöneltilen herhangi bir suç isnadının karara bağlanmasında herkes, tam eşitlikle aşağıdaki asgari güvencelerden yararlanma hakkına sahip olacaktır:
(a) herhangi bir suçlamanın niteliği ve nedeni hakkında anladığı bir dilde derhal ve ayrıntılı olarak bilgilendirilmeyi;
(b) savunmanın hazırlanması için yeterli zaman ve olanaklara sahip olmak;
(c) kendi seçeceği avukatla doğrudan iletişim kurma;
(d) gereksiz gecikme olmaksızın yargılanma;
(e) huzurunda yargılanma ve kendisini şahsen veya kendi seçeceği bir avukat aracılığıyla savunma;
(f) hukuki yardıma sahip değilse hukuki yardım alma hakkı konusunda bilgilendirilme;
(g) adaletin menfaati gerektirdiği her durumda ve eğer yeterli ödeme imkanına sahip değilse, kendisi tarafından ödeme yapılmaksızın kendisine hukuki yardım verilmesini sağlamak;
(h) aleyhindeki tanıkları sorgulamak ve kendi adına olan tanıkları aynı koşullar altında sorgulamak;
(i) mahkemede kullanılan dili anlayamaması veya konuşamaması durumunda bir tercümanın ücretsiz yardımından yararlanmak;
(j) kendisi aleyhine ifade vermeye veya suçu itiraf etmeye zorlanmamak.
8. Bir suçtan hüküm giyen herkes, mahkûmiyet kararının ve cezanın kanuna uygun olarak daha yüksek bir mahkeme tarafından yeniden incelenmesi hakkına sahiptir.
9. Bir kimse kesinleşmiş bir kararla mahkûm edilirse, fakat daha sonra mahkûmiyet kararı bozulursa ya da yeni ya da yakın zamanda keşfedilen bir olgunun, onun adalete aykırı davrandığını kesin olarak göstermesi nedeniyle bir af sağlanırsa, bu cezaya maruz kalan kişi, Bilinmeyen bir gerçeğin zamanında açıklanmamasının tamamen veya kısmen hüküm giymiş kişiye atfedilebildiği kanıtlanmadıkça, mahkûmiyetin sonucu kanuna göre tazmin edilecektir.

10. Hiç kimse, ülkenin kanunlarına ve ceza muhakeme usûlüne uygun olarak halihazırda hüküm giymiş veya beraat etmiş olduğu bir suçtan dolayı yeniden yargılanamaz veya cezalandırılmaz.
11. Hiç kimse, işlendiği sırada ulusal veya uluslararası hukuka göre ceza gerektiren bir suç teşkil etmeyen herhangi bir fiil veya ihmalden dolayı suçlu tutulamaz.
12. Suçun işlendiği sırada uygulanmakta olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.
13. Suçun işlenmesinden sonra kanunda daha hafif bir ceza verilmesine ilişkin düzenleme yapılması halinde, fail bundan yararlanır.
14. Hiç kimse sırf sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getiremediği gerekçesiyle hapse atılamaz.

EK 2: CEZA YARGILAMASINDA KULLANILACAK ÖRNEK KONTROL LİSTESİ

Rapor metin sistemi ile yazılacaksa için ceza davalarında duruşmalar öncesi ve sonrasında yapılan izlemede aşağıdaki kontrol listesindeki soru örnekleri not almayı kolaylaştırmak kullanılabilir (Hafıza Merkezi, 2017)

Bütünlüğünün bozulmaması için ekte verilen kontrol listesine herhangi bir ekleme ve çıkarma yapılmamıştır. Ancak vaka/dava izlemenin toplumsal cinsiyete duyarlı hale gelebilmesi için kontrol listesine yapılabilecek eklere dipnotlarda yer verilmiştir. Medeni ve idari yargılamalar bakımından da bu kontrol listesindeki sorular hazırlanırken kullanılan adli yargılama standartları geçerli olup ceza yargılaması dışındaki yargılamalarda kullanılan usûl hukuku göz önünde bulundurularak yeni kontrol listeleri hazırlanabilir:

A. Duruşma başlamadan önce izlenecek hususlar nelerdir?

B. Duruşma sırasında izlenecek hususlar nelerdir?

C. Mahkeme salonunda bulunanlar kimlerdir?

D. Mahkeme salonunun fiziksel koşulları nasıl?

E. Duruşmadaki gelişmeler

F. Tanıkların, mağdurların ve sanıkların dinlenmesi

G. Ara kararlar ve gelecek duruşmaya ilişkin bilgiler

CEZA YARGILAMASINDA KULLANILACAK KONTROL LİSTESİ	
A. Duruşma Başlamadan Önce İzlenecek Hususlar	
■ Bekleme salonunda kimler bulunuyor? (polis, insan hakları örgütlerinin temsilcileri ²⁸ , siyasi parti temsilcileri, mağdur yakınları, basın mensupları, avukatlar, mağdurlar ve sanıklar vb.)	
■ Nasıl davranıyorlar? (polisle yakınlık, polislerin, muhalif grupların veya sanıkların agresif tutumları vb.)	
■ Bekleme salonunda bulunan insanlara nasıl tepki gösteriliyor? ²⁹ (polis tarafından arama yapılması, basın mensuplarının soruları, mağdur yakınlarının tutumları vb.)	

²⁸ Toplumsal cinsiyete duyarlı izlemeler için vaka/dava izleme özelinde olmasa da genel anlamda veri toplayabilmek için izleme yapan örgütlerin içinde kadın ve LGBTİ+ örgütlerin olmadığı notlara eklenebilir.

²⁹ Özellikle polisin mahkeme içinde ve dışında kadın ve LGBTİ+’lar ve keşisen diğer kimlikteki kişilere tavır ve davranışlarının not edilmesi toplumsal cinsiyete duyarlı izleme için önemlidir.

CEZA YARGILAMASINDA KULLANILACAK KONTROL LİSTESİ	
B.Duruşma Sırasında İzlenecek Hususlar	
Görev mektubunu, katılan ve sanık avukatlarına ve mahkeme heyetine ulaştırabildiniz mi? ³⁰	
Duruşma salonuna girişiniz engellendi mi?	
İzleme yapan kişilerin varlığı kimler tarafından ve nasıl karşılandı ³¹ ?	

CEZA YARGILAMASINDA KULLANILACAK KONTROL LİSTESİ	
C. Mahkeme Salonunda Bulunanlar	
Hâkimlerin, savcının, katılan ve sanık avukatlarının isimleri neydi ve kaç kişilerdi ³² ?	

³⁰ Türkiye’deki hukuki durum ve şartlar gereği bu soru Türkiye özelinde “Mahkeme heyetine veya hâkime gözlemci olarak davayı izlediğinize ilişkin bilgi verdiniz mi?” olarak değiştirilmelidir.

³¹ Gözlemciler tepki gördüyse bu tepkinin toplumsal cinsiyete dayalı önyargılar yahut temsilcisi olan örgütün çalışma alanına yönelik önyargılı bir tutumun sonucu olup olmadığı da notlar arasına eklenmelidir.

³² Yargı sürecinde görevli kişilerin (atanmış) cinsiyetleri yargılamadaki tutum ve davranışları konusunda etkili olmasa da toplumsal cinsiyete duyarlı izleme için veri oluşturur. Bu nedenle, notlar arasına alınmalıdır.

Mahkeme salonunda kimler bulunuyordu?	
Sanıklar duruşmaya geldi mi?	
İnsan hakları örgütlerinin ve basın mensuplarının katılımı nasıldı?³³	
Mağdur yakınları duruşmaya gelebildi mi?	
Duruşma salonunda tutuklu sanığa eşlik eden kolluk görevlilerinden başka herhangi bir kolluk görevlisi bulundu mu? (Sivil polisler dahil olmak üzere)	
Herhangi birinin mahkeme salonuna girişi engellendi mi?³⁴	
Mahkeme salonuna nasıl girildi? (Örneğin kimlik kontrolü yapıldı mı? Üst araması ³⁵ yapıldı mı?)	
Tanıklar ifadelerini vermeden önce de mahkeme salonunda bulunuyorlar mıydı?	

CEZA YARGILAMASINDA KULLANILACAK KONTROL LİSTESİ

D. Mahkeme Salonunun Fiziksel Koşulları

³³ Toplumsal cinsiyete duyarlı izlemeler için vaka/dava izleme özelinde olmasa da genel anlamda veri toplayabilmek için davaya katılan örgütlerin içinde kadın ve LGBTİ+ örgütlerin olmadığı notlara eklenebilir.

³⁴ Herhangi bir engelleme olduysa bunun toplumsal cinsiyete dayalı önyargılar yahut temsilcisi olan örgütün çalışma alanına yönelik önyargılı bir tutumun sonucu olup olmadığı da notlar arasına eklenmelidir.

³⁵ Üst araması sırasında cinsel şiddet içeren bir davranış gerçekleşirse bunun izleme notları arasına alınması önemlidir.

Duruşmaya katılan herkes oturabilecek uygun bir yer buldu mu? Nereye oturdular?	
Duruşma öncesinde veya duruşmaya ara verildiğinde mağdurlar sanıklarla aynı ortamda mı beklemek zorunda kaldı?³⁶	
Eğer mağdurun güvenliği için gerekliyse, mağdurların mahkeme salonuna giriş ve çıkışlarında özel koruma sağlandı mı?	

³⁶ Özellikle kadın, çocuk ve LGBTİ+ların mağdur olduğu davalarda bu husus özellikle önemlidir.

CEZA YARGILAMASINDA KULLANILACAK KONTROL LİSTESİ	
E. Duruşmadaki gelişmeler	
Duruşma daha önce belirlenen saatte mi başladı?	
Genel atmosfer nasıldı?	
Hâkimlerin, savcının ve avukatların tutumları nasıldı?³⁷	
Hâkimler, savcı ve avukatlar kendi aralarında izleyenlerin duyamayacağı şekilde iletişim kurdular mı?	
Hâkimin tarafsızlığı konusunda şüphe uyandıracak bir davranışı/açıklaması oldu mu?	
Hâkimin taraflara tutumu arasında bir fark var mıydı?³⁸	
Hâkimlerin, savcının ve avukatların açıklamalarındaki önemli noktalar nelerdi?³⁹	
Katılan ve sanık avukatlarının talepleri nelerdi? Talepler mahkeme heyeti tarafından dikkate alındı mı?	
Mahkeme başkanı, duruşma akışının duruşma tutanağına eksiksiz bir şekilde aktarımını sağladı mı?⁴⁰(Örneğin, hâkimin sunulan ifadeyi anlamını değiştirecek ya da esaslı noktaları göz ardı edecek şekilde özetlemesi)	
Duruşmada mağdurların ve sanıkların kişisel bilgileri güvenliklerini tehdit edecek bir şekilde paylaşıldı mı?⁴¹ (Örneğin, ev adresi, çalıştığı kurumun adı, yakınlarının isimleri vb. Özellikle sanıkların daha önceden ya da mevcut durumda	

³⁷ Hâkim, savcı ve avukatların cinsiyetçi, homofobik, transfobik ve önyargılı tutumları toplumsal cinsiyete duyarlı izleme bakımından özellikle önemlidir.

³⁸ Hâkimin, cinsiyetçi, homofobik, transfobik veya önyargılı bir anlayışla taraflardan herhangi birine olumsuz bir yaklaşım sergileyi sergilememesi bakımından toplumsal cinsiyete duyarlı izleme bakımından özellikle önemlidir.

³⁹ Hâkim, savcı ve avukatların cinsiyetçi, homofobik, transfobik ve önyargılı ifadelerde bulunup bulunmadıkları toplumsal cinsiyete duyarlı izleme bakımından özellikle önemlidir.

⁴⁰ Duruşma sırasında savcı ve avukatların cinsiyetçi, homofobik, transfobik ve önyargılı ifadelerde bulundularsa bu ifadelerin hâkim tarafından duruşma tutanağına geçirilip geçirilmemesi kritiktir.

⁴¹ Özellikle kadın, çocuk ve LGBTİ+ların mağdur veya sanık olduğu davalarda bu husus özellikle önemlidir.

kamu görevlisi olup olmadığını dikkate alarak cevap veriniz.)	
---	--

CEZA YARGILAMASINDA KULLANILACAK KONTROL LİSTESİ	
F. Tanıkların, Mağdurların ve Sanıkların Dinlenmesi	
Duruşmada tanık dinlendi mi? Dinlendiyse kaç tane tanık dinlendi? Dinlenen tanıklar hangi tarafın talebi üzerine çağırılmıştı?	
Mağdurun/tanığın/sanığın kendisini özgür bir şekilde ifade etmesini engelleyecek bir durum oldu mu? ⁴² Örneğin, mağdurun sözünün kesilmesi veya beyanlarının dikkate alınmadığı izlenimi verebilecek hareketlerde bulunulması.)	
Mahkeme heyeti ve savcı, dinlenen mağdurun/tanığın/sanığın yaşını, cinsiyetini ⁴³ ve eğitim durumunu göz önünde bulundurdu mu? (Örneğin, mağdurun anlayamayacağı teknik- hukuki bir dil kullanılması.)	
Mahkeme heyeti ve savcının, mağdura/ tanığa/sanığa hitap etme şekli saygı sınırları içinde miydi? ⁴⁴ (Örneğin, mağdura “sen” diye hitap etmesi, emir kipinde konuşması, sesini yükseltmesi veya hakaret etmesi.)	
Mağdurun/tanığın/sanığın dinlenme ve mağdura/ tanığa/sanığa soru yöneltme şekli dikkate alındığında, yapılan açıklamaların ciddiye alınmadığı veya küçümsendiği izlenimi doğdu mu? ⁴⁵	
Hâkimlerin ve savcının suçun mağdur üzerinde nasıl bir etki yarattığı konusunda bilgi sahibi olduğu ve mağdurun ifadesini bu farkındalıkla dinlediği söylenebilir miydi?	
Hâkimin mağdura hitap ederken veya dava konusu fiili nitelendirirken kullandığı dil tarafsız olmadığı	

⁴² Bu engellemeler; cinsiyetçi, homofobik, transfobik ve önyargılı tutumlardan kaynaklanıyorsa bu durum ayrıca not edilmelidir

⁴³ Bu soruya “cinsiyet kimliği, cinsel yönelim, yaş, engellilik, göçmenlik durumu” vb. sebepler eklenmelidir.

⁴⁴ Bu sorunun örnekleri arasına hatırlatma olması için trans kişilere nüfusta kayıtlı isimleri ile hitap edilmesi de eklenebilir.

⁴⁵ Bu durum, cinsiyetçi, homofobik, transfobik ve önyargılı tutumlardan kaynaklanıyorsa bu durum ayrıca not edilmelidir

izlenimi doğurdu mu? ⁴⁶ (Örneğin mağdurdan “terörist” diye bahsetmesi veya fiili “terör eylemi” olarak nitelendirmesi vb.)	
Hâkimlerin ve savcının mağdura ve sanığa genel olarak sergilediği tavır ve hitap etme şekli göz önünde bulundurulduğunda ikisi arasında bir orantısızlık mevcut muydu?	
Herhangi birisi tarafından siyasi ⁴⁷ nitelikteki açıklamalar yapıldı mı?	

CEZA YARGILAMASINDA KULLANILACAK KONTROL LİSTESİ **G . Ara Kararlar ve Gelecek Duruşmaya İlişkin Bilgiler**

Hâkim avukatların taleplerini nasıl sonuçlandırdı? Mahkeme heyetinin ara kararları nelerdi? (Duruşma sonrasında ulaşabileceğiniz duruşma tutanağında mahkemenin ara kararları bulunacaktır.)	
Mübaşir duruşma tutanağının bir örneğini basın mensuplarına ve izleme yapan kişilere iletti mi?	
Taraflar veya izleyiciler ara karara itiraz etti mi? Başka bir şekilde tepki gösterildi mi?	
Gelecek duruşma tarihi nedir? Gelecek duruşma tarihi her iki taraf avukatlarının uygunluklarına göre mi belirlendi?	

⁴⁶ Dilin tarafsız olmadığı başka örnekler de verilebilir. Örneğin translara yahut seks işçilerine yönelik hiyap tarzları bu konuda dikkate değerdir.

⁴⁷ Vaka /dava izlemenin toplumsal cinsiyete duyarlı olması için bu soru “Herhangi biri tarafından siyasi, cinsiyetçi, homofobik, transfobik ve önyargılara dayalı bir açıklama yapıldı mı?” şeklinde değiştirilebilir.

EK 3: CEZA YARGILAMASI İÇİN ÖRNEK ANKET SORULARI

Rapor form sistemi ile yazılacaksa ceza davalarında duruşmalar öncesi ve sonrasında yapılan izlemede aşağıda yer verilen AGİT tarafından 22 bölümde hazırlanmış ayrıntılı anket soruları kullanılabilir (Blackman, 2017; OSCE, 2012) Medeni ve idari yargılamalar bakımından ise bu anket soruları kullanılan usûl hukuku göz önünde bulundurularak güncellenebilir.

Bütünlüğünün bozulmaması için ekte verilen anket formuna herhangi bir ekleme ve çıkarma yapılmamıştır. Ancak vaka/dava izlemenin toplumsal cinsiyete duyarlı hale gelebilmesi için forma “**TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ**” başlıklı yeni bir bölüm (23. bölüm) eklenerek evet hayır şeklinde yanıtlanacak şu sorular eklenebilir ve yanıtların evet olması durumunda ayrıntıların belirtilmesi istenebilir:

- Sanık gözetiminde ya da tutukluluğu sırasında cinsiyete dayalı bir şiddet olarak değerlendirilebilecek bir işkenceye maruz kaldı mı?
- Yargılamanın herhangi bir bölümünde sanık, mağdur ya da tanıklardan biri cinsiyeti, cinsiyet kimliği ya da cinsel yönelimi nedeniyle mahkemede görevli bulunan hâkim, savcı, avukat, mübaşir ya da katipler tarafından önyargılı veya ayrımcı bir davranışa maruz bırakıldı mı?
- Yargılama sırasında sanık, mağdur ya da avukatları toplumsal cinsiyet normları çerçevesinde oluşturulmuş önyargılara dayalı iddia ya da savunmalarda bulundu mu?
- Cinsiyeti, cinsiyet kimliği ya da cinsel yönelimi veya bunlarla keşisen kimlikleri nedeniyle sanık, mağdur ve avukatları ile tanıkların ifade, iddia ve savunmalarının dikkate alınmaması ve duruşma tutanağına geçirilmemesi söz konusu oldu mu?
- Verilen yargı kararlarının gerekçesinde toplumsal cinsiyet normları çerçevesinde oluşturulmuş önyargılara yer verildi mi?

VAKA/DAVA İZLEME ANKET FORMU

1. Vaka/dava izleme bilgileri:

Duruşma Tarihi	
İl/İlçe	
Davanın Görüldüğü Mahkeme	
İzleme yapan kişi/kurumların adı	
İzleme tarih ve saati	
Rapor teslim tarihi	
Mahkemede geçen süre	
Bir sonraki duruşmanın tarihi	
Bir önceki izlemeden bu yana kayda değer bir gelişme oldu mu? (İlk duruşmaysa boş bırakınız.)	
Duruşmanın tamamına veya bir kısmına katılan başka izleyiciler var mıydı? Lütfen belirtiniz.	

2. Genel bilgiler:

Davalı/Davalıların adı-soyadı	
Davalı/Davalıların cinsiyeti	
Davalı/Davalıların özgün durumları varsa belirtiniz? (Engelli, LGBTİ, azınlık mensubu, vatandaş olmayan, sığınmacı vb.) Lütfen dikkat; kişisel verilerin gizliliği ilkesi gereğince bu bilgiler kişinin kararı olmadan alenileştirilemez.	
İddianameye göre, ceza kanunu doğrultusunda suç konusu fiilin tanımı ve hukuki açıdan sınıflandırılması	
Yargı süreci (usûlü) türü (genel, hızlandırılmış, başka-belirtiniz)	
Davanın açıldığı mahkemenin ismi	
Duruşmayı yapan hâkimin adı-soyadı	
Müştekinin (şikayetçi/davacı) adı-soyadı	
Müdafinin (savunma avukatının) ismi ve iletişim bilgileri (eğer mümkünse)	
Duruşma tarihi ve yerini nereden öğrendiniz?	

3. Sanığa uygulanan önleyici tedbirler:	Evet	Hayır
Mahkeme tarafından verilmiş tutuklamama güvencesi		
Tutuklama		
Kefalet		
Askeri şüpheliyi bağlı olduğu komutanın gözetiminde tutma		
Çocukların gözetim altına alınması (Adli kontrol tedbiri altında alma)		
Adli kontrol		
Ev hapsi		
Davalı sanığın akli kapasitesi hakkında bir şüphe var mı? Ayırt etme gücü var mı?		
Bu hususta mahkemenin izlediği yöntem ya da tedbirler neler?		

4.Kanunla kurulmuş, tarafsız ve bağımsız bir mahkeme önünde yargılanma hakkı:

Not: Cevaplardan birini seçiniz ve/veya cevap kutularına ilave yorumlarınızı yazınız; soru girdiğiniz duruşmayla ilgili değilse ‘soru geçerli değil’ yazınız.

Mahkemede itiraz hakkı hâkim tarafından anlatıldı mı?	Evet	Hayır
Davada herhangi bir itiraz yapıldı mı?	Evet	Hayır
Kim tarafından? (Savcılık / Savunma)		
İtirazın gerekçesi?		
İtiraz kabul edildi mi?	Evet	Hayır
Hâkim davalının usûl haklarını açıklarken yaşı, genel kapasitesi, fiziksel ve zihinsel durumunu dikkate aldı mı?	Evet	Hayır
Hâkim yargılama sırasında tarafsız davrandı mı?	Evet	Hayır
Hâkim tarafından nezaketsiz bir davranış ya da konuşma sergilendi mi? Ya da yargılamaya katılanların etik olmayan sözler kullanmasına veya davranışlar sergilemesine göz yumdu mu?	Evet	Hayır
Duruşmanın sonunda heyet ya da hâkim karar vermek üzere müzakereye çekildi mi?	Evet	Hayır
Müzakere ne kadar sürdü?		

5. Kamuoyuna açık yargılanma hakkı:

Adliye binasına nasıl girdiğinizi açıklayınız? (Kimlik gösterildi mi? Ziyaretçi olarak mı kayıt altına alındınız?)		
Duruşma salonuna nasıl girdiniz? (Mübaşir / mahkeme kalemi / hâkim vs.)		
Duruşma salonuna girmesi engellenen oldu mu?	Evet ise neden?	Hayır
Duruşma nerede yapıldı?		
Duruşma salonu	Hâkimin odasında çünkü uygun duruşma salonu yoktu.	Uygun duruşma salonu olmasına rağmen hâkimin odasında yapıldı.
Kapalı oturum yapılmasına karar verildiyse bunun hukuki gerekçesi neydi?		

6. İfade vermeye veya suçu itiraf etmeye zorlanmama hakkı:

Not: Sanık haklarına ilişkin sorularla ilgili cevapların sözlü olarak mı yoksa yazılı mı verildiğini belirtiniz. Açıklamaların tamamı verildi mi? Basit ve anlaşılabilir şekilde verildi mi? Davalının yaşı, olgunluk seviyesi, zihinsel ve bedensel koşulları göz önüne alındı mı?

Davalıyı suçlu gösteren belirtiler var mıydı? (Örneğin kelepçe, pranga, hapislane üniforması ya da kafes uygulaması gibi)	Evet	Hayır
Yargılama sürecinde davalıya ahlaki ya da farklı türde herhangi bir baskı yapan oldu mu?	Evet	Hayır
Davalıya susma hakkının olduğu veya kendisi ve hukuken belirlenmiş yakınları aleyhine ifade vermeme hakkı olduğu açıklandı mı?	Evet	Hayır
Davalı bu hakkını kullandı mı?	Evet	Hayır
Davalıya soruşturma sürecindeki beyan ve itiraflarının bağlayıcı olmadığı anlatıldı mı?	Evet	Hayır
Davalıya yargılama sırasındaki soruları cevaplamak zorunda olmadığı ve cevaplamamasının kendisi aleyhinde kullanılamayacağı anlatıldı mı?	Evet	Hayır
Savcı veya mahkeme davalının susma hakkını kullanmasını davalı aleyhine kullanma girişiminde bulundu mu?	Evet	Hayır
Hâkim davalıya suçu kabul etmesi için baskı yaptı mı?	Evet	Hayır
Varsa davayla ilgisi olmayan ya da yönlendirici olan sorulara örnek veriniz ve bu soruların kim tarafından yöneltildiğini belirtiniz.		
Mahkeme ya da iddia makamınca davalının suçlu olduğuna ilişkin açık veyahut gizli den, duruşma öncesi ya da beraat kararı sonrasında herhangi bir açıklama veya ima oldu mu?		

7. Delillerin objektif ve kapsamlı değerlendirilmesi hakkı:

Lütfen kısaca tüm davalıların ifadesini özetleyiniz.

Davalı ifadesini verirken herhangi biri tarafından rahatsız eldi mi? Evet ise nasıl ve kim tarafından?	Evet	Hayır
Davalının yargılama öncesi süreçteki -soruşturmadaki veya dava esnasındaki ifadesi izleyiciler önünde, aleni şekilde alındı mı?	Evet	Hayır
Bu ifade mahkemeye sunulan delillerle çelişiyor mu? Evet ise nasıl?	Evet	Hayır
Savunma makamı iddia makamına göre dezavantajlı durumda bırakıldı mı? (Örneğin davalı tarafın delilleri hukuki dayanaktan yoksun bir şekilde yargılama dışı bırakıldı mı?)	Evet	Hayır
Davalının bu dezavantajlı (aleyhine) durumla ilgili bir şikâyeti oldu mu?	Evet	Hayır
Mahkeme bu konuda herhangi bir soruşturma başlattı mı?	Evet	Hayır
Mahkeme delillerin toplanması ya da değerlendirilmesinde eksiklik yaptı mı?	Evet	Hayır
Mahkeme tarafından reddedilen soru oldu mu?	Evet	Hayır
Mahkeme ilgisiz ya da kabul edilemez delilleri reddetmek için tüm makul adımları attı mı?	Evet	Hayır

8. Davalı ve/veya Müdafî şunlar için adil imkana sahip mi?

Soruşturma bulgularının aksini kanıtlamak?	Evet	Hayır	
Yazılı ya da sözlü ifadelere karşı beyanda bulunma, tanık ve uzmanlara soru sorma?	Evet	Hayır	
Yeni delil sunulmasını teklif etme	Evet	Hayır	
Delil sunma	Evet	Hayır	
Savunmanın sunulması	Evet	Hayır	
İfade vermeden önce tanıklar duruşma salonunda bulundu mu?	Evet	Hayır	
Tanıklar henüz beyanı alınmamış tanıkların yokluğunda mı dinlendi?	Evet	Hayır	
Delillerin sunulması konusundaki usûl nasıl düzenlendi? Bu konuda tarafların görüşleri dikkate alındı mı?			
Taraflar dinlendi ve dikkate alındı.	Taraflara soru sorulmadı.	Sıra belirlenmedi.	Taraflar dinlendi ancak dikkate alınmadı.
Davalıları ilk sorgulayan (duruşma sırasında) hangi makamdı?	Savunma makamı	İddia makamı	Hâkim/ Heyet
Davalı ya da davalıların sorgulanması ağırlıklı olarak hangi makamca yapıldı?	Savunma	Savcı	Hâkim/ Kadın Hâkim
Tanıklara tanıklık hakları açıklandı mı?	Evet	Hayır	
Tanıklar yalan ifade ver- menin cezai sorumluluğu konusunda uyarıldı mı?	Evet	Hayır	Tanık yoktu.

Tanık beyanlarının kısa bir özetini yazınız.			
Beyanları sırasında tanıklara yönelik psikolojik ya da farklı bir baskı uygulandı mı?	Evet	Hayır	
Tanıkların beyanları soruşturma evresindekilerle çelişiyor mu? Evet ise taraflar bu çelişkiyle ilgili nasıl yorum yaptılar?	Evet	Hayır	
Yargılama sırasında bilirkişi beyanı (raporu) var mıydı?	Evet. Hangi taraf için:	Hayır	
Bilirkişi beyanının teslim ve yapılış usûlü yerleşik prosedüre uygun muydu?	Evet	Hayır	
Bilirkişinin ifadesine başvuruldu mu?	Evet Spesifik Olarak:	Hayır	
Hâkim bilirkişi ve uzmanlara hak ve yükümlülükleri konusunda açıklama yaptı mı?	Evet	Hayır	Kısmen
Hâkim davalıya uzman ve bilirkişiye karşı itiraz hakkı olduğunu açıkladı mı?	Evet	Hayır	Kısmen
Yargılama taraflarından biri mevcut bilirkişinin raporuna itiraz etti mi? Ya da ek bilirkişi raporu talep etti mi?	Evet	Hayır	

Dava dosyasındaki soruşturma kayıtları (iddianame) okundu mu?	Evet	Hayır
Olay yeri inceleme, ilgili kişilerin belirlenmesi, soruşturmayı yapanların yeterliliği, delillerin toplanması hukuki usûllere uygun olarak mı yapıldı?	Evet	Hayır
Savcı sanığın lehine ve aleyhine tüm kanıtları topladı mı? Savcının görevini gözle görülür bir kişisel önyargı veya yersiz bir etki olmaksızın mı yaptı?	Evet	Hayır
Hâkim taraflara delilleri tamamlamak için ek talepleri olup olmadığını sordu mu? Taraflar böyle bir talepte bulundu mu?	Evet	Hayır

9. İşkence ve kötü muamele sonucu elde edilen delillerin yargılamaya esas teşkil etmemesi:

Davalı mahkeme sırasında daha önce sunmuş olduğu bir delili psikolojik veya fiziksel baskı (cebir), işkence, kötü muamele, tehdit, hile veya başka bir hukuk dışı davranış nedeniyle geri çekti mi?	Evet	Hayır
Evet ise	Hâkimin tepkisi ne oldu?	
	Savcının tepkisi ne oldu?	
Psikolojik ya da fiziksel zorlama, işkence, tehdit, hile veya başka hukuk dışı davranışlarla elde edilmiş ve delil olarak kabul edilmiş beyanlar var mıydı?	Evet	Hayır
Hukuka aykırı olarak elde edildiği için bazı delillerin dikkate alınmaması ve kullanılmaması yönünde talepler var mıydı?	Evet	Hayır

10. Tarafların eşitliği:

Savcı duruşmada mıydı?	Evet	Hayır
Duruşma esnasında iddia makamında görev değişimi oldu mu?	Evet	Hayır
Savcının genel tavrını, özellikle de duruşma salonunda gerçekleşen olaylara karşı tavrını açıklayınız.		
Mahkemeye herhangi bir talep sunuldu mu?	Savcı tarafında n	Hayır
Bu taleplerin kısa bir özetini yazınız.		
Talepler hâkim tarafından kabul edildi mi?	Evet	Hayır
Talepler reddedildiyse da- yanakları yerinde ve yeterli miydi? Kısaca bu dayanakları açıklayınız.	Evet	Hayır

Hangi taraf duruşma salonunda hâkimin daha yakınındaydı: savcı mı, müşteki mi savunma makamı?				İddia makamı		İki taraf da hâkime eşit mesafedeydi	
Hâkim delil toplanmasında ta- raflardan birine yardımcı oldu mu? Evet ise, yardımın içeriğini açıklayınız.				Savunma makamı		İddia makamı	
Tüm tanıklar çağrıldı mı?							
Savunma için		İddia makamı için		Tanık yoktu			
Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır		
Savunmalar sırasında kim önce söz hakkına sahipti?		Savunma		Savcı	Savunma yoktu		
Duruşmanın taraflarından birinin savunma imkânı kısıtlandı mı?		Evet		Hayır	Savunma yoktu		
Savcı savunmalar sırasında ceza kanunun nasıl uygulanacağı konusunda ya da cezalandırma üzerine bir öneride (mütalaada) bulundu mu?		Evet, Ne dedi?		Hayır	Savunma yoktu		
Savunma makamı uygulanacak kanun veya ceza hakkında herhangi bir öneride bulundu mu?		Evet, Ne dedi?		Hayır	Savunma yoktu		

Duruşmaya katılanlara son savunmaları için izin verildi mi?	Evet	Hayır	Savunma yoktu
Davalının (savunmanın) son savunması herhangi bir şekilde bölündü mü ya da engellendi mi?	Evet	Hayır	

11. Savunma hakkı:

Davalının kendisini tam olarak (etkin) savunmasını engellemeye yönelik bir durum gözlemlediniz mi?	Evet	Hayır
Hâkim iddianamenin bir kop- yasının savunma makamına zamanında sevk edilip edilmediğini kontrol etti mi?	Evet	Hayır
Davalı soruşturmanın başından karar duruşmasına kadarki aşamalarda savunma/ hukuki temsil hakkını kullanabildi mi?	Evet	Hayır. Hangi andan itibaren / hangi aşamalarda kullana- madı?
Savunma avukatı atanmış mıydı (zorunlu müdafî), yoksa sözleşmeli miydi?	Atanmış	Davalı tarafından sözleş- meyle görevlendirilmiş.
Eğer savunma avukatı atanmışsa davalı bu durumla ilgili ne zaman bilgilendirildi?		
Sözleşmeli avukat için; davalının özgürce avukatını seçme hakkı var mıydı?	Evet	Hayır
Savunma avukatı yargılama sürecinde değişti mi? Değiştiyse kaç kez?	Evet	Hayır
Savunma avukatının masası davalıya yakın mıydı?	Evet	Hayır

Lütfen savunma avukatının yargılama sırasında davalı ile iletişimini tarif ediniz. Davalı ile avukatın iletişimi mahkeme tarafından herhangi bir şekilde kısıtlandı mı?		
Davalının avukatıyla birebir, süre ve sayı sınırlaması olmaksızın özel görüşme yapma imkânı sağlandı mı?	Evet	Hayır
Davalı İddia makamının çağıracağı uzmanlar/tanıklar konusunda yeterince ve önceden haberdar edildi mi?	Evet	Hayır
Davalı veya avukatının kendi argümanlarını oluşturmak için, cezaı azaltmak veya beraat etmek için gerekli bilgiye, belgeye ve diğer delillere erişimi sağlandı mı?	Evet	Hayır
Davalının diğer tarafça sunulan delil veya gözlemleri elde etme ve bunlarla ilgili yorum yapma fırsatı oldu mu?	Evet	Hayır
Kalifiye, yeterli ve etkili savunma hakkının yerine getirilmesini engelleyen başka engeller olduysa belirtiniz.		

12. Yargılamada bulunma hakkı:

Davalı yargılamaya katıldı mı?	Evet		Hayır
Davalının kimliği tespit edildi mi?	Evet		Hayır
Davalıya hakları açıklandı mı?	Evet	Hayır	Kısmen
Davalının yargılama (kovuşturma) öncesi beyanları yargılama aşamasında sunuldu mu?	Evet		Hayır
Bu beyanlar duruşmadaki beyanlarla çelişiyor muydu? Davalı bu çelişkiyi nasıl açıkladı?	Evet	Hayır	
Davalıya son savunmasını yapma imkânı verildi mi?	Evet	Hayır	
Davalı duruşma sırasında duruşma salonundan çıkartıldı mı?	Evet	Hayır	
Evet ise nedenlerini açıklayınız. (Davalı duruşma salonuna geri döndü mü? Savunma avukatının tanıklar dinlenmeden önce davalı ile istişare etme imkânı oldu mu? Davalıya kendisinin eksikliğinde sorgulanan tanıklara soru sorma olanağı verildi mi?)			
Davalı son savunmasını yaparken sözü kesildi mi? Biri davalıya soru sordu mu?	Evet	Hayır	
Evet ise kim?			

13. Çevirmen ve çeviri hakkı:

Taraflar Türkçe biliyor muydu?	Evet	Hayır
Yargılamaya çevirmen ⁴⁸ dahil edildi mi?	Evet	Hayır
Hâkim çevirmene haklarını açıkladı mı?	Evet	Hayır
Çevirmen yanlış tercümeden ötürü cezai sorumluluğu ile ilgili olarak uyarıldı mı?	Evet	Hayır
Taraflara çeviriye itiraz hakları olduğu açıklandı mı?	Evet	Hayır
Davaliya savunmasına esas teşkil edecek hukuken gerekli belgelerin yazılı çevirisi verildi mi?	Evet	Hayır
Çevirmen ücreti kim tarafından karşılandı?		
Sizce çeviri yeterince anlaşılır mıydı?	Evet	Hayır

⁴⁸ Çevirmene erişim aynı zamanda işitme ve konuşma engelli kişiler açısından da gerekli bir hakktır.

14. Kamuoyuna açık ve gerekçeli karar hakkı ile duruşma tutanağı:		
Yargılama resmi olarak veya birebir kayıt edildi mi?	Evet	Hayır
Kayıtlar devamlı bir şekilde mi tutuldu?	Evet	Hayır
Tarafların kayıtların içeriği hakkında herhangi bir beyanı oldu mu?	Evet	Hayır
Duruşma kayıtlarının kopyaları taraflara makul bir süre dahilinde tebliğ edildi mi?	Evet	Hayır
Hâkim kayda dahil edilecek bilgi ile ilgili talimat veya bilgi verdi mi?	Evet	Hayır

15. Karar duruşması ve kararın beyanı:		
Dava sonucunda ne karara varıldı?	Mahkûmiyet Ceza:	Beraat
Hâkim beraat eden davalıya hakkında hukuksuz ve usûlsüz yürütülen işlemlere karşı tazminat hakkını açıkladı mı?	Evet	Hayır
Karar bütünüyle açıklandı mı ⁴⁹ ?	Evet	Hayır
Karar eksik açıklandı ise hangi kısmı okundu?		
Mahkeme taraflarca sunulan bütün delilleri değerlendirdi mi?	Evet	Hayır
Yargılamada gizli tanık beyanı veya açıkça sunulmayan bir delil var mıydı?	Evet	Hayır
Mahkûmiyet söz konusu ise gizli tanık beyanı veya açıkça sunulmayan bir delil ne ölçüde kararı etkiledi?		
Sözlü olarak beyan edilen yazılı karar şu hususları içeriyor mu?		
Suçun tanımı ve nasıl işlendiği	Evet	Hayır
• Suçun saiki ve sonuçları	Evet	Hayır
• Koruma ve diğer özel durumlara ilişkin karar	Evet	Hayır
Karar açık ve anlaşılır bir şekilde açıklandı mı?	Evet	Hayır
Hâkim temyiz hakkını açıkladı mı?	Evet	Hayır
Dava esnasında ara kararlar verildi mi?	Evet	Hayır

⁴⁹ Adil yargılanma hakkı bakımından yargı kararının gerekçeli verilip verilmemesi de önemlidir. Gerekçeli karar duruşma sonrasında taraflara tebliğ edilebilir. Ancak gerekçeli kararın yazılmaması adil yargılanma hakkının ihlali anlamına gelir.

16. Dava öncesi haklar:		
Sanık nerede ve ne zaman gözaltına alındı?		
Gözaltına alındıktan sonra sanık hangi em-niyet birimine sevk edildi? Gözaltı süresi ne kadar sürdü?		
Sanığın ifadesi ilk ne zaman alındı?		
Sanığa gözaltına alındıktan sonra, gerekli hukuki zaman dilimi içinde yakınlarına haber verme hakkı kullanıldı mı?	Evet	Hayır ise neden?
Sanığın tutuklama zaptını imzalamadan önce okumasına izin verildi mi?	Evet	Hayır
Sanığın kendi beyanları ve talepleri tutuklama zaptına geçirildi mi?	Evet	Hayır
Soruşturmayı yapanlarca tutuklama zaptı hukuki süre çerçevesinde tamamlanıp sanığa imzalatıldı mı?	Evet	Hayır ise neden?
Ne zaman hazırlandı?		

17. Tutukluların bilgiye erişim hakkı:		
Gözetim altına alınan şüpheliye zaman kaybedilmeksizin yazılı olarak hakları açıklandı mı?	Evet	Hayır
Şüpheliye gözaltı nedenleri kendi anlayacağı dilde açıklandı mı?	Evet	Hayır
Evet ise ne zaman?		
İddianame, tutuklamanın ardından uygun zaman içinde hazırlandı mı ⁵⁰ ?	Evet	Hayır
Gerekli durumlarda çevirmen sağlandı mı?	Evet	Hayır

⁵⁰ Gözetim ve tutuklama farklı işlemlerdir. Tutuklama kararı mahkeme tarafından gerekçeli bir kararla verilmelidir. Adil yargılanma hakkının ihlal edilip edilmediğinin anlaşılabilmesi için tutuklama kararının mahkeme tarafından gerekçeli verilip verilmediği de anket sorularına eklenebilir.

18. Kovuşturma öncesinde avukata sahip olma hakkı ve savunma hazırlamak için yeterli zaman ve kaynak hakkı:		
Savunma vekili (avukat) davaya hangi aşamada dahil oldu?		
Şüpheli, avukatı gelmeden önce kimseyle konuştu mu yoksa susma hakkını mı kullandı?		
İfade alınmasından önce sanığa kanunen öngörülen süreden az olmamak şartıyla, engelle karşılaşmadan avukatıyla özel görüşme yapma imkânı sağlandı mı?	Evet	Hayır
Şüpheliden ifade alma aşamalarının tümünde savunma avukatı mevcut muydu?	Evet	Hayır
Sanık avukatının adını ve sözleşmeli ya da baro tarafından atanmış olup olmadığını belirtiniz.		
Savunma makamı soruşturmayı yürüten kimselerden müvekkili ile görüşme izni alma hususunda zorlukla karşılaştı mı?	Evet	Hayır
Şüpheli, avukatıyla zaman ve sıklık açısından sınırlama olmadan görüşme imkânı bulabildi mi?	Evet	Hayır
Savunma avukatının dava dosyasını incelemesine ve not almasına müsaade edildi mi?	Evet	Hayır
Savunma avukatına dosyadaki belgelerin ve ara kararların fotokopilerini miktar sınırlaması olmaksızın alma imkânı sağlandı mı?	Evet	Hayır
Sanığa ve vekiline, dava konusunun karmaşıklığı, isnat edilen suçun cezasının ağırlığı ve incelenmesi gereken evrakın miktarı da göz önüne alınarak hazırlık için gerekli süre sağlandı mı?	Evet	Hayır

19. Dış dünyaya erişim hakkı:		
Tutuklunun yakınları tutuklunun yeri ve tutukluluk nedenleri hakkında bilgilendirildi mi?	Evet	Hayır
Tutuklu herhangi bir sağlık yardımı talebinde bulundu mu? Eğer bulunduysa bu sağlandı mı?	Evet	Hayır
Evet ise	Talep kabul edildi	Talep reddedildi
Yabancı uyruklu tutukluya kendi ülkesinin konsolosluğu ile irtibat hakkı tanındı mı?	Evet	Hayır

20. Bir an önce hâkim veya yargı görevlisinin önüne çıkarılma hakkı ve tutuklamaya itiraz hakkı:		
Sanık hakkında önleyici koruma tedbiri kararı verilmeden önce hâkim tarafından dinlendi mi?	Evet	Hayır
Önleyici koruma tedbiri kararın verildiği duruşmada savunma avukatı mevcut muydu, herhangi bir delil sundu mu?	Evet	Hayır
Yargılama öncesi soruşturma evresinde davalı gözaltında tutuldu mu?	Evet, ise neden?	Hayır
Şüpheli veya avukatı gözaltının hukukiliğine itirazda bulundu mu?	Evet	Hayır
Evet ise, ne zaman, kime, sonuç ne oldu?		

21. Sorgu aşamasındaki haklar:		
Şüpheliye/sanığa sorgudan önce hakları anlatıldı mı?	Evet	Hayır
Sanık susma hakkını kullandı mı?	Evet	Hayır
Ergin olmayan tutukluya ifade esnasında hukuki temsilci sağlandı mı?	Evet	Hayır
İfade günün hangi zaman diliminde alındı?		
Sorgu ne kadar sürdü?		
Sorgu tutanağı davalıya okuması için sunuldu mu?	Evet	Hayır
Davalının sorgu tutanağında düzeltme veya ekleme yapma imkânı verildi mi?	Evet	Hayır

22. İnsani gözaltı koşulları ve işkence yasağı hakkı:		
Yargılama öncesi gözaltı süre- cinde işkence veya kötü mu- ameleye ilişkin herhangi bir şikâyetle bulunuldu mu?	Evet	Hayır
Şikayetçi kim?	Savunma Avukatı	Şüpheli/Sanık Yakınları
Şikâyetin türünü açıklayınız.		
Savcı tarafından bu şikâyetlerin incelenmesi hususunda ne gibi işlemler yapıldı?		

23. Mahkemenin bağımsızlığı ve tarafsızlığı:	
Yargılamanın herhangi bir bölümünde hâkimin önyargılı olduğuna ilişkin emareler var mıydı?	
Yargılamanın tarafları arasında uygunsuz temaslar var mıydı? (Örneğin; savcı, müdafi veya hâkim arasında)	
Mahkeme heyeti üyelerinin yürütme organı, polis veya savcılık ile kişisel ilişkileri söz konusu mu?	

EK 4: RAPORLAMA İÇİN CEZA YARGISI ŞABLONU ÖRNEĞİ

Rapor karma sistemle yazılacaksa ceza davalarında duruşmalar öncesi ve sonrasında yapılan izlemede AGİT’in aşağıda verilen şablonu kullanılabilir (OSCE, 2012) Medeni ve idari yargılamalar bakımından ise bu şablon kullanılan usûl hukuku göz önünde bulundurularak güncellenmelidir.

Ayrıca şablona toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakış çerçevesinde “**TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ ANALİZİ**” adlı dördüncü bir başlık açılarak bu başlık atında şu ve benzeri sorular eklenebilir:

- Sanık gözaltında ya da tutukluluğu sırasında cinsiyete dayalı bir şiddet olarak değerlendirilebilecek bir işkenceye maruz kaldı mı?
- Sanık ve mağdurlar ile görevli hâkim, savcı, avukat, mübaşir ya da katiplerin (atanmış) cinsiyetlerinin nedir?
- Sanık, mağdur ya da tanıklardan biri cinsiyeti, cinsiyet kimliği ya da cinsel yönelimi nedeniyle mahkemede görevli bulunan hâkim, savcı, avukat, mübaşir ya da katipler tarafından önyargılı veya ayrımcı bir davranışa maruz bırakıldı mı?
- Yargılama sırasında sanık, mağdur ya da avukatları toplumsal cinsiyet normları çerçevesinde oluşturulmuş önyargılara dayalı iddia ya da savunmalarda bulundu mu?
- Cinsiyeti, cinsiyet kimliği ya da cinsel yönelimi veya bunlarla kesişen kimlikleri nedeniyle sanık, mağdur ve avukatları ile tanıkların ifade, iddia ve savunmalarının dikkate alınmaması ve duruşma tutanağına geçirilmemesi söz konusu oldu mu?
- Verilen yargı kararlarının gerekçesinde toplumsal cinsiyet normları çerçevesinde oluşturulmuş önyargılara yer verildi mi?

I. VAKA BİLGİLERİ
Duruşma tarihi ve yeri:
Duruşmanın niteliği:
Sanık İsim(ler)i:
Vaka adı:
Mahkeme dosya numarası:
İddianame numarası:
Suçlama:

İddianamenin verildiği tarih:
Savunmanın verildiği tarih:
İtiraz tarihi:
Tutuklama Kararının Tarihi ⁵¹ :
Soruşturmanın başlangıç tarihi ve süresi
Sanığın yaşı/etnik kökeni/cinsiyeti/vatandaşlığı:
Mağdurun yaşı/etnik kökeni/cinsiyeti/vatandaşlığı:
Mahkeme:
Hâkim(ler):
Savcı:
Savunma Avukatı (zorunlu müdafî ?):
Bir sonraki duruşma tarihi:
Karar ve ceza:
II. İŞLEM/DURUŞMA BİLGİLERİ
Özet
III. İNSAN HAKLARI STANDARTLARINA UYUMUN ANALİZİ
1. Velayet
2. Mahkemenin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile masumiyet karinesi
3. Haklara ilişkin uygulama
4. Kamuya açık yargılanma hakkı
5. Bir tercümanın ücretsiz yardımından yararlanma hakkı
6. Etkili hukuki yardım hakkı
7. Savunmanın hazırlanması için yeterli zaman ve imkan

⁵¹ Tutuklama kararı da gerekçeli olarak verilmelidir. Adil yargılanma hakkının ihlal edilip edilmediğinin anlaşılabilmesi için tutuklama kararının gerekçeli verilip verilmediği de şablona eklenebilir.

8. Tanıkları sorgulama ve sorguya çekme hakkı
9. Makul yargılama süresi
10. Karar: zaman, gerekçe, hüküm
11. İtiraz hakkı
12. Tanıklarla ilgili konular
13. Zihinsel yetersizlik
14. Silahların eşitliği ilkesi
15. Diğer konular

KAYNAKÇA

- AK, 2018, GREVIO, Türkiye Değerlendirme Raporu, Strasburg.
- AK, 2019, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin 6. Maddesi için Rehber (Adil Yargılanma Hakkı- Medeni Hukuk Yönü).
- Alagüney, Ahmet Haşim, 2023, Ceza Yargısı Duruşmalarında Ses ve Görüntü Kaydı Alınmasının Aleniyet İlkesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Eskişehir Barosu Dergisi, Cilt8, Sayı: 1, ss.89-105.
- AYAM, 2023, Adil Yargılanma Hakkı (Medeni Hak ve Yükümlülükler Yönüyle) Karar Özetleri.
- Ayata, Gökçeçiçek ve Karan, Ulaş, 2015, Sivil Topluma Aktif Katılım: Uluslararası Standartlar, Ulusal Mevzuattaki Engeller, Öneriler. TÜSEV Yayınları, İstanbul.
- Batliwala, Srilatha ve Alexandra Pittman, 2010, Capturing Change in Women’s Realities A Critical Overview of Current Monitoring & Evaluation Frameworks and Approaches, Association for Women’s Rights in Development (AWID), Cape Town, South Africa.
- Blackman, Lionel, 2017, İnsan Hakları Aktivistleri için Dava İzleme Rehberi, (çev. Ayşegül Bahçıvan), Eşit Haklar İçin İzleme Derneği.
- Ecevit, Yıldız ve Tüzel Bayrakçıken, Gökçe, 2019, Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi İçin El Kitabı, CEİD Yayınları, Ankara.
- Egbatan, “Hak Temelli Politik Bir Eylem Biçimi Olarak Dava İzleme”, Kurtoğlu, Ayça (ed.) 2015, Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyetin Anaakımlaştırması, CEİD Yayınları: 2, Ankara.
- Guzman, Mannuel ve Bert Verstappen, 2003, What is Monitoring, HURI-DOCS, İsviçre.
- Jacobsen, Anette Faye, 2008, Human Rights Monitoring: A Field Manual, Martinus Nijhoff Publishers.
- Hafıza Merkezi, 2017, Dava İzleme, Duruşma Salonunda Devlet ve Yurttaş, İstanbul.
- HRC, 2011, Discriminatory laws and practices and acts of violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity, Annual report of the United Nations High Commissioner for Human Rights and reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary-General, Nineteenth session.

- İHD, 2022, İnsan Hakları İhlallerini İzleme ve İhlallere Müdahale Etme Başvuru Kitabı.
- Kurtoğlu, Ayça. 2015, Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyetin Anaakımlaştırması, CEİD Yayınları: 2, Ankara.
- Kurtoğlu, Ayça ve Gökçe Bayrakçeken, Gülsen Ülker, 2014, Kadına yönelik Şiddetle Mücadele Mekanizması: İzleme Modeli, Ankara: CEİD Yayınları: 1.
- OSCE, 2012, Trial Monitoring: A Reference Manual for Practitioners, Poland.
- OSCE, 2013, Handbook for Monitoring Administrative Justice, Poland.
- OSCE Secretariat, 2022, Mainstreaming Gender at the OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina.
- Richmond, Paul, 2012, Trial Observation Handbook for Human Rights Defenders, Frontline Defenders.
- Roagna, Ivana, Akçabay, F. Ceren, 2022, Türkiye’deki Hukukçular İçin Kadın Hakları Alanında Stratejik Davalama El Kitabı, AK.
- OHCHR, 2011, Manual on Human Rights Monitoring, NewYork, Geneva, UN.
- OHCHR, 2001, Training Manual on Human Rights Monitoring, NewYork, Geneva, UN.
- Scales, Ann, 2019, Hukuki Feminizm: Aktivizm, Savunma ve Hukuk Kuramı, (çev. F. Ceren Akçabay) Dost Yayınları, Ankara.
- Uygur, Gülriz ve Özdemir, Nadire ,2021, Adalete Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması, CEİD Yayınları, Ankara.
- Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi, 2023, Türkiye’de Siyasette Kadına Yönelik Şiddet, Nitel Bir Araştırma, UN Women.
- Yüksel-Kaptanoğlu vd., 2021, Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Veri ve Göstergeler Eğitim Materyali, CEİD Yayınları, Ankara.
- Woldegiorgis, Ghetnet Metiku, 2010, Conceptual and Methodological Frameworks for Human Rights Monitoring.

 e-kütüphane

Raporda yer alan
kaynaklara ve
bu alandaki diğer
raporlara
erişmek için

Raporda yer alan
gösterge ve
endeks verilerine
erişmek için

 veri portalı

 eğitim portalı

Rapora ait eğitim
videosuna ve
diğer CEİD eğitim
videolarına
erişmek için

Raporun yazarı
olan uzmanlara
ve diğer
uzmanlarımıza
erişmek için

 uzman havuzu